

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΝΕΟΤΕΡΗ & ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το φορτίο της μνήμης στο Μενίδι

(στο γύρισμα του 20ου προς τον 21ο αιώνα)

Ονοματεπώνυμο: Αναστασία Δανάλη

Αριθμός Μητρώου: 1113 M044

Σύμβουλος Σπουδών: Ολυμπία Σελέκου

Αθήνα, Μάιος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΓΑΓΩΓΗ.....	4
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
ΑΧΑΡΝΕΣ.....	8
1.1 Σύντομη Ιστορική αναδρομή.....	8
1.2 Η καταγωγή των Μενιδιατών.....	9
1.3 Οι Αρβανίτες.....	10
1.4 Οι Αρβανίτες του Μενιδίου.....	13
1.5 Οι Μενιδιάτες του '21.....	13
1.6 Το τοπικό ιστορικό πλαίσιο	15
1.7 Επαγγελματικές δραστηριότητες – καθημερινή ζωή.....	16
1.8 Η γυναίκα του Μενιδίου.....	18
1.9 Ο πόλεμος του 40 και η Κατοχή.....	18
1.9.1 Η απελευθέρωση και τα επακόλουθα.....	21
1.9.2 Η ανθρωπογεωγραφία του αχαρναϊκού – μενιδιάτικου πληθυσμού.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
ΠΟΝΤΙΑΚΟΣ ΝΕΟ ΕΠΟΙΚΙΣΜΟΣ.....	25
2.1 Η είσοδος των Ποντίων στο Μενίδι	25
2.2 Μεταναστευτική διαδρομή.....	25
2.3 Γηγενείς και νεοφερμένοι, μια ακούσια συνύπαρξη - συγκατοίκηση.....	26
2.4 Εκπαίδευση.....	27
2.5 Πολιτισμικές καταβολές και προσλαμβάνουσες παραστάσεις των Ποντίων Ελλήνων από την Πρώην ΕΣΣΔ.....	29
2.6 Ο κύκλος της μετανάστευσης δεν έχει κλείσει.....	30
2.7 Ποντιακή διάλεκτος.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
ΜΝΗΜΕΙΑ.....	35
3.1 Το περιεχόμενο του όρου μνημείο και οι λειτουργίες του.....	35
3.2 Τα μνημεία του Δήμου Αχαρνών.....	36
3.3 Συμπεράσματα	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
ΟΔΩΝΥΜΑ.....	52
4.1 Το περιεχόμενο του όρου οδώνυμο και η λειτουργία του σε σχέση με τη συλλογική μνήμη.....	52
4.2 Τα οδώνυμα του Δήμου Αχαρνών.....	54
4.3 Συμπεράσματα	68
4.4 Διαγράμματα.....	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ – ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	71
5.1 Ταφικά μνημεία Μενιδιατών.....	71
5.2 Ταφικά έθιμα Ποντίων.....	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
ΟΙ ΡΟΜΑ ΤΟΥ ΜΕΝΙΔΙΟΥ.....	76
6.1 Καταγωγικές γεωγραφίες των Τσιγγάνων.....	76
6.2 Οι Τσιγγάνοι του Μενιδίου.....	78
6.3 Κατοικία, εκπαίδευση, επάγγελμα.....	81

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	82
ΠΑΡΑΤΗΜΑ 1 - ΣΠΟΥΔΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ.....	86
1.1 Η μνήμη στην επιστήμη	86
1.2 Η μνήμη στη φιλοσοφία.....	86
1.3 Η μνήμη στην ελληνική μυθολογία	87
1.4 Μνήμη και μνήμες	88
1.5 Μνήμη και γλωσσικό σύστημα.....	89
1.6 Συλλογική μνήμη	90
1.7 Κοινωνική μνήμη.....	92
1.8 Μνήμη και λήθη.....	93
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2- ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	99
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3 – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	131
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 – ΧΑΡΤΕΣ ΑΧΑΡΝΩΝ.....	168
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	176

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις εκφάνσεις της ιστορικής μνήμης των δύο βασικών πληθυσμιακών ομάδων του δήμου Αχαρνών, δηλαδή των γηγενών που αποτελούν μέλη παλαιών οικογενειών της περιοχής και προέρχονται από την αρβανίτικη εποίκηση της και των Ποντίων μεταναστών που εγκαταστάθηκαν εκεί κατά τη διάρκεια του β' μισού του εικοστού αιώνα. Επιχειρείται να γίνει ένας συσχετισμός και να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τη συλλογική μνήμη και τον τρόπο που αυτή αποτυπώνεται στο χώρο.

Η έρευνα στράφηκε στον τρόπο με τον οποίο εμφανίζεται στο δημόσιο χώρο η μνήμη της κάθε μίας ομάδας και στην οπτική της άλλης ομάδας απέναντι της. Επιχειρείται να δημιουργηθεί ένα κάτοπτρο, του οποίου η μία όψη θα είναι οι γηγενείς και η άλλη θα είναι οι Έλληνες από τον Πόντο.

Συγκεκριμένα η έρευνα στρέφεται σε ερωτήματα που έχουν να κάνουν με το ενδιαφέρον των Ποντίων για το παρελθόν και τη μνήμη στην κοινωνία που εγκαταστάθηκαν και τη σημασία της μνήμης για τη διατήρηση της συνοχής αυτής της ομάδας αλλά και της συλλογικής της ταυτότητας.

Αντίστοιχα επιχειρείται να απαντηθούν ερωτήματα σχετικά με το ενδιαφέρον των Μενιδιατών για το παρελθόν τους και την ιστορία της περιοχής τους αλλά και για την ιστορία των νεοφερμένων Ελλήνων του Πόντου με τους οποίους κλήθηκαν να συγκατοικήσουν στον ίδιο τόπο.

Ακόμη η έρευνα στέκεται στις έννοιες συλλογική μνήμη – ατομική μνήμη, πώς συνυπάρχουν και πώς αλληλοεπηρεάζονται.

Ποιά είναι η γενεαλογική επίδραση στη μνήμη; Η μνήμη σε κάθε γενεά είναι διαφορετική, πώς αυτή η κατάσταση επιδρά στη συλλογική μνήμη;

Υπό ποιές συνθήκες οδηγείται ένας λαός στη συλλογική λήθη και για ποιούς λόγους;

Τέλος, επιχειρείται ένας συσχετισμός ώστε να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα για τη δυσκολία σχηματισμού της συλλογικής μνήμης σε πληθυσμούς που έχουν ξεριζωθεί (εκούσια ή ακούσια) από τον τόπο τους, τη δυνατότητα συνύπαρξης αυτών των διαφορετικών συλλογικών ταυτοτήτων στον ίδιο χώρο, πώς κάποιες φορές οι διαφορετικές μνήμες μίας κοινότητας έρχονται σε αντίθεση και τότε οι συλλογικές μνήμες μετατρέπονται σε συγκρουσιακές μνήμες.

Προκειμένου να συνάγουμε αυτά τα συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο που αποτυπώνεται η μνήμη των κατοίκων ενός τόπου στο χώρο ερευνήθηκαν επιμέρους θεματικές. Συγκεκριμένα, πεδία της έρευνας αποτέλεσαν οι δρόμοι της πόλης (κεφάλαιο οδωνυμία), οι πλατείες, τα μνημεία της, τα νεκροταφεία, οι εκκλησίες, οι χώροι διασκέδασης και συνεύρεσης, οι σύλλογοι της.

Όπως προαναφέρθηκε, τα παραπάνω ερωτήματα διερευνώνται στα πλαίσια μίας συγκεκριμένης περιοχής, αυτής του Δήμου Αχαρνών. Η περιοχή αυτή επιλέχθηκε διότι φιλοξένησε μεγάλο μερίδιο των Ποντίων μεταναστών κατά τη διάρκεια και των δύο περιόδων μαζικής προσέλευσης τους στο ελληνικό κράτος. (Α' περίοδος δεκαετία '60, Β' περίοδος δεκαετία '90).

Επιπλέον, για την επιλογή της περιοχής σημαντικό ρόλο έπαιξε η βιωματική ιστορία. Θα πρέπει να αναφέρω πως ως κάτοικος της περιοχής βίωσα την είσοδο στο σχολείο των παιδιών των οικογενειών των παλιννοστούντων κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 90 ως μαθήτρια γυμνασίου. Υπήρξα συμμαθήτρια με αυτά τα παιδιά που είχαν βιώσει βίαια τον ξεριζωμό από τα σπίτια τους και που η καθημερινότητα τους άλλαξε προς το χειρότερο από τη μία στιγμή στην άλλη. Βίωσα διά ζώσης τα προβλήματα τους και των γονιών τους, τις δυσκολίες τους και τον καθημερινό τους αγώνα για να επιβιώσουν και να επιτύχουν μία αξιοπρεπή διαβίωση. Η συνύπαρξη στην ίδια γειτονιά με τις οικογένειες των νεοεισαχθέντων καθώς και οι προσωπικές ιστορίες που μου είχαν διηγηθεί αποτέλεσαν για μένα ερεθίσματα και κίνητρα για να ερευνήσω βαθύτερα τη συγκεκριμένη θεματική. Αξίζει να αναφερθεί πως για τα στατιστικά στοιχεία, τα οδώνυμα και τα μνημεία του Μενιδίου απευθύνθηκα στο δήμο Αχαρνών για να αποκομίσω τα απαραίτητα στοιχεία. Η υποστήριξη του δήμου ήταν αδύναμη έως ανύπαρκτη. Αντιθέτως σημαντική ήταν η συνεισφορά της Λαογραφικής Εταιρείας Αχαρνών (ΙΛΕΑ) που διαθέτει πλούσιο αρχειακό υλικό.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για το θεωρητικό μέρος της εργασίας σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η σχετική βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, η οποία παρατίθεται παρακάτω. Η επισταμένη μελέτη βοήθησε στην αποκρυστάλλωση βασικών εννοιών που ήταν απαραίτητοι για την έρευνα. Επιπλέον, σημαντικά ήταν τα συμπεράσματα που αφορούσαν τη συγκεκριμένη θεματική τα οποία καταγράφηκαν από τα σεμινάρια που παρακολούθησα κατά τη διάρκεια των τριών εξαμήνων. Έπειτα συνέχισα με την επιτόπια έρευνα. Για το κεφάλαιο «Οδωνυμία» έγινε καταγραφή όλων των δρόμων των δύο ενδεικτικότερων από πλευράς πληθυσμού περιοχών του δήμου για να επιχειρηθεί μία απόπειρα σύγκρισης.

Στην συνέχεια ανέτρεξα στην βιβλιοθήκη της ΙΛΕΑ (Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία Αχαρνών) και συγκέντρωσα όλη την αχαρναϊκή βιβλιογραφία. Επισκέφθηκα και κατέγραψα όλα τα μνημεία της πόλης και ανέτρεξα στα αρχεία του Δήμου για να βρω τα στοιχεία σχετικά με την τοποθέτηση των μνημείων. Στην συνέχεια φωτογράφισα τα μνημεία και αναζήτησα πληροφορίες σχετικές με αυτά (καλλιτέχνης, υλικό με το οποίο έγινε η κατασκευή, εκδηλώσεις που μπορεί να γίνονται γύρω από τον χώρο του μνημείου, πότε έγινε η τοποθέτηση του, ποια ήταν τότε η αρμόδια δημοτική αρχή).

Έπειτα προχώρησα στην επιτόπια έρευνα στα δύο νεκροταφεία του δήμου. Σκοπός μου ήταν να καταλήξει η έρευνα σε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τα ταφικά έθιμα των δύο βασικών ομάδων του πληθυσμού της περιοχής. Συνέλεξα φωτογραφικό υλικό και παρακολούθησα εξόδιους ακολουθίες μελών και των δύο αυτών ομάδων.

Έπειτα και όσο αυτό ήταν δυνατό, μελέτησα τον τοπικό τύπο της περιοχής της περιόδου του δεύτερου μεγάλου ρεύματος εισόδου Ποντίων στην περιοχή και προσπάθησα να καταλήξω σε κάποια συμπεράσματα.

Επίσης εξέτασα το θέμα του θρησκευματος καθώς οι περισσότερες οικογένειες των Ποντίων, ιδιαίτερα τα μεγαλύτερα σε ηλικία μέλη τους, ακολουθούν το παλαιό ημερολόγιο. Έγινε καταγραφή όλων των εκκλησιών στις οποίες εκκλησιάζονται και προσπάθησα να καταλήξω σε κάποια συμπεράσματα στο κατά πόσο αυτή η επιλογή τους συνδέεται με την συλλογική τους μνήμη τους και είναι ένα μέσο συνοχής της ομάδας τους.

Το επόμενο βήμα ήταν η διαδικασία των συνεντεύξεων. Κάποιες συνεντεύξεις ήταν μαγνητοφωνημένες και σε κάποιες άλλες απλά κατέγραψα τις απόψεις των συνεντευξιζόμενων. Σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποίησα ερωτηματολόγια. (παρατίθενται παρακάτω). Απευθύνθηκα σε ανθρώπους των δύο βασικών ομάδων και των δύο φύλων, που προέρχονταν από όλα τα κοινωνικά στρώματα και τους πολιτικούς χώρους. Στις περιπτώσεις των Μενιδιατών οι ηλικίες που απευθύνθηκα ήταν μεγαλύτερες, κυρίως μετά τα 60, ώστε να έχουν μνήμες από τη διαδικασία ένταξης των Ποντίων. Αντιθέτως, οι συνεντεύξεις με τους παλιννοστούντες περιλαμβάνουν άτομα όλων των ηλικιών καθώς ήθελα να καταλήξω σε συμπεράσματα για την ιστορική τους μνήμη στο σύνολο τους.

Τους έδινα από πριν τις βασικές αρχές του θέματος και στις περισσότερες περιπτώσεις των Ποντίων τους άφηναν να μου διηγηθούν την προσωπική τους διαδρομή από τη χώρα προέλευσης ως εδώ. Στις περισσότερες περιπτώσεις γηγενών οι ερωτήσεις ήταν πιο κατευθυνόμενες και αφορούσαν κυρίως τις σχέσεις τους με τους επαναπατρισθέντες γείτονες τους. Ο τόπος που γινόταν οι συνεντεύξεις ήταν ή ο προσωπικός τους χώρος (σπίτι, γραφείο) ή υπαίθριοι χώροι (αυτό συνέβη κυρίως με τις συνεντεύξεις των γηγενών οι οποίες ως επί το πλείστον πραγματοποιήθηκαν με δική τους πρωτοβουλία σε καφενεία στην κεντρική πλατεία του Μενιδίου). Προσπάθησα να δημιουργήσω ένα κλίμα οικειότητας με τους συνεντευξιζόμενους, προσπαθώντας να κερδίσω την εμπιστοσύνη τους, προκειμένου να μιλήσουν πιο άνετα μιας και αυτό ήταν το βασικό ζητούμενο. Να ακούσω την αλήθεια και την πραγματικότητα που αντιμετώπισαν και οι μεν και οι δε στην αναγκαστική αυτή συμβίωση. Στο να κερδίσω την εμπιστοσύνη τους συνέβαλε το γεγονός ότι λόγω της περιοχής που διαμένω οι πιο πολλοί από τους συνεντευξιζόμενους Ποντίους είναι γείτονες μου και μας συνδέουν φιλικές σχέσεις. Παρόλα αυτά πολλές είναι οι περιπτώσεις που δυσκολεύτηκα να αποσπάσω έστω και μία χρήσιμη πληροφορία διότι οι Πόντιοι από σεβασμό και ευγνωμοσύνη στο χώρο που τους φιλοξένησε, είχαν την τάση να παρουσιάζουν μία εικόνα καλύτερη από την πραγματική για τη διαδικασία ένταξης τους στην τοπική κοινωνία. Μετά το πέρας της κάθε συνέντευξης κατέγραφα τις παρατηρήσεις μου και τις εντυπώσεις μου. Έχοντας πλέον καταγράψει τις συνεντεύξεις προχώρησα στην εξαγωγή και καταγραφή των σχετικών συμπερασμάτων. Το τελευταίο στάδιο

της εργασίας μου ήταν η επιλογή του φωτογραφικού υλικού που θα χρησιμοποιούσα και η δακτυλογράφηση των τελικών κειμένων.

Όπως ήταν αναμενόμενο, κατά την διάρκεια της διαδικασίας συνάντησα κάποιες δυσκολίες. Ενδεικτικά θα αναφέρω πως παρόλη την εντατική έρευνα, δεν κατάφερα να συγκεντρώσω τα επιθυμητά στοιχεία για κάποια ιστορικά πρόσωπα της περιοχής που συνάντησα ως οδώνυμα μιας και δεν υπήρχε επαρκές ιστορικό υλικό στην τοπική βιβλιογραφία. Σαν δυσκολία μπορώ να προσθέσω και το γεγονός ότι ο τοπικός τύπος εκείνης της περιόδου δεν διατηρείται σε κάποιο αρχείο και έτσι κατάφερα να βρω λιγοστά τεύχη της δεκαετίας 1980 της εφημερίδας «Αχαρναϊκά Νέα» από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Τέλος και όπως προαναφέρθηκε, αρκετές δυσκολίες αντιμετώπισα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων. Συνάντησα πολλούς ανθρώπους κυρίως μεγαλύτερης ηλικίας που δεν δέχονταν την παρουσία μαγνητοφώνου κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Άλλοι ήταν αρκετά επιφυλακτικοί και συγκρατημένοι και δέχονταν να απαντήσουν σε ελάχιστες ερωτήσεις χωρίς να έχουν διάθεση να εμβαθύνουν ή να μοιραστούν τις απόψεις τους και τα βιώματά τους. Τα άτομα νεαρής ηλικίας κυρίως από την ομάδα των Ποντίων και κυρίως όσοι είναι πρόσφυγες δεύτερης ή τρίτης γενιάς δεν γνώριζαν πολλά στοιχεία για το παρελθόν της οικογενείας τους και έχουν μια συγκεχυμένη εικόνα για αυτό, που δύσκολα μπορεί να αποτυπωθεί, μπορεί όμως να μας οδηγήσει σε κάποια συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Αχαρνές

1.1 Σύντομη ιστορική αναδρομή

Ο δήμος των Αχαρνών βρισκόταν στο βόρειο άκρο της Αθηναϊκής πεδιάδας και πάνω στις κύριες οδικές αρτηρίες που οδηγούσαν προς το Θριάσιο Πεδίο, τη Μεγαρίδα και τη Βοιωτία. Το κέντρο του αρχαίου Δήμου των Αχαρνών τοποθετείται ανάμεσα στις νότιες υπώρειες της Πάρνηθας, δυτικά της Δεκελείας και στα ανατολικά των Άνω Λιοσίων, δηλαδή μέσα στα όρια της σημερινής πόλης των Αχαρνών. Λόγω της κύριας στρατηγικής γεωφυσικής θέσης του (βρίσκεται στα έντεκα χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Αθήνας, στους πρόποδες της Πάρνηθας), ο δήμος αποτέλεσε έναν από τους κύριους προμαχώνες της Αθήνας και έπαιξε σημαντικό ρόλο σε μερικές από τις μεγαλύτερες συγκρούσεις της αρχαίας ιστορίας, όπως τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Οι κάτοικοί του, οι σκληροτράχηλοι Αχαρνείς, ήταν οι πάντα πιστοί σύμμαχοι των Αθηναίων. Η Αθήνα κατά ένα μεγάλο μέρος στήριζε τη δύναμη της στη στρατηγική θέση των Αχαρνών και στους Αχαρνείς οπλίτες και ιππείς. Η κατοίκηση στον αρχαίο δήμο Αχαρνών φαίνεται ότι ήταν διαχρονική και αδιάλειπτη από τους νεολιθικούς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους. Μάλιστα ο δήμος αυτός, σύμφωνα με το Θουκυδίδη, ήταν ο «πολυανθρωπότερος» της πόλης-κράτους των Αθηνών. Η εύφορη και παραγωγική πεδιάδα των Αχαρνών, κυρίως γνωστή για τους ελαιώνες και τους αμπελώνες, οδήγησε τους Αχαρνείς να έχουν ως κύρια ενασχόληση τους την γεωργία, η μελισσοκομία και το εμπόριο του κάρβουνου που προερχόταν από τα δάση της Πάρνηθας. Οι κάτοικοι έμειναν γνωστοί ως «οι καρβουνιάρηδες του Αριστοφάνη». Θεωρούνταν σκληροί και πεισματάρηδες αλλά και γενναίοι, ρωμαλέοι και μαχητικοί, πιστοί στα ιδανικά της πατρίδας και της δημοκρατίας. Φαίνεται ίσως, ότι η ενασχόληση τους στο γειτονικό βουνό της Πάρνηθας, που την εποχή εκείνη μπορούσε κανείς να κυνηγήσει αγριογούρουνα και αρκούδες, όπως αναφέρει ο Παυσανίας, επέδρασε στο χαρακτήρα των κατοίκων.¹

¹ Η ονομασία Αχαρναί κατά την επικρατέστερη άποψη φαίνεται να προκύπτει από τη λέξη αχάρνα και αχάρνις (η) ή άχαρνος, αχαρνώς (ο), που είναι ένα είδος μεγάλου σχετικά ψαριού, ο γνωστός ροφός. Η εύφορη και παραγωγική πεδιάδα των Αχαρνών μπορεί πολύ καλά να παρομοιαστεί με το παχύ αυτό ψάρι.

Εξαιτίας της γεωγραφικής του θέσης, το Μενίδι² συνέβαλε σημαντικά κατά το 1821 στην απελευθέρωση της πατρίδας και οι κάτοικοι του έχουν συμμετοχές σε όλους τους εθνικούς αγώνες.

1.2 Η καταγωγή των Μενιδιατών

Από το 1383 μ.Χ. η Αττική εποικίζεται από Έλληνες και Αρβανίτες της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας και Βορείου Ηπείρου στα στρατηγικά της σημεία, τα ορεινά δηλαδή περάσματα της Πάρνηθας και τα παράλια. Πολύ αργότερα οι έποικοι αυτοί, με την αλλαγή των κλιματολογικών και κοινωνικών συνθηκών, διασκορπίστηκαν και στην υπόλοιπη Αττική και το Μενίδι και συγχωνεύτηκαν με το γηγενές στοιχείο. Το 1456 οι τελευταίοι Φράγκοι απομακρύνθηκαν «ειρηνικά» από τους Τούρκους, τους νέους δυνάστες του τόπου. Απογραφικά – φορολογικά Οθωμανικά στοιχεία (1504-1646) καταγράφουν την πληθυσμιακή κατάσταση του Μενιδίου και την παραγωγή του (έρευνες Μ. Kiel –Δ. Καρύδη). Πολλά δείγματα της διατήρησης της Ελληνικής γλώσσας και γραφής αποτελούν τα ιστορικά ντοκουμέντα του Μενιδίου (ομόλογα, ξωφύλλια, Νοταριακά έγγραφα τα οποία σώζονται και φυλάσσονται στο λαογραφικό μουσείο της πόλης) από το 1573 έως την Επανάσταση του '21 και μετέπειτα.

Ανυπότακτοι έζησαν οι κάτοικοι του Μενιδίου και της γειτονικής Χασιάς όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας και εκτός της σκληρής ιδιοσυγκρασίας τους, συνέτεινε σε αυτό και η μη κατοίκηση του χώρου από Τούρκους, όπως οι ξένοι περιηγητές και ιστορικά τεκμήρια φανερώνουν.

1.3 Οι Αρβανίτες

«Είναι μυριολεκτούμενο», γράφει ο Alain Ducellier στην μελέτη του για τις μεταναστεύσεις του ύστερου Μεσαίωνα, ότι «σε όλον το Μεσαίωνα οι Έλληνες μετακινούνται λίγο». Αν κάποιος λαός βρίσκεται στον αντίποδα αυτής της μονιμότητας και της σταθερής εγκατάστασης, αυτός είναι ο Αλβανικός λαός.³

Εν συντομία θα εξετάσουμε ποιος είναι αυτός ο λαός, ποιος ο χαρακτήρας του, ποια η αρχική του κοιτίδα και ποιους δρόμους ακολούθησε για να φτάσει στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στο Μενίδι.

Ο Sufflay στο έργο του «Acta et Diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia», παρομοιάζει τη μεσαιωνική Αλβανία με ένα κάτοπτρο το οποίο αντικατοπτρίζει

² Κατά την επικρατούσα άποψη για την ερμηνεία της λέξης Μενίδι, πρόκειται για σύνθετη λέξη «Μένω – Ίδιον» και κατασκευάστηκε από τους Αθηναίους θέλοντας να δείξουν το πείσμα και την επιμονή αυτού του λαού αλλά και την άρνηση τους να αλλάξουν οτιδήποτε είχε να κάνει με τις συνήθειες τους και τα έθιμα τους και την τάση τους να μην επιθυμούν επαφές με ξένους.

³ A. Ducellier, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα 13^{ος} – 15^{ος} αι.*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1994.

ολόκληρο τον κόσμο της Βαλκανικής χερσονήσου (ελληνικό, ρωμανικό, ιταλικό, σλαβικό, βυζαντινό).

Ως λαός εμφανίζονται για πρώτη φορά το 1043, όταν προσέφεραν τη συνδρομή τους στον στασιαστή στρατηγό Γεώργιο Μανιάκη. Αργότερα στα χρόνια των Κομνηνών, συνέδραμαν άλλον ένα στασιαστή, το Νικηφόρο Βασιλάκιο (1080). Οι Αλβανοί εκείνης της μακρινής εποχής, κάτοικοι των ορεινών συμπλεγμάτων και όχι της αστικής και πλούσιας παραλίας, παρουσιάζονται πάντοτε στις βυζαντινές πηγές, είτε ως λαός ποιμενικός και νομαδικός, με φυλετική κοινωνική οργάνωση (κατά φύλα – γενεές -πατριές) και με μία μόνιμη ροπή προς τις ληστρικές επιδρομές κατά οχυρωμένων πόλεων, είτε ως κάτοικοι βουνών και πεδιάδων με έντονη πολεμική δραστηριότητα. Η αρχική τους κοιτίδα, με την ονομασία Άρβανον, (επίσης αναφέρεται και ως Άλβανον, Άρβανα, Αλβανία, Αλβανιτία, Ιλλυρία) εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή της κεντρικής και βόρειας Αλβανίας, η οποία το 13ο αιώνα εκτεινόταν στο ορεινό συγκρότημα από τα περίχωρα της λίμνης Αχρίδας μέχρι το Δυρράχιο και το φρούριο της Κρόιας (Kruje). Από αυτήν την κοιτίδα, ξεκινώντας το 13ο και, κυρίως, το 14ο αιώνα, θα μεταναστεύσει προς όλα τα σημεία του ορίζοντα: ανατολικά και βόρεια, προς τις πεδιάδες του Κοσόβου και τις εγγύς δαλματικές ακτές, δυτικά, διασχίζοντας την Αδριατική, με κατεύθυνση την ιταλική χερσόνησο και νότια, προς την ελλαδική χερσόνησο. Είτε γινόταν από τη θάλασσα είτε από την ξηρά, ατομικά ή συλλογικά η αλβανική μετανάστευση εμφανίζεται ως αντίδραση φυγής σε μία κοινωνική καταπίεση που είχε γίνει αφόρητη, και στην καταστροφή των πλαισίων διαβίωσης έξω από τα οποία ο λαός αυτός δεν μπορούσε παρά να αισθανθεί αποπροσανατολισμένος.⁴ Η μετακίνηση προς την ιταλική χερσόνησο θα γίνει σε πέντε διαφορετικές φάσεις, από τα μέσα του 14ου αιώνα ως την πτώση των Βενετικών κτήσεων στην Πελοπόννησο.⁵

Μετακίνηση προς την Ελλαδική Χερσόνησο (Α΄ Φάση)

⁴ A. Ducellier, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα 13^{ος} – 15^{ος} αι.*, Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν, Αθήνα 1994, σελ. 182.

⁵ Η πρώτη φάση θα ξεκινήσει γύρω στο 1280 με διά θαλάσσης μετανάστευση Αλβανών του Δυρραχίου. Στα χρόνια της εμφάνισης της μαύρης πανώλης (1347-8), έχουμε νέο μεταναστευτικό κύμα. Η σκληρότατη μεταχείριση του τοπικού Αλβανού ηγεμόνα, Καρόλου Θώπια, θα εξαναγκάσει πολλούς Αλβανούς, σε τρίτο κύμα μετανάστευσης, αυτή τη φορά προς τη νότια Ιταλία, κύμα το οποίο ο Ducellier χαρακτηρίζει «νομαδισμό της εξαθλίωσης». Το επόμενο κύμα θα ακολουθήσει το θαλάσσιο δρόμο για την Ιταλία κατά τη δεκαετία 1468 – 1479. Κι αυτό γιατί το 1468 πεθαίνει ο μεγάλος Αλβανός ήρωας Σκεντέρμπεης (Γεώργιος Καστριώτης) ο οποίος είχε προκαλέσει μεγάλα προβλήματα με τη σθεναρή αντίστασή του κατά τους μακρόχρονους πολέμους που διεξήγαγε εναντίον των Οθωμανών και των Βενετών. Τέλος, η πέμπτη και τελευταία (μαζική, διότι οι μεταναστεύσεις μικρών ομάδων ουδέποτε έληξαν) μετακίνηση αλβανικών πληθυσμών προς την Ιταλία έλαβε χώρα μετά την πτώση των Βενετικών κτήσεων στην Πελοπόννησο, το α΄ μισό του 16ου αιώνα. Δηλαδή, με τη λήξη του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου (1499-1503) και την πτώση της Μεθώνης και της Κορώνης και ένα τέταρτο του αιώνα αργότερα, με την πτώση του Ναυπλίου (1534), Αλβανοί (και Έλληνες) εγκαταλείπουν την Πελοπόννησο και μεταναστεύουν προς την Κάτω Ιταλία και Σικελία. Αυτοί οι πληθυσμοί – σύμφωνα με τον Κόλλια – δεν θα πάψουν ποτέ να νιώθουν νοσταλγία για τη «χαμένη πατρίδα», την Πελοπόννησο, όπως αποδεικνύει και το τραγούδι που έλεγαν όλοι μαζί με στραμμένα τα πρόσωπα προς το Μοριά.

Η κάθοδος των Αλβανικών φύλων προς την ελλαδική χερσόνησο γίνεται σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, που ξεκινά στα τέλη του 13ου αιώνα και διαρκεί μέχρι την έκρηξη της μαύρης πανώλης στα 1348 οι Αλβανοί νομάδες κατευθύνονται προς τη Θεσσαλία, όπου και εγκαθίστανται για αρκετά χρόνια. Έτος εγκατάστασης θεωρείται, από τους περισσότερους ερευνητές, το 1325. Οι πρώτοι αρβανίτες που εγκαταστάθηκαν ομαδικά στην Θεσσαλία δεν ήρθαν μόνοι τους αλλά προσκαλεσμένοι και μάλιστα με άδεια βασιλικιά, με «Χρυσόβουλο»⁶.

Από την 31-12-1382, οι Αρβανίτες παίρνουν την άδεια να εποικίσουν την Αττική. (ημερομηνία του σχετικού Βασιλικού εγγράφου που βρέθηκε στα αρχεία του Στέμματος της Αραγωνίας). Η Θεσσαλία θα είναι πλέον γι' αυτούς, η δεύτερη κοιτίδα, το νέο Άρβανον, η «Μεγάλη Βλαχία». Για μερικές δεκαετίες η Θεσσαλία συγκέντρωσε τις προϋποθέσεις για μια δημογραφική ανάπτυξη, ανάλογη μ' εκείνη του άλλου ισχυρού σημείου εκκίνησης της αλβανικής επέκτασης, του ιστορικού «Άρβανου». Μακριά από τη μαύρη πανώλη, που αποδεκάτισε ολόκληρες περιοχές της ελληνικής χερσονήσου, από τις ακτές της Θεσσαλονίκης ως τα παράλια της Ηπείρου, περνώντας από την Αττική και την Πελοπόννησο, τα αλβανικά φύλα της θεσσαλικής «κοιτίδας» μπόρεσαν να διατηρήσουν το ρυθμό αναπαραγωγής τους και βρέθηκαν, έτσι, σε πλεονεκτικότερη θέση συγκριτικά με τους γειτονικούς πληθυσμούς. Στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, σ' εποχή διαταραγμένης δημογραφίας, τα αλβανικά φύλα, όσα έμειναν προσωρινά στη Δυτική Θεσσαλία, άρχισαν να βαδίζουν προς τη Νότια Ελλάδα, σ' εδάφη που είχαν πρόσφατα χάσει ένα μεγάλο αριθμό των κατοίκων τους. Σε εκείνη την εποχή των συνεχών πολέμων, οι Αλβανοί, με τη βοήθεια των τοπικών αρχών που αναζητούσαν συμπληρωματικές στρατιωτικές δυνάμεις, είδαν την τύχη τους να καλυτερεύει και, από επικίνδυνοι ποιμένες – πολεμιστές – ληστές, έγιναν «ισότιμοι» κάτοικοι του τόπου».

~~Μετά από μια περίοδο στην ελλαδική χερσόνησο οι Αλβανοί άρχισαν να βαίνουν προς νότο και εγκαθίστανται στην Αττική και την Πελοπόννησο.~~

Αττική: Παίρνουν το 1382, νόμιμη άδεια από τον Πέτρο Δ' της Αραγωνίας, για να «προνοιαστούν» στο καταλανικό Δουκάτο των Αθηνών. Η άδεια αυτή απέβλεπε στην ενίσχυση της αμυντικής ικανότητας του Δουκάτου απέναντι στις ξένες (οθωμανικές κυρίως) επιβουλές.

Πελοπόννησος: Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν ότι την πρώτη δεκαετία του 15ου αιώνα 10.000 Αλβανοί εμφανίστηκαν στον Ισθμό της Κορίνθου, προφανώς χωρίς προηγούμενη συμφωνία με τις αρχές. Ο δεσπότης του Μυστρά Θεόδωρος Παλαιολόγος, παρά την καχυποψία των συμβούλων του για αυτούς τους «ξένους», επέτρεψε το «πρόνοιασμά» τους στα εδάφη του δεσποτάτου. Ο πιθανότερος τόπος προέλευσης τους ήταν η Θεσσαλία. Όπως είναι αναμενόμενο πολλά και διάφορα είναι τα αίτια των μεταναστεύσεων τους.⁷

⁶ Α. Κόλλια, *Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων*, Αθήνα 1985, σελ.127-128.

⁷ Τα αίτια των μεταναστεύσεων τους είναι:

Η έκρηξη και ραγδαία εξάπλωση του «Μαύρου Θανάτου», δηλαδή της πανώλης, και η δημογραφική κρίση που συνεπέφερε. Οι παράλιες ή πεδινές περιοχές εξασθενούσαν δημογραφικά, ενώ οι Αλβανοί, καλά προφυλαγμένοι στις δύσβατες ορεινές περιοχές, απέκτησαν το πλεονέκτημα της πληθυσμιακής ευρωστίας και έσπευσαν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των εύθραυστων δημογραφικά κρατικών μορφωμάτων της εποχής' η Βενετία, για παράδειγμα εφάρμοσε αρκετά

Συνάγουμε το συμπέρασμα επομένως πως οι Αλβανοί κατά το 14ο και 15ο αιώνα, διείσδυσαν σταδιακά σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, ως έμπειροι κτηνοτρόφοι – νομάδες, με πολύ καλή γνώση των στοιχείων εκείνων που θα τους έκαναν να επιλέξουν τους πλέον κατάλληλους τόπους για την άσκηση της βιοποριστικής τους εργασίας. Υποχρεωμένοι από τις σκληρές συνθήκες σε διαρκή αναζήτηση ιδεωδών βοσκοτόπων, ακόμη και σε μέρη που δεν ευνοούσαν τις δραστηριότητές τους, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις εκείνες που, σε συνδυασμό με την ενασχόλησή τους με πολεμικές δραστηριότητες - για λόγους άμυνας -, συνέβαλαν στη δημιουργία μικρών χωριών διάσπαρτων στον ελλαδικό χώρο.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι αφενός μεν η κατά φύλα οργάνωσή τους (μία οργάνωση που τους επέτρεψε να κατέβουν ως ομάδες στον ελλαδικό χώρο) αφετέρου δε η εγκατάλειψη σταδιακά της ενδογαμίας θα τους κάνουν να αφομοιωθούν σε τέτοιο βαθμό κατά τους δύο τελευταίους προεπαναστατικούς αιώνες, ώστε, όταν αυτή ξεσπάσει, να μην ξεχωρίζουν από τους Έλληνες. Εξάλλου, ότι πάρα πολλοί από τους αγωνιστές της Επανάστασης του '21 ήταν Αρβανίτες.⁸

1.4 Οι Αρβανίτες του Μενιδίου

Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη στην Αθήνα και στα βόρεια χωριά της τους Αρβανίτες εγκατέστησε ειρηνικά ο Μουράτ Γ΄ (Ο Μουράτ Γ΄ 4 Ιουλίου 1546 - 16 Ιανουαρίου 1595 ήταν σουλτάνος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το

συχνά ανάλογα εποικιστικά προγράμματα, προσελκύοντας εύκολα εποίκους με τις ιδιαιτέρως ελκυστικές φοροαπαλλακτικές ρυθμίσεις που υποσχόταν. Το πολιτικό πλαίσιο στις περιοχές όπου κατοικούσαν οι αλβανικοί πληθυσμοί αποτέλεσε μεταναστευτικό αίτιο. Το πλαίσιο αυτό οριοθετείται από τους σκληρούς και διαρκείς αγώνες ανάμεσα σε Βυζαντινούς, Λατίνους (Ανδεγαυούς – Νορμανδούς - Βενετούς) και Σέρβους για την κυριαρχία στη ΝΔ Βαλκανική. Οι τελευταίοι, μάλιστα, με τη στερέωση της κυριαρχίας τους στην περιοχή το 13ο και 14ο αιώνα, δεν αποκλείεται να οδήγησε σε μετανάστευση Αλβανούς χωρικούς ή τυχοδιώκτες που ως πολεμιστές προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους Σέρβους ηγεμόνες. Αλλαγές που εισήχθησαν στο καθεστώς της γαιοκτησίας και που είχαν στόχο τη δημιουργία φεουδαλικής εξουσίας, θεωρούνται επίσης παράγοντας ώθησης σε μεταναστευτική κίνηση. Άλλο αίτιο υπήρξε η κατά καιρούς άσχημη αντιμετώπιση από τους τοπικούς άρχοντες. Στα αίτια επίσης περιλαμβάνεται και η Οθωμανική κατάκτηση καθώς και οι τροποποιήσεις που επέφεραν οι Οθωμανοί στο διοικητικό σύστημα των κατακτημένων περιοχών. Όλα αυτά, βέβαια, αναφέρονται σε μεταγενέστερη εποχή, δηλαδή στο 15ο αιώνα. Κατά τον Παναγιωτόπουλο, ο ποιμενικός, ευκαιριακά νομαδικός και συχνά ληστρικός χαρακτήρας των αλβανικών φύλων αποτελεί την κύρια αιτία της μεταναστευτικής τους κίνησης. Νεότεροι ερευνητές εντάσσουν την αλβανική περίπτωση σε μια συνολικότερη μεταναστευτική κίνηση που παρατηρείται στα Βαλκάνια του τέλους του μεσαίωνα και τη διερευνούν μέσα από μία υποτιθέμενα μεγάλη δημογραφική έκρηξη των αλβανικών φύλων.

⁸ «Έλληνες και Αλβανοί κατάφεραν, μέσα από αντιπαραθέσεις και συμβιθασμούς, να καταλήξουν σε μια κοινή ζωή, όπου συμφωνούσαν στα ουσιαστικά. Και είναι, ίσως, αυτό ένα από τα πρώτα μαθήματα που μας δίδαξαν κατά τη διάρκεια της πιο σκοτεινής περιόδου της ιστορίας τους, εμποδίζοντάς μας να απελπιστούμε για τα σύγχρονα Βαλκάνια. Άλλο ένα μάθημα, που πρέπει να συλλογίζεται ιδιαίτερα ο ελληνικός λαός, όταν του συμβαίνει να αντιμάχεται την ιδέα ότι, κατά τη διάρκεια της μακραίωνης ιστορίας του, πολλά ετερογενή στοιχεία συνέβαλαν στη διαμόρφωση της σημερινής του οντότητας, είναι ότι, χωρίς να αλλοιωθεί ο προφανής ελληνικός χαρακτήρας του, αυτά τα μεταναστευτικά κύματα μπόρεσαν να χειραγωγηθούν και τελικά να ενσωματωθούν σ' αυτόν χάρη στην εκπληκτική αφομοιωτική δύναμή του.», Α. Ducelier, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα 13^{ος} – 15^{ος} αι.*, Ίδρυμα Γουλιανδρή Χορν, Αθήνα 1994, σελ. 192

1574 έως το 1595.) δίνοντας τους καλύτερους όρους ζωής από εκείνους που είχαν στην Πελοπόννησο. Η εγκατάσταση αυτή διήρκεσε ως το 1579. Είναι οι γνωστοί με το προσωνύμιο Γκάγκαροι, το οποίο απαντάται συχνά ως επίθετο στο Μενίδι (Γκάγκας). Ενσωματώθηκαν με το γηγενές στοιχείο και δεν έπαψαν ποτέ να αισθάνονται Έλληνες αλλά ούτε και φιλελεύθεροι άνθρωποι. Οι Αρβανίτες θα διαδραματίσουν έναν σημαντικότερο ρόλο στην ιστορία της σημερινής ελληνικής πρωτεύουσας. (Μ. Μιχαήλ – Δέδε, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, Εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1997, σελ. 117).

Οι Έλληνες Αρβανίτες είναι Έλληνες και πάντοτε αισθάνονταν έτσι. Το Μενίδι ήταν ένα από τα 410 δίγλωσσα αρβανιτοχώρια της Ελλάδος και σύμφωνα με την απογραφή του 1879 αριθμεί 2.711 κατοίκους. Τα επίσημα απογραφικά στοιχεία του έτους 1879 βρίσκονται στην «*Απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδος – έτος 1879*», έργο το οποίο εκδόθηκε από το Υπουργείο Εσωτερικών το 1881. Εμφανίζουν τον αριθμό των κατοίκων του ελληνικού βασιλείου που δεν μιλούσαν ελληνικά στο σπίτι τους. Η ακριβής διατύπωση είναι: «*των μη λαλούντων την ελληνική εν τη οικογενεία*». Όμως το γεγονός αυτό δεν μειώνει τη σημαντική προυπάρχουσα των Αρβανίτικων εποικισμών ανθρώπινη παρουσία στο χώρο του Μενιδίου την οποία βεβαιώνουν πέραν των άλλων στοιχείων και η ύπαρξη παμπάλαιων Βυζαντινών μοναστηριών. (Χελιδονού, Άγ. Νικόλαος ή Αγ. Σωτήρα, Αγ. Τριάδα και Μετόχι). Οι γηγενείς με τους επήλυδες ενσωματώθηκαν και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στους προεπαναστικούς αγώνες αλλά και στον αγώνα της απελευθέρωσης του 1821.

1.5 Οι Μενιδιάτες του '21

Ένας από τους προδρόμους της Επανάστασης του '21 ήταν ο Μενιδιάτης Μητρομάρας που κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών (1770-1772) κυριαρχούσε στην Αττική, τη Μεγαρίδα και Σαλαμίνα με τα παλικάρια του τους «Λεμπέσηδες». Στη συνέχεια παρά τη σκληρή τυραννία του Αλή Χασεκί⁹ το ανυπότακτο πνεύμα των κατοίκων του Μενιδίου διατηρήθηκε. Διακεκριμένες προσωπικότητες του τόπου οργανώθηκαν στη Φιλική Εταιρεία και προετοίμασαν την Επανάσταση στην

⁹ “1772-1796 Ο Χατζή Αλής ή Χασεκίς υπήρξε οθωμανός ιδιοκτήτης και διοικητής της Αθήνας τον 18ο αιώνα που άφησε όνομα μέχρι σήμερα για την ωμότητα και την βαναυσότητά των πράξεών του. Όπως εξιστορεί στα απομνημονεύματά του ο Παναγής Σκουζές, στην εποχή του η Αθήνα υπέφερε αφόρητα και η ελληνική κοινότητα έχασε όλα τα υπάρχοντά της και ελαττώθηκε σημαντικά. Αρχικά η Αθήνα είχε χίλιες πεντακόσιες Ελληνικές οικογένειες, τριακόσιες εβδομήντα πέντε Τούρκικες, τριάντα οικογένειες Αιθίοπες, μαύροι και εικοσιπέντε οικογένειες τουρκόγυφτοι σιδηρουργοί. Από τις ελληνικές οικογένειες, οι περισσότερες έχασαν τα υπάρχοντά τους, ξεσπιτώθηκαν, πέθαναν, θανατώθηκαν, ή ξεριζώθηκαν. Η άφιξη του Χατζή Αλή συνοδεύτηκε από επιδημία πανούκλας, που αποδεκάτισε τους Αθηναίους.” Γιώτας Γ. Δημήτρης, *Οι Μενιδιάτες κατά τον 18ο αιώνα και την επανάσταση του 21*, ΙΛΕΑ 1990, σελ. 108.

Αττική (Αναγνώστης Κουρκατιώτης, Μήτρος Κιούσης, αλλά και ο Χασιώτης Μελέτης Βασιλείου). Στις παραμονές της Επανάστασης οργανώθηκε στρατηγείο στο Μενίδι, όπου συνέρρευσαν και οι Χασιώτες με αρχηγό το Μελέτη Βασιλείου, καθώς και άλλοι χωρικοί της Αττικής και Σαλαμίνας.

Μετά από στρατιωτικές αναμετρήσεις στην Επαρχία, στις 25 Απριλίου 1821, 1200 περίπου χωρικοί (Μενιδιάτες, Χασιώτες κ.λπ.) κατέλαβαν την Αθήνα, και πολιορκήσαν στη συνέχεια την Ακρόπολη όπου κατέφυγαν έντρομοι οι Τούρκοι. Δύο σημαντικές αναμετρήσεις το 1821 στα χωριά Δραγουμάνου και Χαλάνδρι με πρωτοστάτη τον Μενιδιάτη Αναστάση Λέκκα, έδειξαν στους Τούρκους ότι στην Αττική πνέει ο άνεμος της ελευθερίας.

Το επαναστατικό λάβαρο των Μενιδιατών κατά την πολιορκία της Ακρόπολης¹⁰

Κατά τα επόμενα χρόνια οι Μενιδιάτες έλαβαν μέρος σε σκληρές μάχες εναντίον των Τούρκων (Αττική, Βοιωτία, Φθιώτιδα, Φωκίδα, Εύβοια κ.λπ.). Αναδείχθηκαν οι πολέμαρχοί τους Γεωργάκης Λέκκας, Μήτρος Λέκκας, Προκόπης Κατζαντώνης που τιμήθηκαν με βαθμούς αντιστρατηγίας.

Μετά την απελευθέρωση οι Αχαρνές ξεκίνησαν μια ανοδική πορεία. Με την πρώτη διοικητική διάρθρωση το 1835 η Αττική χωρίζεται σε εννέα δήμους. Ένας από αυτούς, ο μεγαλύτερος, ήταν ο Δήμος Αχαρνών. Η έκταση του Δήμου ήταν 320.000 και πλέον στρέμματα και περιλάμβανε ολόκληρη σχεδόν τη Πάρνηθα, τα Λιόσια, τη Χασιά, τον Ασπρόπυργο, το Καματερό, τις Κουκουβάουνες και το Μπάφι (σήμερα Κρυονέρι). Αλλά οι συνθήκες δεν είναι εύκολες για το νεοσύστατο κράτος. Πόλεμοι, εξεγέρσεις, δικτατορίες αναστατώνουν τη ζωή της Ελλάδας και φυσικά των Αχαρνών.

¹⁰ Μουσείο ΙΛΕΑ, ΑΧΑΡΝΕΣ.

Η τοπική κοινωνία του Μενιδίου στα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου

1.6 Το τοπικό ιστορικό πλαίσιο

Σύμφωνα με την σχετική βιβλιογραφία και τις διηγήσεις των κατοίκων, οι Μενιδιάτες στο σύνολο τους ήταν φανατικοί βασιλικοί. Είναι χαρακτηριστικό πως στην πρώτη εκλογή του Ελευθερίου Βενιζέλου στην ελληνική βουλή το 1910 στο Μενίδι πήρε μόνο τρεις ψήφους. Μάλιστα οι κάτοικοι κάνουν λόγο για την επίσκεψη του Βενιζέλου στο αρβανιτοχώρι και η αδιαφορία με την οποία αντιμετωπίστηκε. Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός πως οι ντόπιοι είχαν δωρίσει τα κτήματα τους στον βασιλιά για να διευρυνθεί ο κήπος της εξοχικής του κατοικίας στο Τατόι. Οι αρβανίτες του κεντρικού Μενιδίου διατηρούν ευλαβικά τα ενθύμια που αποδεικνύουν τη σχέση τους με τη βασιλική οικογένεια. Ακόμα και σήμερα, φωτογραφίες σε κάδρα, ευχετήριες κάρτες, ακόμα και οικιακά σκεύη όπως κούπες και πιάτα στολίζουν αρκετά από τα σπίτια της κεντρικής πλατείας. Σχετικά με τις διοικητικές μεταβολές που υπέστη η περιοχή, να σημειώσουμε εδώ πως το 1835 βάσει διατάγματος συστάθηκε ο Δήμος Αχαρνών με έδρα τον οικισμό Μενίδι. Περιελάμβανε διοικητικά και τις γύρω περιοχές Άνω Λιοσίων, Καματερού και Μεταμόρφωσης. Το 1912 ο δήμος καταργείται. Συστήθηκε η κοινότητα Μενιδίου με την απόσπαση του από το δήμο και τον ορισμό του ως έδρα της κοινότητας. Αυτή είναι και η πρώτη φορά στην ιστορία της πόλης που η επίσημη ονομασία της είναι Μενίδι. Το 1915 ο οικισμός Μενίδι μετονομάστηκε σε οικισμό Αχαρναί. Η κοινότητα ονομάστηκε σε κοινότητα Αχαρνών. Το 1946 με Αναγκαστικό Νόμο έγινε και πάλι Δήμος διότι διέθετε τον απαιτούμενο αριθμό κατοίκων. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτών των ετών (1915 -1946) οι όμορες περιοχές αλλάζουν διοικητικό καθεστώς και τότε αποσπώνται ενώ άλλοτε προσαρτώνται στο δήμο. Τέτοια περίπτωση αποτελεί ο οικισμός Βαρυμπόμπη ο οποίος όμως εντέλει προσαρτήθηκε στις Αχαρνές όπου ανήκει έως και τις μέρες μας. Για άλλους οικισμούς δεν συνέβη το ίδιο, όπως με τον οικισμό Κουκουβάουνες που άλλοτε ανήκε στο δήμο Αχαρνών όμως σήμερα αποτελεί το δήμο Μεταμόρφωση. Γενικώς όμως παρόλες τις μεταβολές στην έκταση του και στους οικισμούς τους οποίους περιλαμβάνει, ο δήμος Αχαρνών παραμένει अपαραλλάχτος σε διοικητική μορφή και ονομασία από το 1946 έως και τις μέρες μας.

1.7 Επαγγελματικές δραστηριότητες – καθημερινή ζωή

Μέχρι το 1918 δεν υπήρχε κανένα μέσο μηχανοκίνητο μεταφοράς και μετακίνησης προς το Κέντρο και τα γύρω χωριά. Η μετακίνηση γινόταν με τα πόδια, με υποζύγια και με τροχοφόρα (σούστες-κάρα-άμαξες).

Οι γεωργοί του Μενιδίου¹¹ προμήθευαν με τα προϊόντα τους καθημερινά την Αθήνα και επίσης ήταν οι βασικοί τροφοδότες των Αθηναίων με νερό από τις γνωστές πηγές του Καράβου. Η ενασχόληση με τη γη και το εμπόριο των προϊόντων της αποτελεί τη βασική διαγενεακή επιχειρηματική δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής. Λιγосτές οικογένειες κατέχουν το μεγαλύτερο μερίδιο γης. Καλλιεργούν πολλές ποικιλίες λουλουδιών, στο Μενίδι υπάρχουν οι μεγαλύτερες ανθαγορές του λεκανοπεδίου, φρούτων, λαχανικών και οπωροκηπευτικών. Επιπλέον, κατά μήκος της λεωφόρου Πάρνηθος, ακριβώς στους πρόποδες του βουνού υπάρχουν οι πιο ξακουστές ταβέρνες του δήμου, κάποιες από τις οποίες λειτουργούν εδώ και έναν αιώνα και έχουν φιλοξενήσει από βασιλείς και πρίγκιπες έως και τους τοπικούς προύχοντες.

Μεγάλες οικογένειες του τόπου έχουν τους τίτλους ιδιοκτησίας αυτών και με το πέρασμα των χρόνων έχουν αναπτύξει τις εμπορικές τους δραστηριότητες στη νυχτερινή ζωή του τόπου.

Το 1918 συνδέθηκε για πρώτη φορά ο Δήμος με μηχανοκίνητο μέσο με το Κέντρο της Αθήνας. Τη συγκοινωνία αυτή ανέλαβε μενιδιάτικη εταιρεία τριών κατοίκων με ένα παλιό επιβατηγό όχημα 30 θέσεων που εκτελούσε δύο δρομολόγια την ημέρα. Από το 1871 ωστόσο υπήρχε ο σιδηροδρομικός σταθμός των Αχαρνών που είχε μεγάλη επιβατική και εμπορική κίνηση ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εξαιτίας της γειτνίασης με το Τατόϊ, ο βασιλιάς πηγαينوερχόταν συχνά μέσω του Μενιδίου στην Αθήνα. Για να συγκροτηθεί το βασιλικό κτήμα στο Τατόϊ δεν χρησιμοποιήθηκαν μόνο δημόσιες ή μοναστηριακές εκτάσεις αλλά πολλοί Μενιδιάτες χάρισαν τα κτήματά τους. Σε όλα σχεδόν τα παλιά αρχοντικά σπίτια του Μενιδίου υπάρχουν φωτογραφίες του βασιλιά και της βασιλικής οικογένειας. Οι πρίγκιπες και οι βασιλείς πολύ συχνά επισκέπτονταν την πλατεία του Μενιδίου ακόμα και για περίπατο με τα άλογα τους. Πολλοί Μενιδιάτες εργάζονταν στα βασιλικά κτήματα. (έκταση περί τα 47.427 στρέμματα. Τα εγκαίνια της πρώτης αυτής βασιλικής κατοικίας στο Τατόϊ, τελέσθηκαν στις 7 Απριλίου 1874 και η διώροφη έπαυλη «ελληνοελβετικού» ρυθμού χρησιμοποιήθηκε ως κύρια εξοχική κατοικία του Γεωργίου Α΄ έως το 1889 και στη συνέχεια ως κατοικία του διαδόχου Κωνσταντίνου.)

Οι Μενιδιάτες που ήταν εργατικοί και ρωμαλέοι, παρέμεναν ευέξαπτοι και συχνά στους δρόμους γίνονταν καβγάδες και μαχαιρώματα. Ιδιαίτερα τις Κυριακές που έπιναν περισσότερο. Αυτά τα γεγονότα διαδραματίζονται στην πλατεία των Αχαρνών όπου βρίσκονται τα παραδοσιακά καφενεία, με παλαιότερο το «Πάρνης»

¹¹ Τσουκαλάς Γεώργιος, «Κουρασμένος απ' τον έρωτα», Εκδόσεις Φαρφουλάς, Αθήνα 2013 – το βιβλίο γράφτηκε το 1927.

που λειτουργεί από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Καθημερινή συνήθεια των αντρών της περιοχής ήταν η επίσκεψη στα καφενεία και στα ταβερνάκια του κέντρου της περιοχής όπου συζητούσαν για την επικαιρότητα, τη δουλειά, τα προβλήματα της καθημερινής ζωής αλλά και επιδίδονται στην αγαπημένη συνήθεια, το χαρτοπαίγνιο με τη συνοδεία μουσικής και κρασιού. Τα φαινόμενα καβγάδων είναι πολύ συχνά, ιδιαίτερα όταν έχουν να κάνουν με θέματα ηθικής. Οι μενιδιάτες είναι πολύ συντηρητικοί και δεν επιτρέπουν αστεϊσμούς ή πειράγματα για τις συζύγους τους. Είναι παλαιών αρχών, τηρούν όλα τα πατροπαράδοτα ήθη κι έθιμα και δεν επιτρέπουν σε κανένα να θίξει τον ανδρισμό τους. Από το κέντρο της πλατείας είναι αδιανόητο να περάσει γυναίκα μόνη της, χωρίς τη συνοδεία συζύγου, πατέρα ή αδερφού. Ακόμα και τότε θα πρέπει να υπάρχει λόγος για να διασχίσει την πλατεία του Μενιδίου η οποία είναι εντελώς ανδροκρατούμενη. Τα ήθη αυτά διατηρήθηκαν σίγουρα ως τη μεταπολίτευση οπότε και με την απελευθέρωση και την αποκατάσταση της δημοκρατίας, αποκαθίσταται και η ελευθερία κυκλοφορία των πολιτών στους δρόμους του δήμου, τόσο των θηλέων όσο και των αρρένων. Ακόμα και σήμερα ωστόσο στην πλατεία των Αχαρνών απαντώνται Μενιδιάτες που διατηρούν τα πατροπαράδοτα ήθη. Μιλούν την αρβανίτικη γλώσσα και παρακολουθούν με επιφύλαξη και απορία τον εκσυγχρονισμό και τη βαθύτατα αλλαγή στο σκηνικό της άλλοτε ανδροκρατούμενης πλατείας. Στη δική τους εποχή, τα προξενιά ήταν ο πεπατημένος δρόμος που οδηγούσε σε γάμο. Ελάχιστες εξαιρέσεις ερωτικών σχέσεων είχαν ευτυχή κατάληξη καθώς ήταν αδιανόητο η γυναίκα να έχει γνωριμίες και ερωτικές εμπειρίες. Δεν ήταν λίγες οι ιστορίες που διηγούνται οι ντόπιοι για περιπτώσεις «βεντέτας» ανάμεσα σε οικογένειες που τα παιδιά τους παρά τη θέληση των γονιών σύναψαν ερωτική σχέση. Κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις οδήγησαν σε φόνους. Εκεί άλλωστε ήταν βέβαιο πως θα οδηγούσε και η μοιχεία, από την σύζυγο βέβαια για την οποία αυτό το σφάλμα ήταν ασυγχώρητο. Δεν ίσχυαν οι ίδιοι όροι για τους άνδρες οι οποίοι είχαν πολλά περισσότερα τέτοια προνόμια σε σχέση με τις εριτίμους συζύγους τους.

1.8 Η Μενιδιάτισσα

Θα πρέπει να τονισθεί πως αντίθετα από το ευκόλως εννοούμενο, ο ρόλος της γυναίκας δεν ήταν καθόλου υποβαθμισμένος στο εν λόγω αρβανιτοχώρι. Αντιθέτως, η γυναίκα είχε τον απόλυτο σεβασμό από τους αρσενικούς της οικογενείας. Η γνώμη της ακουγόταν πάντα στα οικογενειακά θέματα και είχε τον απόλυτο έλεγχο του νοικοκυριού και της καθημερινής ζωής του σπιτιού. Οι οικιακές εργασίες και ο έλεγχος των οικονομικών της οικογενείας βρισκόταν στα χέρια της και η αξία της θέση της ήταν αναγνωρισμένη στην τοπική κοινωνία. Η ίδια θα γινόταν η αξία πεθερά που θα επέλεγε η ίδια τη νύφη που θα αποτελούσε τη συνέχεια της στο νοικοκυριό και στην οικογένεια της. Συνακολούθως, είχε και την ευθύνη της

κατασκευής της προίκας στον αργαλειό. Όσο μεγαλύτερος ήταν ο «γιούκος»¹² τόσο πιο άξια ήταν η νοικοκυρά του σπιτιού. Σημαντική ήταν και η εμφάνιση των γυναικών. Έως το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα αλλά και αργότερα στις επίσημες εμφανίσεις, οι Μενιδιάτισσες κυκλοφορούσαν με την τοπική στολή τους, τη γρίζα. Για να κατασκευαστεί μία στολή γριζοφόρας απαιτείτο χρήμα, χρόνος και αρκετός κόπος. Όσο περισσότερες ήταν οι σειρές με τα χρυσά φλουριά που περιελάμβανε τόσο υψηλότερη ήταν η θέση της γυναίκας στην τοπική κοινωνία. Το σχέδιο της γρίζας περιλαμβάνει σύμβολα που σύμφωνα με τις γηραιότερες συσχετίζονται με παραστάσεις των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Δηλαδή συμβολίζουν την πίστη στο Θεό, τον πόθο για την καρποφορία της γης και την επιθυμία για την γονιμότητα της γυναίκας. Σύμφωνα με την παράδοση ήταν υποχρεωμένοι οι νέοι να φορούν τις τοπικές στολές (για τον άνδρα αντίστοιχη ήταν η στολή του φουστανελά) την ημέρα του γάμου τους. Για να δημιουργηθεί η στολή χρειάζονταν πολλά χρήματα, τα οποία μόνο από λίγους ήταν διαθέσιμα. Στις περιπτώσεις που δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα, δάνειζαν οι έχοντες τις στολές και τους επιστρέφονταν μετά το γάμο.

1.9 Ο β' παγκόσμιος πόλεμος και η κατοχή (1940-44)

Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι Μενιδιάτες βρέθηκαν αμέσως στην πρώτη γραμμή μαζί με του Αθηναίους και τους άλλους κατοίκους της Αττικής (1^ο και 34^ο Σύνταγμα των Αθηνών). Επιπλέον, έδωσαν χρήματα και υλικά αγαθά στις οικογένειες των επιστρατευθέντων, από τρόφιμα ως χρυσά κοσμήματα. Ωστόσο κάτι που άνθισε σύμφωνα με τη βιβλιογραφία και τις διηγήσεις των ντόπιων κατά τη διάρκεια της κατοχής ήταν η μαύρη αγορά. Σύμφωνα με τις διηγήσεις του Πέτρου Σαρλή, αδερφού του αγωνιστή της εθνικής αντίστασης Γεωργίου Σαρλή, πολλοί ήταν αυτοί που πέρασαν καλά στην διάρκεια της κατοχής. Οικογενειακά περιουσιακά αποθέματα αλλά και πολλά ακίνητα, αναλώθηκαν στον αγώνα για την εξασφάλιση τροφίμων και νέες περιουσίες ανέτειλαν χάρις στη μαύρη αγορά. Στο Μενίδι που ήταν μια αγροτική περιοχή δύο-τρεις μεγάλες οικογένειες συγκέντρωναν την πλειοψηφία των κτημάτων και το κύριο μέρος του λαού εργαζόταν για αυτούς. Στην διάρκεια της κατοχής η εκμετάλλευση της πείνας οδήγησε στο να χαθούν σημαντικές περιουσίες και οικογενειακά κειμήλια για να εξασφαλισθεί η επιβίωση. Στα χρόνια της γερμανικής κατοχής, η Ελληνική αντίσταση στάθηκε αντιμέτωπη στους κατακτητές μέσα στις πόλεις και τα χωριά της Αττικής. Τα βουνά της και ιδιαίτερα η Πάρνηθα υπήρξαν οι επάλξεις ενός Επικού διαρκούς αγώνα που καθήλωνε τα στρατεύματα των κατακτητών και οι ανταρτικές δυνάμεις ενέδρευαν, χτυπούσαν και μετακινούνταν διαρκώς, οδηγημένες και από ντόπιους αγωνιστές που ήξεραν τον τόπο. Στον αντίποδα βρίσκονταν οι δυνάμεις κατοχής υποβοηθούνταν στο εγκληματικό τους έργο από τα «τάγματα ασφαλείας»

¹² Στοιβα με κλινοσκεπάσματα.

επανδρωμένα από Έλληνες «γερμανοτσολιάδες» που γνώριζαν τον τόπο και πρόδιναν τους Έλληνες αντάρτες, σε απόλυτη συνεργασία με τις Γερμανικές αρχές. Στο Μενίδι η προσπάθεια των Γερμανών απέτυχε χάρη στη δραστική ενημερωτική επέμβαση του Μήτσου Βησσαράκη που έχαιρε γενικής εκτίμησης και σεβασμού στον τόπο του. Ο Μήτσος Βησσαράκης ήταν γενικός γραμματέας της οργάνωσης ΕΑΜ του Μενιδίου. Με την συνεργασία των μελών της οργάνωσης και με την πολιτική του είχε καταφέρει να κρατήσει το χωριό του μακριά από τις επικίνδυνες ταξικές διαίρεσεις και τις πολιτικές διαμάχες. Παρόλα αυτά, οι Γερμανοί συνέχιζαν τις συλλήψεις, εξορία και εκτελέσεις ήταν η τύχη αυτών που είχαν ή ήταν ύποπτοι πως έχουν οποιαδήποτε σχέση συγγενείας με αντάρτες της Πάρνηθας. Συνολικά πενήντα νέοι άντρες από το Μενίδι πολέμησαν στο βουνό. Το γεγονός ότι γνώριζαν πολύ καλά την Πάρνηθα τους έκανε πολύτιμους στον αγώνα ενάντια στους Γερμανούς. Πολέμησαν στο 1^ο Τάγμα του 34^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Έδρα είχε τα βουνά των Δερβενοχωρίων και τα βουνά της Πάρνηθας.¹³ Τα βουνά αυτά περιβάλλονταν από τα τρία αεροδρόμια, Τανάγρας, Τατοΐου και Ελευσίνας. Το τάγμα αποτελούνταν στην πλειοψηφία του από αρβανίτες που γνώριζαν καλά την περιοχή, τα μονοπάτια, τις βρύσες και τα υψώματα. Ο Μήτσος Βησσαράκης είχε πολύ μεγάλη δράση στην ΕΑΜική οργάνωση. Είχε καταφέρει να ενώσει στο Μενίδι δεξιούς, κεντρώους και αριστερούς. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ντίνου Παπασωτηρίου τον Οκτώβρη του 1943 συνελήφθη και καθοδηγήθηκε στις φυλακές Αβέρωφ μαζί με δεκαεφτά ακόμα νέους Μενιδιάτες με την υποψία και μόνο πως είχαν την οποιανδήποτε σχέση με τους αντάρτες. Αποφυλακίσθηκε έπειτα από 37 ημέρες όμως υποδοχή που τον περίμενε η επιστροφή στο χωριό του ήταν επιφυλακτική ακόμα και εχθρική. Σύμφωνα με τις διηγήσεις των συγγενών του η Χωροφυλακή είχε εκδώσει πιστοποιητικά πως δεν ήταν κομμουνιστές και έτσι αφέθηκαν ελεύθεροι όμως το στίγμα τους ακολουθούσε στην μικρή κοινωνία όπου και περιθωριοποιήθηκαν. Οι συγχωριανοί απέφευγαν οποιαδήποτε σχέση μαζί τους και οι Γερμανοί οι οποίοι είχαν κατακλύσει το Μενίδι εκείνη την περίοδο παρακολουθούσαν στενά κάθε τους κίνηση. Οι Γερμανοί φοβούμενοι τους βομβαρδισμούς είχαν εγκαταστήσει όλες τις υπηρεσίες του αεροδρομίου μέσα στο Μενίδι, επιτάσσοντας τα σχολεία και αμέτρητα σπίτια. Υπήρχε μεγάλη κίνηση των αυτοκινήτων τους από το Μενίδι στο Τατόι. Το φρουραρχείο τους το εγκατέστησαν στην κεντρική πλατεία, το οποίο βέβαια είχε και αστυνομικά καθήκοντα επί των Ελλήνων. Πολλοί αναγκάζονταν να κοιμούνται σε ξένα σπίτια για να αποφεύγουν τις νυχτερινές συλλήψεις και τους ξυλοδαρμούς που τις συνόδευαν. Κάθε φορά που γινόταν επίθεση ανταρτών στους Γερμανούς τα αντίποινα ήταν πολύ σκληρά. Οι ξένες δυνάμεις κατοχής χρησιμοποιούσαν ταυτόχρονα πιέσεις και τεχνάσματα για να πάρουν με το μέρος τους τούς ντόπιους, κι έβρισκαν συνεργάτες μεταξύ

¹³ Βλάχος Δημήτριος, *Το χρονικό ενός αγωνιστή*, Αυτοέκδοση 1976, σελ. 42-47.

ανθρώπων που διακρίνονταν από τους συμπατριώτες τους χάρη σε παράγοντες οικονομικούς, εθνολογικούς και άλλους. Ως αποτέλεσμα, διευρύνονταν παλιές διαιρέσεις στις κατακτημένες κοινωνίες και προκαλούνταν βαθύτατες έχθρες ανάμεσα στους λιγοστούς που ωφελούνταν απ' την Κατοχή και στους πολλούς που υπέφεραν απ' αυτήν. Στο Μενίδι, οι τελευταίοι αντιπροσώπευαν ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα κι υπέφεραν από οικονομικές στερήσεις τόσο σκληρές, ώστε οι προπολεμικές μεταξύ τους διακρίσεις να γεφυρώνονται από την κοινή φτώχεια και το κοινό μίσος κατά των επωφελουμένων.

Στο Μενίδι υπήρχε οργανωμένη μονάδα του ΕΑΜ όμως δεν είχαν δημιουργηθεί Τάγματα Ασφαλείας. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Ντίνου Παπασωτηρίου, οι πλούσιοι Μενιδιάτες που είχαν κάθε λόγο να είναι αντίπαλοι του ΕΑΜ, δεν θέλησαν να εμπλακούν σε οποιαδήποτε οργάνωση. Διατηρούσαν καλές σχέσεις με τους Γερμανούς αλλά στο σύνολο τους απέφευγαν οποιαδήποτε εμπλοκή προς οποιαδήποτε κατεύθυνση. Κατά τη διάρκεια του 1943 οι κάτοικοι του Μενιδίου υπέστησαν την τρομοκρατία και τους ελέγχους στα σπίτια τους από τους «γερμανοτσολιάδες» της γειτονικής Χασιάς. Οι πλούσιοι Μενιδιάτες ζήτησαν τη βοήθεια του Γερμανού φρουράρχου και έτσι και έγινε. Έτσι γλυτώσαμε τον εμφύλιο, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Ντ. Παπασωτηρίου.

Τον Ιανουάριο του 1944 οι Γερμανοί αρχίζουν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην Πάρνηθα σε απόλυτη συνεργασία με τα τάγματα ασφαλείας χωρίς όμως αποτέλεσμα. Στόχος τους ήταν η εγκατάλειψη του βουνού από τους ποιμένες, τους ξυλοκόπους και τους καρβουνιάρηδες, θεωρούμενους ως τροφοδότες και συνεργάτες των ανταρτών. Μη βρίσκοντας αντάρτες οι ταγματασφαλίτες ρήμαξαν τα κοπάδια γιδοπροβάτων στην Πάρνηθα. Στις 20 Ιουλίου ξεχύθηκαν και πάλι στην Πάρνηθα. Διαφαινόταν η ολοκληρωτική ήττα της Γερμανίας και οπισθοχώρηση. Ήθελαν λοιπόν να εξασφαλίσουν τη σιδηροδρομική γραμμή που περνούσε από την ανατολική και βόρεια Πάρνηθα. Προσπαθούσαν με 3000 στρατό να εξοντώσουν 30 αντάρτες που είχαν απομείνει εκεί, γιατί οι άλλοι είχαν έγκαιρα αποσυρθεί. Μάταια κι αυτή η προσπάθεια τους. Έτσι στράφηκαν στους άμαχους βλαχοποιμένες θεωρώντας τους τροφοδότες των ανταρτών. Συνέλαβαν στη Μόλα 17 βλαχοποιμένες ξεχωρίζοντας τους από τα γυναικόπαιδα. Στις 23 Ιουλίου τους εκτέλεσαν βάρβαρα στη θέση «Γούρνα». Στις 7 Αυγούστου 1944 οι Γερμανοί αποσύρονται από την Πάρνηθα άπρακτοι, αφού κόρεσαν τη θηριωδία τους πάνω σε 27 αθώα θύματα, τους Μενιδιάτες ποιμένες.

Στις 11 Οκτωβρίου 1944 ο Γερμανοί έφευγαν από την Αθήνα. Φεύγοντας η γερμανική οπισθοφυλακή ανετίνασσε συστηματικά τις σιδηροδρομικές γραμμές του Μενιδίου και προκάλεσε πολύ σοβαρές ζημιές στην περιοχή.

Την επόμενη μέρα η πλατεία του Μενιδίου γέμισε αντάρτες. Τα πλήθη τους κοιτούσαν περίεργα και επιφυλακτικά. Το ΕΑΜ οργάνωσε διαδήλωση στην Αθήνα, όπου συμμετείχαν νέοι από το Μενίδι που έτυχαν θερμής υποδοχής. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδήλωσης πολύ σφοδρές συγκρούσεις και επεισόδια προκλήθηκαν ανάμεσα στους διαδηλωτές και σε μέλη δεξιών οργανώσεων με γερμανικές στολές που έβαλαν κατά παντός. Οι Μενιδιάτες έφυγαν για το χωριό τους και δεν συμμετείχαν στα επεισόδια. (πρόκειται για τα Δεκεμβριανά).

Οι Μενιδιάτες αφηγούνται τα συγκεκριμένα γεγονότα ως χειρότερα από τη γερμανική κατοχή. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ περνούσαν μέσα από το Μενίδι και η τρομοκρατία είχε επιβληθεί και πάλι. Το ΕΑΜ του Μενιδίου συνέλαβε κάποιους ντόπιους και τους εξόρισε. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Ντίνου Παπασωτηρίου, εικοσιένα άτομα συγκέντρωσαν υπογραφές για την απελευθέρωση τους με αποτέλεσμα να διωχθούν ως δεξιοί. Το σπίτι του ίδιου το οποίο είχε επιταχθεί από τους Γερμανούς, τώρα είχε καταληφθεί από τις δυνάμεις του ΕΑΜ.

Στο σύνολο οι Μενιδιάτες τήρησαν στάση ουδετερότητας και δεν συμμετείχαν στα επεισόδια. Η πλειοψηφία τους ήταν αντικομμουνιστική. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου οι Μενιδιάτες προσπάθησαν να συνεχίσουν την καθημερινή τους ζωή, ενασχολούμενοι και πάλι με τις συνηθισμένες τους ασχολίες στο βαθμό που αυτό ήταν εφικτό. Αρκετά σπίτια που ήταν επιταγμένα κατά τη διάρκεια της κατοχής από τους Γερμανούς παρέμειναν τώρα υπό την κατοχή των ανταρτών. Μετά τη λήξη των γεγονότων η επανένταξη στην τοπική κοινωνία των αριστερών ή των φημολογούμενων ως συμμετεχόντων στα γεγονότα ήταν πολύ δύσκολη.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Πέτρου Σαρλή πως ο αδερφός του ο οποίος είχε αγωνιστεί στο πλευρό του ΕΑΜ εναντίον των Γερμανών αλλά δεν είχε ταχθεί με το πλευρό των αριστερών μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς διώχθηκε από τους ΕΑΜίτες ως προδότης αλλά και μετά το τέλος του εμφυλίου η ένταξη του στην κοινωνία ήταν δύσκολη μιας και η στο σύνολο της αντικομμουνιστική και συντηρητική αυτή κοινωνία δεν δέχτηκε στους κόλπους της τα στοιχεία εκείνα που αντιτάχθηκαν στην ουδέτερη στάση που κράτησε το σύνολο. Κατέληξε μακριά από όλους, στην ηρεμία και απομόνωση που πρόσφερε το κοντινό και προσφυλές βουνό, η Πάρνηθα.

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ πως ακόμη και σήμερα, υπάρχει μία αποσιώπηση σχετικά με εκείνη την περίοδο. Ο λαός αυτού του τόπου επιδεικνύει μία εναντίωση σε οτιδήποτε δεν εγγράφεται στις κανονικότητες του και διαταράσσει την τάξη και την ησυχία του. Η ουδετεροποίηση στις κρίσιμες καμπές της ιστορίας εξασφάλιζε την επιβίωση σε πολλές περιπτώσεις και η περιθωριοποίηση σε όσους κατ' εξαίρεση δεν την ακολούθησαν ήταν δεδομένη.

Αυτή η στάση διατηρήθηκε και στα επόμενα χρόνια και θα μπορούσαμε να πούμε πως διατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις έως σήμερα.

Συμπεραίνουμε επομένως πόσο δύσκολο ήταν για μία τέτοια κοινωνία να δεχθεί στους κόλπους της έπειτα από λίγα χρόνια τους Πόντιους πρόσφυγες από την πρώην Σοβιετική Ένωση (αρχής γενομένης το 1965 με το πρώτο ρεύμα μετανάστευσης), να αποδεχθεί τις διαφορετικότητες τους και να συνδεθεί με την ιστορία τους και την κουλτούρα τους.

1.9.2 Η ανθρωπογεωγραφία της αχαρναϊκής (μενιδιάτικης) κοινωνίας

Λίγα χρόνια νωρίτερα άλλωστε είχε ξεκινήσει η διαδικασία της οικιστικής έκρηξης στην περιοχή.

Με το τέλος του εμφυλίου πολέμου αρκετοί εσωτερικοί μετανάστες σπεύδουν από τον αγροτικό χώρο στην Αθήνα.¹⁴ Τα μεταπολεμικά χρόνια έως την επιβολή της δικτατορίας είναι η πρώτη περίοδος στην ιστορία του νέου ελληνικού κράτους που ο αστικός πληθυσμός ξεπερνά τον αγροτικό.¹⁵ Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1940 τόσο η πλειονότητα του πληθυσμού όσο και μεγάλο μερίδιο της πολιτικής ελίτ του τόπου, συνάγουν το συμπέρασμα πως η ανάπτυξη της χώρας θα επιταχυνθεί μέσα από την εκβιομηχάνιση της. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που επιλέγουν το Μενίδι, ως μία περιοχή με χαμηλό κόστος γης, κοντά στο κέντρο της πρωτεύουσας. Η κατοίκηση γίνεται εκτός του κέντρου του Δήμου, το οποίο κατοικείται εξολοκλήρου από ντόπιους. Με αυτόν τον άτυπο κανόνα δομείται η ανθρωπογεωγραφία της περιοχής.

Στο κεντρικό Μενίδι κατοικούν οι γηγενείς. Στις αμέσως επόμενες περιοχές γίνεται η κατοίκηση από τους εσωτερικούς μετανάστες τόσο των υπολοίπων δήμων Αττικής όσο και της περιφέρειας. Τέλος στις παρυφές της πόλης, στο βόρειο άκρο γίνεται η εγκατάσταση των Ποντίων. Οι ρομά καταλαμβάνουν τα νότια άκρα της.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο αξίζει να αναφέρουμε πως οι Κρήτες της περιοχής καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού και ο σύλλογος τους παρουσιάζει έντονη δράση στη δημόσια ζωή της περιοχής. Πρόκειται για το σύλλογο Κρητών Μενιδίου «Η Κρήτη» που εδρεύει σε ιδιόκτητο κτίριο στα νοτιοδυτικά της πόλης και έχει περίπου 5.000 εγγεγραμμένα μέλη. Συμμετέχει στις παρελάσεις των εθνικών επετείων, στα πανηγύρια με το χορευτικό του τμήμα και τα μέλη του συχνά διοργανώνουν εκδηλώσεις στα κρητικά κέντρα διασκέδασης της περιοχής.

¹⁴ Τσουκαλάς Κ. – Ψυρούκης Ν., «Η εφαρμογή της θεωρίας για τις σχέσεις τον «καπιταλιστικού κέντρου» και της «υπανάπτυκτης περιφέρειας» στην «Ελληνική ιστοριογραφία», Μνήμων, τομ. 2, 1978, σελ. 255-286.

¹⁵ Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, «Συντηρητική «σταθερότης» – κοινωνική και οικονομική» στο «Η ελληνική τραγωδία: από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες», Εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 2004.

Εκμάθηση οργάνων, αθλητικές δραστηριότητες, εκδρομές, θεματικές βραδιές είναι μόνο λίγες από τις δράσεις του συλλόγου.

Τα μέλη του συλλόγου Κρητών φορώντας τις παραδοσιακές τους φορεσιές κατά τους εορτασμούς της 25^{ης} Μαρτίου μπροστά στο μνημείο ηρώων Αχαρνών, αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Αντίστοιχα, στο δήμο εδρεύουν ακόμα δύο σύλλογοι, των Ηπειρωτών Μενιδίου και των Θεσσαλών Μενιδίου. Ωστόσο δεν τους απαρτίζουν πολλά μέλη ούτε επιδίδονται σε ενεργή δράση στη ζωή της κοινότητας. Περιορίζονται κυρίως σε χορευτικές δραστηριότητες, διαθέτουν τμήματα εκμάθησης χορού των τόπων καταγωγής τους και κατά διαστήματα διοργανώνουν εκδηλώσεις, κυρίως σε ετήσια βάση.

Το έμβλημα του συλλόγου Ηπειρωτών

Από την εμφάνιση του συλλόγου Θεσσαλών στο τοπικό πανηγύρι, φωτογράφιση Αναστασίας Δανάλη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ποντιακός νεο εποικισμός

2.1 Η εγκατάσταση των Ποντίων στο Μενίδι

Η περιοχή αυτή φιλοξένησε μεγάλο μερίδιο των Ποντίων μεταναστών κατά τη διάρκεια και των δύο περιόδων μαζικής προσέλευσης τους στο ελληνικό κράτος. Συγκεκριμένα:

1. 1960 - 1989, οι επαναπατρισθέντες δημιουργούν μικρές αστικές ενότητες στο Μενίδι και αποτελούν ένα παράδειγμα ομαλούς ένταξης. Παρόλη την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό κατά τη δεκαετία του '60, κατάφεραν να βρουν τη θέση τους στην τοπική κοινωνία και σταδιακά επέτυχαν να αναρριχηθούν σε υψηλότερες βαθμίδες αυτής.
2. Δεκαετία 1990, οι επαναπατρισθέντες λόγω της περιόδου Περεστρόικα και της κατάρρευσης της ΕΣΣΔ το 1991, καταφθάνουν μαζικά στην περιοχή και δυσκολεύονται να ενσωματωθούν ομαλώς στον τόπο προορισμού παρότι έχουν τη βοήθεια των ήδη από χρόνια εδώ εγκατεστημένων Ποντίων, συγγενών και φίλων.

2.2 Μεταναστευτικές διαδρομές

Ο τόπος προέλευσης των Ποντίων είναι η πρώην Σοβιετική Ένωση, επομένως αξίζει να αναφερθεί πως έχουν βιώσει πολλαπλές μετακινήσεις, από τον Πόντο προς την Σοβιετική Ένωση, μετακινήσεις στο εσωτερικό αυτής και τέλος την οριστική τους επιστροφή στην πατρίδα που για κάποιες οικογένειες δεν έγινε κατευθείαν. Στο εσωτερικό της Ελλάδας κάποιες οικογένειες χρειάστηκε να μετακινηθούν δύο και τρεις φορές ώσπου να βρουν το χώρο όπου θα μπορέσουν να ριζώσουν και να χτίσουν εκ νέου τη ζωή τους. Ως επί το πλείστον έρχονται από το Καζακστάν. Κατά το πρώτο ρεύμα εισόδου, το Μενίδι είναι ο δεύτερος ή συχνά και ο τρίτος σταθμός της μετανάστευσης τους. Έρχονται από τη Ρωσία στην Βόρεια Ελλάδα, συχνά Κατερίνη ή Θεσσαλονίκη. Από εκεί σε λίγα χρόνια κατεβαίνουν στην πρωτεύουσα κυνηγώντας το όνειρο μιας καλύτερης ζωής, συγκεκριμένα στην Καλλιθέα όπου αποτέλεσε ένα χώρο υποδοχής πολλών επαναπατρισθέντων Ποντίων. Έπειτα φτάνουν και ριζώνουν πλέον στις Αχαρνές.

Το δεύτερο κύμα των Ποντίων φτάνει απευθείας στο Μενίδι. Εδώ υπάρχει ήδη μια μεγάλη κοινότητα που γίνεται το δίκτυο αλληλεγγύης για τους νεοεισαχθέντες. Πολλές οι περιπτώσεις σπιτιών των 60 τετραγωνικών που φιλοξενούν για χρόνια δύο ή και τρεις ακόμα οικογένειες, ξεπερνώντας στο σύνολο τα 10 άτομα μέχρι να μπορέσουν να σταθούν στα πόδια τους οι νεοφερμένοι.

Η πρώτη φάση της ένταξης τους γίνεται με πολύ ομαλούς όρους. Συσπειρώνονται γύρω από τις οικογένειες τους, δουλεύουν πολλές ώρες, προσπαθούν να φτιάξουν το δικό τους σπίτι. Για τους πόντιους είναι πολύ σημαντικό αγαθό η εστία. Συνάδει με το ρίζωμα σε έναν τόπο. Αγοράζουν οικοπέδα εκτός σχεδίου πόλεως σε πολύ

οικονομικές τιμές. Η οικονομική βοήθεια του κράτους σε αυτή τη φάση ένταξης είναι ανύπαρκτη. Με τη βοήθεια συγγενών και φίλων καταφέρνουν να χτίσουν και να ανοίξουν το σπιτικό τους. Οι άντρες δουλεύουν κυρίως στην οικοδομή, οι γυναίκες δουλεύουν σε εργοστάσια, είναι γαζώτριες, μοδίστρες, καθαρίζουν σπίτια. Δεν φοβούνται τη δουλειά. Στις λαϊκές αγορές πωλούν τα προσωπικά τους αντικείμενα που έφεραν από τους τόπους καταγωγής τους. Οικογενειακά κειμήλια, αντικείμενα μεγάλης οικονομικής ή συναισθηματικής αξίας, πωλούνται σε πολύ χαμηλές τιμές προκειμένου να εξασφαλίσουν τα προς το ζην.

2.3 Ντόπιοι και νεοφερμένοι, μια ακούσια συγκατοίκηση - συνύπαρξη

Η τοπική κοινωνία δεν τους ενσωματώνει στους κόλπους της. Είναι πολύ επιφυλακτική απέναντι τους όπως και απέναντι σε κάθε τι νέο. «Θα διεκδικήσουν τις δουλειές μας, θα αυξηθεί η ανεργία, θα αυξηθεί η εγκληματικότητα και θα ανέβουν οι δείκτες παραβατικότητας». Συνηθισμένοι φόβοι ενός εσωστρεφούς λαϊκού χωριάτη που έχει μάθει να ζει στην ησυχία της απομόνωσης του, αρκετά μακριά από το κέντρο της πρωτεύουσας ώστε να αποφεύγει το συγχρωτισμό με τις μόδες της εκάστοτε εποχής. Αρκετά κοντά όμως ώστε να επωφελείται από την ένταξη του στο εμπόριο της μεγαλούπολης.

Οι δύο λαοί που συγκατοικούν στα στενά όρια του ίδιου δήμου μοιάζουν σαν να μην έρχονται σε επαφή.

Χωρίς να το γνωρίζουν οι ομοιότητες τους στο οικογενειακό δίκτυο είναι εμφανέστατες. Πρόκειται για πατριαρχικά μοντέλα οικογενείας με μεγάλο σεβασμό στο ρόλο της μάνας. Εκείνη είναι εκφορτισμένη με τις ευθύνες του νοικοκυριού, της επιβίωσης, της διαπαιδαγώγησης – κυρίως της ηθικής - των παιδιών. Ο άντρας έχει την πλήρη ευθύνη της οικονομικής εξασφάλισης των υπολοίπων μελών της οικογενείας. Πρόκειται για εκτεταμένες οικογένειες που εκτός από το ζευγάρι και τα παιδιά, στην ίδια οικία κατοικούν και οι γονείς. Αν και αυτό στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται κυρίως στους ποντίους, δεν παύει να είναι πολύ συνηθισμένο για τη μενιδιάτικη οικογένεια του α' μισού του 20^{ου} αιώνα.

Στην ποντιακή οικογένεια υπάρχει μεγάλος σεβασμός στο πρόσωπο του πατέρα ή πεθερού. Η νύφη απαγορεύεται να φάει αν δεν έχει φάει πρώτα ο πεθερός της. Το ίδιο ισχύει και για τον ύπνο. Σε κάποιες περιπτώσεις των προηγούμενων χρόνων τηρείται το έθιμο η νύφη να πλύνει τα πόδια του πεθερού, ως ένδειξη σεβασμού και υποταγής.

Σήμερα έχουν εκλείψει τα πατροπαράδοτα έθιμα και από τις δύο πληθυσμιακές ομάδες. Οι τελευταίες καταλαμβάνουν διαφορετικά σημεία της πόλης. Οι ντόπιοι το κέντρο, οι παλιννοστούντες τα περίχωρα. Διασκεδάζουν σε διαφορετικά κέντρα διασκέδασης. Αθλούνται σε διαφορετικά αθλητικά κέντρα. Οι πόντιοι επιδίδονται στον αθλητισμό. Προτιμούν την άρση βαρών και τις πολεμικές τέχνες, την πάλη, την πυγμαχία. Οι ντόπιοι συσπειρώνονται σε αθλητικά σωματεία ποδοσφαίρου και καλαθοσφαίρισης. Ακόμα και στον εκκλησιασμό διαφέρουν. Οι περισσότεροι πόντιοι ακολουθούν το παλαιό ημερολόγιο, τουλάχιστον κατά την πρώτη φάση της ένταξης τους. Εκκλησιάζονται σε παλαιοημερολογίτικες εκκλησίες και τηρούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα με ευλάβεια.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης της ένταξης τους, τη δεκαετία του 1990, η ακολουθία του παλαιού ημερολογίου έγινε σε κάποιες περιπτώσεις το μέσο για να ενσωματωθούν στους κόλπους των παλαιών ποντίων που κατοικούσαν στην περιοχή και να διευκολυνθεί η ένταξη τους στους κόλπους της κοινότητας.

Η διαδρομή κοινή. Καζακσάν, πρώτος σταθμός κατά την είσοδο τους κάποιος άλλος δήμος της Αττικής, συνήθως η Καλλιθέα ή το Λαύριο και από εκεί στο Μενίδι. Οι συνθήκες πολύ δύσκολες. Η διαβίωση τους πρώτους μήνες είναι ένα καθημερινό στοίχημα επιβίωσης. Μένουν σε ξύλινες παράγκες πίσω από το δεύτερο νεκροταφείο των Αχαρνών. Από το χώρο που τους δόθηκε απουσιάζουν βασικά αγαθά, όπως η ύδρευση ή η αποχέτευση. Τα ξύλινα, αυτοσχέδια σπίτια δεν έχουν ούτε ρεύμα, ούτε τουαλέτες. Για μήνες ταλαιπωρούνται και διαμαρτύρονται. Ζουν σε αυτές τις συνθήκες εξαθλίωσης χωρίς ύδρευση και ηλεκτρισμό για μήνες. Το όνειρο της αγαπημένης και όμορφης πατρίδας αποδεικνύεται ουτοπικό. Αντιμετωπίζουν εχθρικά τους ντόπιους. Ούτε τους βοήθησαν ούτε τους ήθελαν ποτέ. Ποτέ δεν τους είδαν σαν ισότιμους Έλληνες αλλά σαν πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Είναι αλήθεια πως οι ντόπιοι αυτή τη φορά τους αντιμετωπίζουν ακόμα πιο καχύποπτα. Το γεγονός πως δεν μιλούν την ελληνική γλώσσα και σε κάποιες περιπτώσεις ούτε την ποντιακή, τους καθιστά αυτόματα ρωσοπόντιους ή ρώσους. Δέχονται τον κοινωνικό αποκλεισμό. Στην τοπική κοινωνία δεν θα ενταχθούν ποτέ. Ο ρατσισμός που υφίστανται οφείλεται αφενός στην επιφυλακτικότητα του συγκεκριμένου λαού απέναντι σε καθετί νέο που μπορεί να αλλοιώσει την ταυτότητα του και αφετέρου στο γεγονός ότι το κράτος δεν έδωσε κίνητρα στους γηγενείς για να ενσωματώσουν στους κόλπους της αγοράς εργασίας τους νεοφερμένους ούτε και στα παιδιά τους να βοηθήσουν τους συμμαθητές τους στην ομαλή τους ένταξη στο νέο εκπαιδευτικό τους σύστημα.

Έως και σήμερα, οι δύο λαοί διασκεδάζουν σε διαφορετικά κέντρα, τηρούν τα διαφορετικά τους έθιμα, μιλούν διαφορετικές γλώσσες, διατηρούν την ταυτότητα τους. Παρατηρούνται επιμιξίες στην περιοχή αλλά αποτελούν εξαιρέσεις. Είναι κανόνας πως οι πόντιοι παντρεύονται πόντιες και οι μενιδιάτες μενιδιάτισσες.

2.4 Μόρφωση και παιδεία

Οι πόντιοι και των δύο ρευμάτων εισόδου αποδίδουν ιδιαίτερη προσοχή στην εκπαίδευση των παιδιών τους, αφού μέσω αυτής προσδοκούν να εισαχθούν στην κοινωνία και να συνδυάσουν στην διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους τα στοιχεία και τις αξίες που τους παρέχει η ελληνική εκπαίδευση με τα θετικά στοιχεία που έφεραν μαζί τους από τον τόπο προέλευσης καθώς και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον ποντιακό ελληνισμό.

Η αναντιστοιχία ηλικίας και σχολικής βαθμίδα, εξαιτίας της ελλιπούς γνώσης της ελληνικής γλώσσας, δημιουργεί προβλήματα και στις δύο πλευρές. Οι πόντιοι βιώνουν το ρατσισμό από τους συμμαθητές τους που τα φωνάζουν «ρωσάκια» και οι μενιδιάτες μένουν πίσω στα μαθήματα τους εξαιτίας της μη κανονικής προόδου των ρωσόφωνων. Δεν είναι λίγες οι φορές που οι πόντιοι οδηγούνται σε εχθρικές συμπεριφορές απέναντι στους μενιδιάτες συμμαθητές τους. Νιώθουν παρείσακτοι

και επιδιώκουν να κάνουν παρέα μόνο με όμοιους τους. Η γλωσσική ανεπάρκεια επιφέρει χαμηλές σχολικές επιδόσεις. Επιπλέον οι μαθητές εμφανίζουν αποξένωση από τα μαθήματα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών. Στην σοβιετική κοινωνία τα θρησκευτικά δόγματα δεν είχαν καμία θέση στην αγωγή των παιδιών. Σχετικά με την Ιστορία δίνεται η εξήγηση πως λείπει από τα παιδιά αυτά το γνωστικό υπόβαθρο για να εντάξουν την νέα ιστορική γνώση που λαμβάνουν στη δική τους ιστορική μνήμη. Αντιθέτως, η μεγάλη πλειοψηφία των ελληνοπόντιων μαθητών έχει οικεία σχέση με τα τεχνολογικά και χειρωνακτικά μαθήματα. Εξάλλου, στην καρδιά της ιδεολογίας του σοβιετικού κράτους βρισκόταν η χειρωνακτική εργασία. Ωστόσο δεν έχουν το θάρρος να συμμετέχουν ενεργά κατά τη διάρκεια του μαθήματος μιας και δεν έχουν ευχέρεια στον προφορικό λόγο. Οι γονείς δεν δύνανται να τα βοηθήσουν και σε πολλές περιπτώσεις δεν εμφανίζονται ποτέ στο σχολείο. Στο σπίτι μιλούν τη γλώσσα του τόπου προέλευσης. Οι μενιδιάτες δεν δείχνουν την απαραίτητη ευαισθητοποίηση γύρω από το θέμα της ανισότητας ευκαιριών απέναντι σε αυτά τα παιδιά. Αντίθετα αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα και καχυποψία τους νεοφερμένους. Τα παιδιά των Ελληνοποντίων παρουσιάζουν μειωμένο συναίσθημα αυτοαξίας και έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση. Η Ελλάδα από αυτά τα παιδιά βιώνεται ως η νέα πατρίδα. Η μεγάλη πλειοψηφία τους πριν τον ερχομό τους εδώ δεν είχε κανένα πολιτιστικό δεσμό με την σύγχρονη Ελλάδα, παρά μόνο μία αφηρημένη ιδεατή εικόνα της ως μητρόπολης. Στα ελληνικά σχολεία δεν είχε εξασφαλιστεί καμία, ούτε καν στοιχειώδης, προετοιμασία υποδοχής των παιδιών, γεγονός που μόνο αρνητικές επιπτώσεις είχε στις επιδόσεις τους και στην ένταξη τους. Το έργο των δασκάλων γίνεται σχεδόν ανέφικτο στις περιπτώσεις που τα παιδιά δεν έχουν καμία γνώση της ελληνικής γλώσσας, μιλούν αποκλειστικά τη ρωσική, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κανενός είδους συνεννόηση μεταξύ εκπαιδευτικού και εκπαιδευομένου. Η κατάσταση αυτή παρακωλύει το έργο του δασκάλου και επηρεάζει τη διδασκαλία και των άλλων μαθητών. Κατά τη διάρκεια της αλλαγής χώρας οι σχέσεις των μελών της οικογενείας διαταράσσονται. Τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες βιώνουν μία ανασφάλεια η οποία πολλές φορές εκδηλώνεται ως επιθετική συμπεριφορά. Τα παιδιά δημιουργούν κλειστές ομάδες ομογενών και αντιμετωπίζονται με δυσπιστία από τους ντόπιους. Κατά τα έτη 1989-1990 λειτούργησαν στο Δήμο Αχαρνών οι πρώτες Τάξεις Υποδοχής ως το κύριο όχημα που θα εντάξει τα παιδιά στο σχολείο. Για τις ανάγκες αυτού του προγράμματος εκδόθηκαν πέντε εγχειρίδια ως μέσα διευκόλυνσης για την εξοικείωση του μαθητή με την ελληνική γλώσσα, ιστορία και κουλτούρα. Πραγματοποιήθηκαν επιπλέον επιμορφωτικά σεμινάρια για τους διδάσκοντες σε αυτές τις τάξεις. Από το 1989 ως το 1995 λειτούργησαν στις Αχαρνές 85 Τάξεις Υποδοχής με 83 εκπαιδευτικούς στις οποίες φοίτησαν συνολικά 2.200 παιδιά. Η εγκατάσταση στο Δήμο Αχαρνών ξεκίνησε το 1988 και έγινε περιφερειακά, στις πιο απομακρυσμένες συνοικίες του Δήμου. Η προχειρότητα της κατάστασης δεν διευκόλυνε τους μαθητές στην ένταξη τους. Αντιθέτως ενέτεινε το πρόβλημα της

κακής ρυμοτομίας και πολεοδομίας. Ειδικότερα οι περιοχές των προσφύγων αρχικά δεν διέθεταν ούτε τα βασικά αγαθά μίας σύγχρονης κοινωνίας.

2.5 Πολιτισμικές καταβολές και προσλαμβάνουσες παραστάσεις των Ποντίων Ελλήνων από την Πρώην Σοβιετική Ένωση

Η ιδεατή εικόνα που είχαν πλάσει για τη μητέρα πατρίδα πριν τον ερχομό τους εδώ κατέρρευσε με την είσοδο τους στη χώρα. Το γεγονός ότι δεν μιλούσαν τη γλώσσα, αν και δεν τους καθιστά λιγότερο Έλληνες, τους δημιουργεί το συναίσθημα της αποξένωσης από το σύνολο και στα πλαίσια του Μενιδίου οδηγεί σε «γκετοποίηση» εφόσον οι ομογενείς τοποθετήθηκαν στην περιφέρεια του δήμου, απομονωμένοι και αποκομμένοι από το σύνολο. Στις περισσότερες περιπτώσεις η παλιννόστηση του δεύτερου ρεύματος αποφασίστηκε εσπευσμένα και μάλιστα κάτω από απειλητικές συνθήκες. Δεν μπορούμε να πούμε πως υπήρχε η συνείδηση της ελληνικότητας σε όλους τους επαναπατρισθέντες. Σε αυτές τις περιπτώσεις και με δεδομένο πως με το άμεσο κοινωνικό του περιβάλλον ο Ελληνοπόντιος μπορεί να επικοινωνεί στα ρώσικα, δεν επιδεικνύει τη διάθεση να μάθει, τουλάχιστον άμεσα, την ελληνική γλώσσα. Στη Ρωσία το έργο του σχολείου ήταν ενταγμένο στην εξυπηρέτηση της ιδεολογίας του κράτους. Οι μαθητές ήταν συνηθισμένοι στην πειθαρχία. Το πρόγραμμα του σχολείου ήταν συμπαγές, χωρίς κενά και οι δάσκαλοι ασχολούνταν με τα μαθησιακά προβλήματα του κάθε μαθητή. Οι ταλαντούχοι μαθητές προβάλλονταν από την κοινωνία ως πρότυπα γεγονός που λειτουργούσε ως κίνητρο και για τους άλλους μαθητές. Δεν διδάσκονταν τα θρησκευτικά ούτε και γινόταν προσευχή το πρωί. Σε ατομικό επίπεδο, γιορτάζονταν μόνο τα γενέθλια και όχι η ονομαστική εορτή. Σημαντική διαφορά είναι η έλλειψη ατομικής ιδιοκτησίας. Υπήρχε μόνο η κρατική ιδιοκτησία ή η συνεταιριστική ιδιοκτησία (κολχόζ). Η οικονομία ήταν κεντρικά σχεδιασμένη και δεν υπήρχε ελεύθερη διακίνηση του εργατικού δυναμικού. Σαφέστατα ο καταναλωτισμός εξέλιπε. Έπρεπε όλοι να είναι εθισμένοι στη λιτότητα. Δεν υπήρχε ανεργία και κατ'επέκταση άγχος για τη δουλειά. Η ζωή ήταν λιτή αλλά βέβαιη. Ο σοβιετικός πολίτης ήταν απομονωμένος από τον έξω κόσμο ως και τη δεκαετία του 1980. Η έλλειψη εξωτερικού τουρισμού ήταν δεδομένη. Στην Σοβιετική Ένωση δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου νυχτερινά κέντρα διασκεδάσεως νέων, δεν υπήρχαν κέντρα ηλεκτρονικών ή τυχερών παιχνιδιών, δεν εκδίδονταν πορνογραφικά περιοδικά και βέβαια δεν υπήρχε η μάστιγα των ναρκωτικών. Το παντελώς διαφορετικό και δυτικότροπο τοπίο που συνάντησαν στην Ελλάδα καθώς βέβαια και τα προαναφερθέντα κενά της διοίκησης του τόπου, τους οδήγησε στην δυσφορία και δυσκολία ενσωμάτωσης. Με το πέρασμα των χρόνων κατάφεραν να βρουν τη θέση τους στην τοπική κοινωνία. Αποκορύφωμα της επιτυχούς ένταξης ήταν η αδιανόητη έως πριν μερικά χρόνια άνοδος στην ανώτατη διοικητική θέση στη βαθμίδα της τοπικής αυτοδιοίκησης του Παναγιώτη Φωτιάδη το 2006. Ο τέως δήμαρχος Αχαρνών είναι μέλος μιας πολύτεκνης και φτωχής ποντιακής οικογένειας. Γεννήθηκε το 1951 στην Τασκένδη όπου βρέθηκε το 1949 η οικογένεια του εξόριστη από τον Καύκασο και ήταν το δεύτερο από οχτώ παιδιά. Το 1965 εγκαταστάθηκε στη μητέρα πατρίδα, συγκεκριμένα στις Αχαρνές. Τελείωσε το νυχτερινό γυμνάσιο εργαζόμενος. Σπούδασε με υποτροφία αρχιτέκτονας στο Πολυτεχνείο του Ανοβέρου της

Γερμανίας και έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στο Μόναχο με υποτροφία της βαυαρικής κυβέρνησης.

Το παιχνίδι της επιβίωσης είναι για δυνατούς παίχτες κάτι που δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς για λαούς που έχουν βιώσει δύο φορές τη μετανάστευση. Χαρακτηριστικά λένε «στα ξένα είμαι Έλληνας και στην Ελλάδα ξένος», εύστοχη παρατήρηση αν λάβουμε υπόψιν την αχαρναϊκή εμπειρία τους. Η αποστασιοποίηση των ντόπιων είχε και ένα θετικό επακόλουθο, την διατήρηση της ιδιαίτερης ταυτότητας τους. Αυτός άλλωστε είναι και ο ρόλος των συλλόγων, η διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας των παλιννοστούντων.

2.6 Ο κύκλος της μετανάστευσης δεν έχει κλείσει

Ο ποντιακός πληθυσμός του Μενιδίου οργανώνεται γύρω από το σύλλογο του, η συμμετοχή στον οποίο είναι εντυπωσιακή. Ο σύλλογος έχει 120.000 εγγεγραμμένα μέλη τη στιγμή που ο πληθυσμός της περιοχής αποτελείται από 60.000 άτομα. Η Εύξεινος Λέσχη Αχαρνών & Αττικής «Ο Καπετάν Ευκλείδης», ιδρύθηκε το 1979, από Έλληνες του Πόντου ερχόμενους από την τέως Σοβιετική Ένωση. Στεγάζεται σε δικό της ιδιόκτητο κτήριο το οποίο κατασκευάστηκε από τα μέλη της Λέσχης. Ο «Καπετάν Ευκλείδης» είναι ιδρυτικό μέλος της Παμποντιακής Ομοσπονδίας Ελλάδος (Π.Ο.Ε.) όπως επίσης και του Συνδέσμου Ποντιακών Σωματείων Νότιας Ελλάδος και Νήσων. Στην επίσημη ιστοσελίδα του συλλόγου αναφέρεται μεταξύ άλλων πως η αποστολή τους είναι η εξής:

«Ο Ποντιακός Ελληνισμός καλείται να λύσει το πρόβλημα της ιστορικής του συνέχειας, μέσα από τις διαδικασίες της επανασύνδεσης με το ιστορικό του παρελθόν αλλά και την μεταφορά του κέντρου βάρους των δραστηριοτήτων του, στη συνέχεια, στη δημιουργία και στην ανάπτυξη αυτού του ανεξίτηλου και πολύτιμου πολιτισμού που μας κληροδότησαν οι πρόγονοί μας. Σκοπός της Λέσχης είναι η μετάδοση του αρχαιοελληνικού πολιτισμικού πλούτου, όπως αυτός διατηρήθηκε στις πατρογονικές και αλησμόνητες πατρίδες, τόσο στις νέες γενιές Ποντιακής καταγωγής αλλά και στην ευρύτερη πολυπολιτισμική κοινωνία της πόλης μας.»¹⁶

Ο «Καπετάν-Ευκλείδης» απαρτίζεται από τα παρακάτω τμήματα που απευθύνονται κυρίως σε παιδιά:

Παραδοσιακών χορών (παιδικά, εφηβικά τμήματα)

Σχολή εκμάθησης λύρας, υπό τη διεύθυνση του λυράρη Γιώργου Ατματοσίδη

Θεατρική ομάδα, υπό τη διεύθυνση του Γιάννη Κοσμίδη

Δανειστική βιβλιοθήκη

Στα τμήματα που προαναφέρθηκαν συμμετέχουν πάνω από 300 παιδιά.

Επιπλέον ο σύλλογος διοργανώνει ταξίδια στον Πόντο έχουν μεγάλη συμμετοχή.

Παρόλα αυτά θα πρέπει να αναφερθεί πως από το υλικό των συνεντεύξεων

προκύπτει το συμπέρασμα πως οι νέοι Πόντιοι κουβαλούν με υπερηφάνεια το

¹⁶ <http://www.kapetan-eykleidis.gr/>

φορτίο της διαγενεακής μνήμης των οικογενειών τους, όχι όμως και τη γνώση. Νιώθουν περήφανοι ως πόντιοι, όμως ο Πόντος παραμένει μια θολή εικόνα. Ένα παρελθόν ένδοξο αλλά όχι και απολύτως κατανοητό. Μεγάλο μερίδιο ευθύνης φέρει το εκπαιδευτικό σύστημα που μόλις τα τελευταία χρόνια έχει εντάξει το ποντιακό ζήτημα στις σχολικές αίθουσες.

Ιστορίες των παππούδων και των πατέρων που τους γεμίζουν με υπερηφάνεια αλλά και με θυμό γιατί λίγο πολύ όλοι βίωσαν τον ρατσισμό και τον αποκλεισμό από την τοπική κοινωνία. Η λέξη «ρωσοπόντιος» αποτελεί κόκκινο πανί και αφορμή για καβγά. Δεν υπάρχει ρωσοπόντιος λένε, ούτε ελληνοπόντιος. Είναι πόντιοι.

Πιστεύουν πως η διατήρηση της ταυτότητας τους επιτυγχάνεται με την προφύλαξη τους από τους ξένους. Κάνουν παρέα με πόντιους, μιλούν την ποντιακή γλώσσα και σε αρκετές περιπτώσεις την ρώσικη, χορεύουν τους ένδοξους χορούς τους, παντρεύονται ομοεθνείς τους. Όμως οι υπερήφανοι Πόντιοι δεν καλύπτουν το κενό στη γνώση της καταγωγής τους και της ιστορίας τους.

Όσον αφορά τις χώρες από τις οποίες προέρχονται, είναι βέβαιο πως διατηρούν επαφές με τους συγγενείς τους που παρέμειναν σε αυτούς τους τόπους καταγωγής. Αυτό το δίκτυο ποτέ δεν έπαψε να υπάρχει κατά τη διάρκεια και των δύο ρευμάτων επανόδου τους στην πατρίδα. Ο λόγος απλός μεν, σημαντικότερος δε. Πίσω μένουν συγγενείς πολλές φορές πρώτου βαθμού που επιλέγουν να μείνουν στη Ρωσία.

Άλλωστε η παλιννόστηση είναι μία πράξη ατομικής επιλογής. Οικογένειες χωρίστηκαν, γονείς από τα παιδιά, αδέρφια και εγγόνια. Κυρίως οι συνταξιούχοι επιλέγουν να παραμείνουν στην πρώην σοβιετική ένωση και να αφήσουν ανεκπλήρωτο το όνειρο να πεθάνουν στην πατρίδα τους. Τούτο εξηγείται από το γεγονός πως η σύνταξη τους δεν μεταφέρεται και όσοι ήδη συνταξιοδοτημένοι ήρθαν στην Ελλάδα κατέληξαν με μηδενικό εισόδημα να ζουν εις βάρος των παιδιών τους κάτι που δεν γίνεται ανεκτό από τους υπερήφανους και εργατικούς Πόντιους. Συνάγουμε λοιπόν το συμπέρασμα πως οι επαφές με τη χώρα προέλευσης σπανίως διακόπηκαν. Αντιθέτως, τα τελευταία χρόνια με την άνθηση της τεχνολογίας και των ηλεκτρονικών κοινωνικών δικτύων, διευκολύνεται η διατήρηση των στενών δεσμών και της ομαλής επικοινωνίας με το εκεί περιβάλλον. Τα τελευταία χρόνια, πέρα από τα προβλήματα της μετανάστευσης και της προσαρμογής στο νέο περιβάλλον έχουν να αντιμετωπίσουν την ανεργία και την οικονομική κρίση. Οι περισσότεροι όντας απασχολούμενοι στο χώρο της οικοδομής, υποαπασχολούνται σε περιστασιακές εργασίες χωρίς ασφάλεια, έχουν πολύ σημαντικά οικονομικά προβλήματα και η σκέψη για την αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος σε άλλη χώρα συζητιέται όλο και πιο συχνά.

Φαίνεται πως για αυτή τη γενιά ο κύκλος της μετανάστευσης δεν έχει ακόμα κλείσει.

2.7 Ποντιακή διάλεκτος¹⁷

Ανάμεσα στα κοινά στοιχεία που συγκροτούν και συγκρατούν την ιδιαίτερη ταυτότητα ενός έθνους ή μιας φυλής, την ισχυρότερη, ίσως, θέση κατέχει η γλώσσα του. Πράγματι, η γλώσσα ισχυροποιεί τους δεσμούς μεταξύ των ομιλητών της και πιστοποιεί ένα κοινό ιστορικό παρελθόν, το οποίο εκφράζεται και με τη χρήση της. Έτσι, η ποντιακή διάλεκτος διασώζει γλωσσικά στοιχεία χιλιάδων χρόνων ως γνήσια απόγονος της αρχαίας ιωνικής διαλέκτου της Δυτικής Μικράς Ασίας.

Τα γεωγραφικά όρια μέσα στα οποία μιλιόταν η ποντιακή διάλεκτος, από τον 8^ο π.Χ. αιώνα, έφταναν στα δυτικά από την Ινέπολη (Ιωνόπολη) ως τη Ριζούντα και την Κολχίδα στα ανατολικά συμπεριλαμβάνοντας σαφώς και την ενδοχώρα ανάμεσά τους.

Όπως είναι φυσικό, η ομιλία της ποντιακής διαλέκτου σε μία τόσο μεγάλη γεωγραφική έκταση δεν ήταν παντού πανομοιότυπη, αλλά παρουσίαζε ορισμένες παραλλαγές από περιοχή σε περιοχή, γι' αυτό και διακρινόταν σε ιδιώματα. Συγκεκριμένα, οι τρεις ομάδες στις οποίες μπορεί να χωριστεί η ποντιακή είναι οι εξής: τα οινουντιακά (δυτικά ποντιακά), τα τραπεζουντιακά (ανατολικά) και τα χαλδιώτικα (νοτιοανατολικά).¹⁸ Το μεγαλύτερο από αυτά ήταν το ιδίωμα της Χαλδίας, το οποίο, όπως υποστηρίζει ο Άνθιμος Παπαδόπουλος, μιλούσαν τα εννέα δέκατα των Ποντίων.

Ισχυρότερη απόδειξη για την καταγωγή της και ιδιαιτερότητά της σε σύγκριση με τη λοιπή ελληνική αποτελεί η προφορά του «η» ως «ε», όπως φανερώνουν πλήθος λέξεων, π.χ. «ἄκλερος», «νύφε», «χαμελός», «ζεμία».¹⁹

Εντυπωσιακή, επίσης, είναι και η διατήρηση γραμματικών τύπων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στην ποντιακή διάλεκτο. Εκτός από την κατάληξη του β' ενικού προσώπου της Προστακτικής Ενεργητικού Αορίστου, η οποία διατηρήθηκε ακέραιη (π.χ. τάραξον, γράψον, στείλον), έχουν διατηρηθεί πολλοί άλλοι τύποι της + Προστακτικής ελαφρά παραλλαγμένοι.

Ακόμη, στην ποντιακή επιβίωσε η προστακτική των συνηρημένων σε «-έω» ρημάτων, με αποσιώπηση του τελικού διφθόγγου «-ει». Οι προστακτικές «λάλ'», «φόρ'», «φίλ'» προέρχονται από τις αντίστοιχες προστακτικές της αρχαίας ελληνικής «λάλει», «φόρει», «φίλει».

Πλήθος λέξεων της αρχαίας διατηρήθηκαν ατόφιες στην ποντιακή, ενώ δε διατηρήθηκαν στη νέα ελληνική. Η ποντιακή διατήρησε ρήματα όπως το «εγκαλώ» (=κατηγορώ), ριγώ (=κρυώνω), «βοώ» (=κραυγάζω, παράγω βοή), ή ελαφρά παραλλαγμένα, όπως είναι το «ομνύω» (=ορκίζομαι), το οποίο προέρχεται από το αρχαίο «όμνυμι», «άφτω» (=ανάβω), από το «άπτω», «κχύουμαι» (=χύνομαι) από το «εκχέομαι».

Ασφαλώς, η ποντιακή λόγω της απομακρυσμένης γεωγραφικής θέσης του Πόντου από τη μητροπολιτική Ελλάδα ενσωμάτωσε πολλές λέξεις από την τουρκική, την αραβική και την περσική γλώσσα. Παρόλα αυτά, οι λέξεις δεν παρέμειναν

¹⁷ Η μελέτη της ποντιακής διαλέκτου επιχειρήθηκε στα πλαίσια σεμιναρίου του προγράμματος.

¹⁸ Εγκυκλοπαίδεια Δομή, Τόμος 13, Λήμμα Πόντος.

¹⁹ Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου, Άνθιμου Α. Παπαδόπουλου, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, 1997, σελ 93-122.

αυτούσιες, αλλά πήραν ελληνικές καταλήξεις προσαρμοζόμενες στο γραμματικό και κλιτικό σύστημα της ποντιακής και σε πολλές περιπτώσεις έδωσαν παράγωγα. Για παράδειγμα, η τουρκική λέξη «dana» (=δίκη πολιτικού δικαστηρίου) έδωσε το ρήμα «ταβίζω» (=μαλώνω) και το ουσιαστικό «ταβή» (=έριδα, φιλονικία).

Υπάρχουν αναφορές, όπως η πρόσφατη (1996) του Τούρκου συγγραφέα Ομέρ Ασάν, σχετικά με την ύπαρξη σημαντικού αριθμού μουσουλμάνων ομιλητών της γλώσσας στον σύγχρονο Πόντο.²⁰

Σύμφωνα με τον παραπάνω συγγραφέα, ο οποίος είναι επίσης ομιλητής της Ποντιακής, σήμερα στον Πόντο η γλώσσα μιλιέται από τουλάχιστον 5.000 άτομα σε 60 περίπου χωριά της περιοχής της Τραπεζούντας, αλλά και αλλού, από εσωτερικούς μετανάστες της Τουρκίας.

Ο καθηγητής Νέας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Πίτερ Μάκριτζ, περιγράφει τα ελληνικά της περιοχής του Όφεως της Τραπεζούντας ως υποδιάλεκτο της Ποντιακής, η οποία περιέχει ανεπτυγμένο αρχαίο ελληνικό λεξιλόγιο, αλλά και αρχαία γραμματικά χαρακτηριστικά. Η μακραίωνη διατήρηση της ποντιακής διαλέκτου σε ένα εχθρικό περιβάλλον, ανάμεσα σε λαούς αλλόθρησκους και αλλόγλωσσους πιστοποιεί με το δικό της τρόπο την ανθεκτικότητα της ποντιακής φυλής απέναντι στην αφομοίωση. Δυστυχώς, όμως, σήμερα η χρήση της έχει περιοριστεί σημαντικά, καθώς τα ποντιακά ομιλούνται σχεδόν αποκλειστικά σε χωριά με κατοίκους ποντιακής καταγωγής από άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Αν νεκρωθεί η γλώσσα ενός λαού, μοιραία θα νεκρωθεί κι ένα μέρος της ταυτότητάς του. «Ο θάνατος μιας γλώσσας σημαίνει την απώλεια ενός τρόπου ερμηνείας του κόσμου, σημαίνει την πτώση του πολιτισμού, που συνδέεται με αυτή τη γλώσσα» υποστηρίζει ο Γάλλος γλωσσολόγος Claude Hagege. Αν μάλιστα σκεφτούμε πως τα στοιχεία που συνιστούν το σύνολο μιας παράδοσης έχουν μεταξύ τους διαλεκτική σχέση, εύκολα συμπεραίνουμε πως η φθορά ή η εξαφάνιση κάποιου, μοιραία θα συνεπιφέρει τη φθορά και εξαφάνιση των υπολοίπων. Πιο συγκεκριμένα, αν η ποντιακή διάλεκτος καταστεί άγνωστη στις νεότερες γενιές, η ποντιακή μουσική, τα ποντιακά τραγούδια ακόμη και τα ποντιακό θέατρο, θα γίνουν και αυτά ξένα και αδιάφορα.

²⁰ Omer Asan, Ο πολιτισμός του Πόντου, Εκδ. Κυριακίδη 1996.

Αρχείο Συλλόγου Ευκλείδη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μνημεία

3.1 Το περιεχόμενο και οι λειτουργίες του όρου μνημείο

Ο όρος μνημείο προέρχεται από την αττική διάλεκτο (μνημείον) και είχε την έννοια του αντικειμένου που προκαλεί ανάμνηση προσώπου ή γεγονότος.²¹

Πρόκειται για ένα έργο κατασκευασμένο για την ανάμνηση και διαιώνιση κάποιου σημαντικού γεγονότος ή προς τιμήν κάποιου ανθρώπου. Στην αρχαιότητα είναι γνωστά διάφορα οικοδομήματα ή αγάλματα σε τάφους επιφανών προσώπων. Σήμερα ο όρος μνημείο αποδίδεται στα οικοδομήματα που διασώζονται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, συμπεριλαμβανομένων όλων των ενδιάμεσων ιστορικών περιόδων καθώς επίσης και συγγράμματα των περιόδων αυτών, δηλαδή έργα τέχνης και λόγου πάσης φύσεως που θεωρούνται αριστουργήματα.

Επιπλέον στη σύγχρονη εποχή μνημεία αποτελούν οι προτομές, οι στήλες και οι ανδριάντες που τοποθετούνται σε πλατείες ή σε τοποθεσίες που έχουν συνδεθεί με ιστορικά γεγονότα και αναπαριστούν σημαίνουσες προσωπικότητες του τόπου, ιστορικά πρόσωπα ή μνημονεύουν πεσόντες σε πολέμους.

Τα μνημεία αποτελούν τόπους μνήμης. Οι κάτοικοι του τόπου ερχόμενοι σε επαφή σε καθημερινή σχεδόν βάση με το μνημείο έρχονται σε επαφή με ένα ιστορικό πρόσωπο ή γεγονός. Με αυτό τον τρόπο διατηρείται ζωντανό το μακρινό ή το πρόσφατο παρελθόν.

Καθώς τα μνημεία κατασκευάζονται και τοποθετούνται με πρωτοβουλία των επίσημων αρχών, επικρατεί η άποψη πως τα μνημεία καταγράφουν την επίσημη μνήμη. Σε τοπικό επίπεδο, τα μνημεία μίας κοινότητας αποτελούν μέσο για να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της. Το παρελθόν ανασυντίθεται και αναπαράγονται οι ένδοξες στιγμές του προκειμένου να αποκτήσει η κοινότητα συλλογική μνήμη με σκοπό να διατηρηθεί η εθνική και τοπική της ταυτότητα και να υπάρξει ιστορική συνέχεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι τελετές μνήμης που διοργανώνονται γύρω από τον χώρο του μνημείου, από τις επίσημες αρχές ή τους διάφορους συλλόγους της πόλης.

Στις περιπτώσεις που στα μνημεία αναπαρίστανται πρόσωπα και ιδιαίτερα τοπικοί ήρωες, αυτά πολλές φορές χρησιμοποιούνται ως μέσο δημιουργίας προτύπων ηρωισμού, ανδρείας και αγάπης για την πατρίδα.

²¹ Λήμμα «Μνημείο» στην «Εγκυκλοπαίδεια Ήλιος», τόμος 42.

3.2 Τα μνημεία του Δήμου Αχαρνών

Για τις ανάγκες της εργασίας αρχικά καταγράφηκαν όλα τα μνημεία του Δήμου και συγκεντρώθηκαν τα στοιχεία κατασκευής και τοποθέτησης τους με σκοπό να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για τον συμβολισμό και το ρόλο του μνημείου. Μέσω της διαδικασίας των συνεντεύξεων έγινε απόπειρα να καταγραφεί η γνώση του κόσμου για το τιμώμενο ιστορικό πρόσωπο ή γεγονός. Επίσης σημαντική και ενδεικτική για τις δύο βασικές πληθυσμιακές ομάδες του συγκεκριμένου τόπου είναι η σχέση του κάθε μνημείου με την περιοχή που είναι εγκατεστημένο.

Καθώς πρόκειται για τον αρχαίο δήμο των Αχαρνών, εντός των ορίων του καταγράφονται αρκετά μνημεία μεγάλης σπουδαιότητας των αρχαίων χρόνων. Παρακάτω μία σύντομη αναφορά στα πιο σημαντικά μνημεία των Αχαρνών θεωρούνται:

Μυκηναϊκός Θολωτός Τάφος στον Κόκκινο Μύλο

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Ο Θολωτός Τάφος των Αχαρνών ανακαλύφθηκε στα 1879 από Γερμανούς αρχαιολόγους, στην πλαγιά τεχνητού λόφου. Ο τάφος χρονολογείται στον 14ο -13ο αι. π.Χ). Αποτελείται από το δρόμο, δηλαδή το διάδρομο που οδηγούσε στον τάφο, το στόμιο και το θάλαμο. Εξωτερικά η θόλος καλύπτεται με χώμα ώστε να σχηματιστεί ένα είδος τύμβου. Πρόκειται για τον τάφο σημαντικού προσώπου της περιοχής, όπως πιστοποιούν το είδος του τάφου και τα πολυάριθμα κοσμήματα και αγγεία άριστης καλλιτεχνικής ποιότητας τα οποία περιείχε. Τα μοτίβα των κοσμημάτων και των αγγείων είναι γνωστά μυκηναϊκά-μινωικά σχέδια. Τα ευρήματα δείχνουν την οικονομική ευρωστία των κατόχων του τάφου, το επίπεδο πολιτισμού και την υψηλή κοινωνική τους θέση.²²

«Τύμβος του Σοφοκλή» στην Βαρυμπόμπη

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Ο επονομαζόμενος «Τύμβος του Σοφοκλή» βρίσκεται βόρεια των Αχαρνών, πάνω από την πλατεία της σημερινής Βαρυμπόμπης. Βιβλιογραφικά είναι γνωστός ως

²²Στοιχεία από την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Αχαρνών,
<http://www.acharnes.gr/el/content/section-282>

τύμβος της Καμβέζας, ανασκάφηκε το 1888 επί Γεωργίου Β΄ από τον διευθυντή των Βασιλικών Κτημάτων του Τατοΐου L.Muenter.

Ο τύμβος έχει διάμετρο 40 περίπου μέτρων και ύψος 13 μέτρα. Πάνω του υπάρχει τοίχος κτισμένος από ντόπιους λίθους, που αποτελούσε τον ταφικό περίβολο. Μέσα στον περίβολο βρέθηκαν τρεις λίθινες σαρκοφάγοι. Ο τύμβος ή «ηρίον» της Καμβέζας θεωρείται από πολλούς ερευνητές ο τάφος του Σοφοκλή.²³

Αρχαίο θέατρο σε κεντρικό τμήμα της πόλης (οδός Σαλαμίνας)

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Το θέατρο των Αχαρνών αποκαλύφθηκε πρόσφατα κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο κέντρο του σημερινού δήμου. Χρονολογείται πιθανότατα στον 4ο αιώνα π.Χ. (βέβαιη χρονολόγηση θα είναι δυνατή μόνο όταν ολοκληρωθεί η ανασκαφή του θεάτρου) και ήταν ένα από τα πιο σημαντικά δημόσια οικοδομήματα της πόλης. Σε αυτό δίνονταν θεατρικές παραστάσεις κατά τη διάρκεια διάφορων θρησκευτικών γιορτών. Το θέατρο των Αχαρνών αποτελεί σημαντικό εύρημα

²³ Στοιχεία από την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Αχαρνών,
<http://www.acharnes.gr/el/content/section-293>

διεθνούς σημασίας. Είναι ένα από τα επτά θέατρα περιφερειακών δήμων της Αττικής από τα οποία σώζονται κατάλοιπά τους.²⁴

Αδριάνειο Υδραγωγείο (ρωμαϊκό)

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Το Αδριάνειο Υδραγωγείο βρίσκεται στο Ολυμπιακό Χωριό. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα έργα κοινής ωφέλειας της ρωμαϊκής εποχής στην Αθήνα, αν

²⁴ Στοιχεία από την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Αχαρνών,
<http://www.acharnes.gr/el/content/section-294>

αναλογιστεί κανείς ότι επέτρεπε την υδροδότηση της Αθήνας από το 140 μ. Χ., οπότε και τελείωσε η κατασκευή του, μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα. Κατασκευάστηκε από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό (117-138 μ.Χ.) και αποπερατώθηκε από το διάδοχό του Αντωνίνο Πίο (138-161 μ. Χ.).²⁵

Αχαρνικός Οχετός (αρδευτικό έργο)

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Ο Αχαρνικός Οχετός ήταν ένα αρχαίο υδραγωγείο, που κατασκευάστηκε κατά το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. Αντλούσε τις πηγές του από τα νερά της Πάρνηθας και περνούσε από την συνοικία του Σιδηροδρομικού Σταθμού.²⁶

²⁵ Από την επίσημη ιστοσελίδα του τμήματος αρχαιολογίας και ιστορικής έρευνας του Δήμου Αχαρνών, <https://arxaiologikoacharnes.wordpress.com>

²⁶ Από την επίσημη ιστοσελίδα του τμήματος αρχαιολογίας και ιστορικής έρευνας του Δήμου Αχαρνών, <https://arxaiologikoacharnes.wordpress.com>

Ρωμαϊκή Αγορική

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Η Ρωμαϊκή αγορική βρίσκεται στο Μονοπάτι Αχαρνών με δεκάδες δωμάτια, εσωτερικές αυλές, αποθήκες, δεξαμενές, λουτρό.²⁷

Πέραν αυτών των μνημείων που αφορούν στην αρχαία πολιτιστική μας κληρονομιά, στο δήμο καταγράφονται τα εξής έξι μνημεία της σύγχρονης εποχής:

²⁷ Από την επίσημη ιστοσελίδα του τμήματος αρχαιολογίας και ιστορικής έρευνας του Δήμου Αχαρνών, <https://arxaiologikoacharnes.wordpress.com>

Μνημείο Μήτρου Λέκκα

Φωτογράφιση Αναστασία Δανάλη

Η προτομή του Μήτρου Λέκκα στήθηκε προς τιμήν του Μενιδιάτη αγωνιστή του 1821 και στη βάση της αναγράφει: «Στη μνήμη Μήτρου Λέκκα και Αχαρνέων αγωνιστών του 1821»

Το μνημείο αυτό βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του Μενιδίου και μπροστά από τον ιερό ναό του Αγίου Βλασίου (πολιούχος Άγιος της περιοχής).

Έχει ύψος μαζί με τη στήλη όπου είναι τοποθετημένο περίπου 1,90 μέτρα.

Το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο. Στις εκδηλώσεις για την Επέτειο του 1821 γίνεται κατάθεση στεφάνων στο μνημείο του Μήτρου Λέκκα από τον εκάστοτε δήμαρχο και από τους απογόνους του Μενιδιάτη αγωνιστή.

Ο Μήτρος Λέκκας ανήκει στην οικογένεια των Μενιδιατών Λεκκαίων που συνέβαλαν στην απελευθέρωση της Αθήνας και της Αττικής από τους Τούρκους. Η 25^η Απριλίου 1821 ήταν η μέρα απελευθέρωσης της Αττικής. Ο Μήτρος Λέκκας γεννήθηκε το 1796. Έγινε αντιστράτηγος στις 20 Σεπτεμβρίου του 1824. Πήρε μέρος στις εκστρατείες της Βοιωτίας, Φωκίδας, Εύβοιας του Χαϊδαρίου αλλά και στην πολιορκία της Ακρόπολης. Στην Ελευσίνα έπεσε σε ενέδρα πολυάριθμων εχθρών και μετά από σθεναρή αντίσταση συνελήφθη και μεταφέρθηκε στον Εύριπο, στον Ομέρ πασά όπου βρήκε μαρτυρικό τέλος, κρεμάστηκε και γδάρθηκε ζωντανός.²⁸

Αναθηματική στήλη Μητρομάρα

Φωτογράφιση Αναστασία Δανάλη

Η αναθηματική στήλη στήθηκε προς τιμήν του Μητρομάρα και βρίσκεται στην κεντρική πλατεία του Μενιδίου και μπροστά από το Λαογραφικό Μουσείο της πόλης.

Στη στήλη υπάρχει η εξής επιγραφή:

Σε αυτόν τον ιερό τόπο όπου ήταν η παλιά εκκλησία του Ι.Ν.Αγίου Βλασίου κατά την παράδοση ενταφιάστηκαν τα οστά του θρυλικού Μενιδιάτη οπλαρχηγού και κουρσάρου ΜΗΤΡΟΜΑΡΑ. Γεννήθηκε το 1717 και πέθανε μετά από τον

²⁸ Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Ιστορίας – Λαογραφίας Βορείου Αττικής, ΙΛΕΑ, Αχαρνές 2006, σελ.214.

τραυματισμό του στις 15.12.1772 στο Αγκίστρι της Αίγινας. Από τον ίδιο ιερό τόπο στις 25.04.1821 ξεκίνησε ο Αναγνώστης Κουρκατιώτης και απελευθέρωσε την Αθήνα.

Η στήλη έχει ύψος περίπου 1,50 μέτρα. Το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο.

Τοποθετήθηκε από το Δήμο Αχαρνών το 2014 επί δημαρχίας Σωτήρη Ντούρου.

Δεν συνηθίζεται να γίνεται κάποιος εορτασμός γύρω από το συγκεκριμένο μνημείο.

Ο Μητρομάρας ήταν Μενιδιάτης οπλαρχηγός. Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι κάτοικοι του Μενιδίου και της γειτονικής Χασιάς έμειναν ανυπότακτοι. Διασώζονται δείγματα της διατήρησης της Ελληνικής γλώσσας και γραφής (ομόλογα, ξωφύλλια, Νοταριακά έγγραφα) από το 1573 έως την Επανάσταση του '21 και μετέπειτα. Σε αυτό το γεγονός συνέτεινε εκτός της σκληρής ιδιοσυγκρασίας τους, και η μη κατοίκηση του χώρου από Τούρκους, όπως οι ξένοι περιηγητές και ιστορικά τεκμήρια φανερώνουν. Έτσι ο πρόδρομος της Επανάστασης του '21, ο Μενιδιάτης Μητρομάρας, κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών (1770-1772) κυριαρχούσε στην Αττική, τη Μεγαρίδα και Σαλαμίνα με τα παλικάρια του τους «Λεμπέσηδες». Πολιόρκησε ακόμα και την Αθήνα μέχρι το θάνατό του στο Αγκίστρι της Αίγινας το 1772.²⁹

²⁹ Στοιχεία από την επίσημη ιστοσελίδα του Λαογραφικού μουσείου Αχαρνών, <https://ileamousio.wordpress.com>

Προτομή Νίκου Λαδά

Φωτογράφιση Αναστασία Δανάλη

Η προτομή αυτή στήθηκε προς τιμήν του Μενιδιάτη ποιητή Νίκου Λαδά και βρίσκεται στον σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης.

Δεν συνηθίζεται να γίνεται κάποιος εορτασμός γύρω από το συγκεκριμένο μνημείο.

Στη βάση της προτομής υπάρχει μία επιγραφή που αναφέρει στίχους από ένα ποίημα του:

«Η νύχτα κι αν σε τύλιξε
δεν χάθηκαν τα αστέρια»

Το ύψος του μνημείου είναι περίπου 2 μέτρα. Το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο. Η προτομή είναι περιφραγμένη με μεταλλικό κιγκλίδωμα.

Ο Νίκος Λαδάς γεννήθηκε το 1953, στο Κιάτο Κορινθίας. Πελοποννήσιος ως προς τον τόπο γέννησης, μεγάλωσε, ωστόσο, στις Αχαρνές. Ακολούθησε ανώτατη μόρφωση, σπουδάζοντας Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έχοντας δημοσιεύσει από πριν, σποραδικά, κάποια ποιήματα και πεζά σε διάφορες εφημερίδες και περιοδικά, έκανε την πρώτη του επίσημη εμφάνιση στην Ελληνική Λογοτεχνία το 1974, με το βιβλίο «Πανοπλία Σε Τιμή Ευκαιρίας» (ποιητική συλλογή που την εξέδωσε με δικά του χρήματα). Άλλη επίσημη παρουσία του δεν υπήρξε στα Ελληνικά Γράμματα. Στις 10 Ιουλίου του 1979, σε ηλικία μόλις 26 ετών, ο Ποιητής αυτοκτόνησε. Μεταθανάτια, κυκλοφόρησαν άλλες 3 συλλογές, με επιμέλεια της οικογένειάς του και φίλων της ποίησής του. Το 1994 κυκλοφόρησε απ' τις εκδόσεις «Καστανιώτη» ο συγκεντρωτικός τόμος «Άπαντα Ποιητικά» (με πρόλογο του Αντώνη Φωστιέρη). Εκτός από την προτομή, ο δήμος έχει τιμήσει τη μνήμη και το έργο του ποιητή με την καθιέρωση μαθητικού διαγωνισμού ποίησης με την ονομασία «Νίκος Λαδάς».³⁰

Μνημείο Μενιδιατών ηρώων αγωνιστών

Φωτογράφιση Αναστασίας Δανάλη

³⁰ Στοιχεία από την ιστοσελίδα της Φιλότεχνης Λέσχης Αχαρνών, <http://www.filotexni.gr>

Το μνημείο ηρώων είναι τοποθετημένο σε κεντρικό σημείο της πόλης, στην κεντρική διασταύρωση που οδηγεί στην κεντρική πλατεία. Το υλικό κατασκευής του είναι το μάρμαρο. Σκοπός είναι να τιμήσει τους πεσόντες του Δήμου σε όλους τους εθνικούς αγώνες. Στους εορτασμούς και των δύο εθνικών εορτών και παρελάσεων γίνεται κατάθεση στεφάνων από τις επίσημες αρχές της πόλης και από τους μαθητές γυμνασίων και λυκείων. Το σημείο στο οποίο βρίσκεται το μνημείο αποκαλείται από τους κατοίκους «Ηρώων».

Στο κέντρο του μνημείου απεικονίζεται η Δόξα με ένα στεφάνι στο χέρι. Στα δεξιά της υπάρχει μία μαρμάρινη αναθηματική πλάκα με τα ονόματα των πεσόντων στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο 1940-1941. Στα αριστερά της υπάρχει μία μαρμάρινη αναθηματική πλάκα με τα ονόματα των πεσόντων στον Ά Παγκόσμιο Πόλεμο και στην Μικρά Ασία. Η τοποθέτηση της πλάκας υπέρ των πεσόντων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έγινε το 2013 επί δημαρχίας Σωτήρη Ντούρου και στα αποκαλυπτήρια της μοιράστηκαν έπαινοι υπέρ Πίστεως και Πατρίδος στις οικογένειες των ηρώων πεσόντων που ήταν παρόντες στην τελετή.

Μνημείο ηρώων ακριτών Πόντου

Φωτογράφιση Αναστασίας Δανάλη

Το μνημείο αυτό κατασκευάστηκε το 2002 επί δημαρχίας Δημητρίου Παπανίκα και ολοκληρώθηκε το Κωνσταντίνου Φωτιάδη το 2008 για να τιμήσει τη μνήμη των ηρώων ακριτών του Πόντου που αγωνίστηκαν για την απελευθέρωση τους τα έτη 1918 – 1923. Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Δήμου, στη διασταύρωση που οδηγεί στην συνοικία που κατοικούν οι περισσότερες ποντιακές οικογένειες. Το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο. Το μνημείο απεικονίζει τον πόντιο αγωνιστή με τη στολή του. Στο πάνω μέρος του μνημείου απεικονίζεται ο αετός, έμβλημα των

Ποντίων. Δεξιά και αριστερά του μνημείου είναι τοποθετημένες η ελληνική σημαία και η σημαία του Πόντου.

Οι εκδηλώσεις διοργανώνονται γύρω από το μνημείο στις 19 Μαΐου, ημέρα μνήμης της ποντιακής γενοκτονίας με πρωτοβουλία του συλλόγου ποντίων Αχαρνών «Καπετάν Ευκλείδης». Οι εκδηλώσεις περιλαμβάνουν κατάθεση στεφάνων, ομιλίες για τα γεγονότα της περιόδου και κλείνουν με ποντιακή μουσική και χορό από τα μέλη του συλλόγου. Τα δύο τελευταία χρόνια διοργανώνουν εκδήλωση την ίδια μέρα τα μέλη της τοπικής οργάνωσης του κόμματος «Χρυσή Αυγή».

Μνημεία Μενιδιατών αμάχων εκτελεσθέντων από τους Γερμανούς στην Πάρνηθα

Φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

Το 2013 και με πρωτοβουλία της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Αχαρνών κατασκευάστηκαν και τοποθετήθηκαν σε τέσσερα σημεία της Πάρνηθας τέσσερις αναθηματικές πλάκες για να τιμήσουν τη μνήμη των αμάχων Μενιδιατών ποιμένων που εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς.

Το υλικό κατασκευής είναι το μάρμαρο και στις πλάκες αναγράφονται τα ονόματα των εκτελεσθέντων αμάχων Μενιδιατών, Χασιωτών και Σαρακατσάνων.

Κατά τη διάρκεια των ετών της γερμανικής κατοχής, η Ελληνική αντίσταση στάθηκε αντιμέτωπη στους κατακτητές μέσα στις πόλεις και τα χωριά της Αττικής. Τα βουνά της και ιδιαίτερα η Πάρνηθα υπήρξαν οι επάλξεις ενός Επικού διαρκούς αγώνα που καθήλωνε τα στρατεύματα των κατακτητών και οι ανταρτικές δυνάμεις ενέδρευαν, χτυπούσαν και μετακινούνταν διαρκώς, οδηγημένες και από ντόπιους αγωνιστές που ήξεραν τον τόπο. Το 1944 κατά την οπισθοχώρησή τους, οι Γερμανοί προσπάθησαν να εξασφαλίσουν τη σιδηροδρομική γραμμή που περνούσε από την ανατολική και βόρεια της Πάρνηθας. Έτσι στράφηκαν στους άμαχους βλαχοποιμένες θεωρώντας τους τροφοδότες των ανταρτών. Συνέλαβαν στη Μόλα 17 βλαχοποιμένες ξεχωρίζοντας τους από τα γυναικόπαιδα. Στις 23 Ιουλίου τους εκτέλεσαν βάρβαρα στη θέση «Γούρνα» (Βουρλοπόταμο). Ο ομαδικός τους τάφος ανακαλύφθηκε στις 2/11/1974.

Στο μνημείο τα δύο τελευταία χρόνια γίνεται επιμνημόσυνη δέηση υπέρ της μνήμης των εκτελεσθέντων αμάχων.

3.3 Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω στοιχεία κατέληξα στα εξής συμπεράσματα:

Όλα τα μνημεία που βρίσκονται στις Αχαρνές αφορούν σημαντικές προσωπικότητες του τόπου. Δεν υπάρχει κανένα μνημείο που να αφορά σε σημαντική προσωπικότητα της χώρας που να έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στην ιστορία της αν αυτό δεν συνδέεται με την τοπική ιστορία του Μενιδίου. Συμπεραίνουμε πως οι κάτοικοι του δήμου λειτουργούν σαν μέλη μιας κλειστής κοινωνίας και οι τοπικές αρχές δίνουν έμφαση στην τοπική ιστορία τους.

Από τα έξι μνημεία, τα πέντε αφορούν σε τοπικούς ήρωες του Μενιδίου και παρότι ο πληθυσμός του δήμου αποτελείται από ισάριθμα μέλη γηγενών και ποντίων, μόνο ένα μνημείο αφορά την ιστορία των Ποντίων και σε αυτό αποτίεται φόρος τιμής από τον σύλλογο τους και όχι οργανωμένα από τις επίσημες αρχές του τόπου.

Επιπλέον η θέση του μνημείου είναι ενδεικτική καθώς αυτό δεν έχει τοποθετηθεί σε κεντρικό σημείο της πόλης αλλά στα περίχωρα όπου βρίσκεται και ο πυρήνας της κατοίκησης τους. Αντιθέτως τα υπόλοιπα πέντε μνημεία είναι τοποθετημένα σε κεντρικά σημεία της πόλης και αποτελούν σημεία αναφοράς για τους κατοίκους της. Από τις σύντομες συνεντεύξεις που πήρα σε άτομα που βρίσκονταν στον περιβάλλοντα χώρο των μνημείων κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, οδηγήθηκα σε κάποια σημαντικά συμπεράσματα συσχετίζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου με τις απαντήσεις που έδωσαν.

Σχετικά με τα μνημεία του κεντρικού Μενιδίου, τα νεότερα άτομα και των δύο πληθυσμιακών ομάδων απέφευγαν να μιλήσουν, καθώς οι γνώσεις τους ήταν πολύ περιορισμένες έως ανύπαρκτες για τα τιμώμενα πρόσωπα των μνημείων. Οι μεγαλύτεροι και κυρίως οι γηγενείς γνώριζαν την ιστορία των τιμώμενων προσώπων και εκδήλωναν ένθερμα την υπερηφάνειά τους για τους προγόνους

τους. Ίδια εικόνα αποκόμισα και για τους Ποντίους. Οι νεότεροι ήταν πολύ περήφανοι για την καταγωγή τους ωστόσο δεν είχαν αρκετές γνώσεις για την ιστορία των προγόνων τους, ιδίως τα άτομα εκείνα που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και έχουν βιώσει την μετανάστευση μόνο μέσω των οικογενειακών διηγήσεων. Όσον αφορά τους μεγαλύτερους, οι απαντήσεις τους ήταν πιο φορτισμένες και μου μιλούσαν για τα προσωπικά τους βιώματα και δυσκολίες. Δεν παρατήρησα καμία σύνδεση των Ποντίων με τα μνημεία των τοπικών ηρώων. Οι γνώσεις τους ήταν από ελλιπείς έως ανύπαρκτες και σε αρκετές περιπτώσεις των δύο προτομών στην κεντρική πλατεία του Μενιδίου δεν είχαν παρατηρήσει καν την ύπαρξη τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Οδώνυμα

*Ο δρόμος είχε τη δική του ιστορία
κάποιος την έγραψε στον τοίχο με μπογιά
ήταν μια λέξη μοναχά ελευθερία
κι ύστερα είπαν πως την έγραψαν παιδιά
Κι έπειτα κύλησε ο καιρός κι η ιστορία
πέρασε εύκολα απ' τη μνήμη στην καρδιά
ο τοίχος έγραφε μοναδική ευκαιρία
εντός πωλούνται πάσης φύσεως υλικά³¹*

4.1 Το περιεχόμενο του όρου Οδώνυμο και η λειτουργία του ως προς τη συλλογική μνήμη

Η οδωνυμία ή αλλιώς ονοματοθεσία των δρόμων είναι μία διαδικασία που συνδέεται με τη μελέτη του παρελθόντος και της συλλογικής μνήμης. Καθώς τα ονόματα δίνονται στους δρόμους για συμβολικούς λόγους, συμπεραίνουμε πως τα οδωνύμια είναι τόποι της τοπικής και κατ' επέκταση της εθνικής μας μνήμης. Ένας περίπατος σε μία συνοικία, ιδιαιτέρως στην περίπτωση που στις πινακίδες εκτός από το όνομα του δρόμου υπάρχει και μία σύντομη επεξήγηση αυτού, θα μας οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα για την ιστορία της.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως ένας περίπατος σε μία συνοικία αποτελεί έναν περίπατο στην πολιτιστική μας κληρονομιά.

Οι δρόμοι καταγράφουν μνήμες και μας ξεναγούν σε έναν παρελθόντα κόσμο που αποτυπώνεται στην κοινωνική μας συνείδηση. Με έναν τρόπο υποσυνείδητο μας θυμίζουν την ταυτότητα μας και συμβάλλουν στην συντήρηση της συλλογικής μας μνήμης. Η καθημερινή μας επαφή μαζί τους κάνει την αξία τους για τη συλλογική μνήμη και την εθνική μας ταυτότητα μεγαλύτερη, καθώς αποτελούν την χαρτογράφηση του κοινού μας παρελθόντος και της κοινής – ενοποιητικής μνήμης της κοινότητας στην οποία ανήκουμε.³²

³¹ Στίχοι του τραγουδιού «Ο δρόμος», σε στίχους Κωστούλας Μητροπούλου και μουσική Μάνου Λοΐζου από το δίσκο του 1974 «Τραγούδια του δρόμου».

³² Χριστίνα Κουλούρη, «Η συλλογική μνήμη των δρόμων», Εφημερίδα Το Βήμα, 1998.

Η οδωνυμία μίας πόλης έχει άμεση σχέση με την κουλτούρα της, την ιστορία της χώρας, την τοπική της ιστορία, την θρησκεία της, την μορφολογία του εδάφους, ακόμα και με την χλωρίδα και την πανίδα της.

Οι κάτοικοι της πόλης μέσω της καθημερινής τους επαφής με τους δρόμους μπορούν να αποκτήσουν βασικές γνώσεις για τη τοπική ιστορία και να τις συνδέσουν με τις γνώσεις τους της γενικής ιστορίας. Ακόμη μπορούν να αναπτύξουν το ενδιαφέρον για τον τόπο τους και τους τοπικούς ήρωες καθώς κάθε ημέρα συναντούν μέσω της οδωνυμίας σπουδαίες προσωπικότητες. Με τον τρόπο αυτό παράγεται η ιστορική γνώση, καθώς έστω και σε ένα υποσυνείδητο επίπεδο συγκεντρώνονται πληροφορίες που οδηγούν στην βιωματική εμπέδωση της έννοιας του ιστορικού χώρου και χρόνου. Θα μπορούσε έτσι να αλλάξει η ματιά των κατοίκων και ο τρόπος σκέψης για την πόλη τους ανακαλύπτοντας το παρελθόν της. Καθώς η ονοματοδοσία των δρόμων είναι μία συμβολική πράξη που αποτυπώνει τη μνήμη στο χώρο μπορούμε να πούμε πως είναι μία διαδικασία που συνδέεται με την ιστορική μνήμη και είναι παρόμοια με αυτήν της ανέγερσης ενός μνημείου. Υπό αυτό το πρίσμα, η «μετονομασία» αλλά και η «μη μετονομασία» ενός δρόμου είναι χαρακτηριστικές για την συλλογική μνήμη.

Η μετονομασία ενός δρόμου είναι η διαδικασία κατά την οποία τα ονόματα των οδών αλλάζουν από τις δημοτικές αρχές για διάφορους λόγους. Μερικές φορές οι δρόμοι μετονομάζονται ως αντανάκλαση μια αλλαγής στην τοπική κοινότητα για να για να τιμήσουν τους πολιτικούς ή τοπικούς ήρωες, που δεν είχαν τιμηθεί προηγουμένως.

Η μη μετονομασία συμβαίνει ιδίως σε κεντρικούς δρόμους που χρησιμοποιούνται πολύ. Εκεί η παλιά ονομασία, που έχει εδραιωθεί στη χρήση, διατηρείται από τους κατοίκους και παραμένει σε χρήση παρόλη την προσπάθεια αλλαγής από τις αρχές. Οι αντιστάσεις στη χρήση των νέων ονομάτων στην καθημερινή επικοινωνία μπορούν επίσης να είναι αποκαλυπτικές για τις παραμέτρους της συλλογικής μνήμης.³³

4.2 Τα οδώνυμα του Μενιδίου

*Θάνατος οι λεροί ασήμαντοι δρόμοι με τα λαμπρά, μεγάλα ονόματα τους.*³⁴

Για τις ανάγκες της έρευνας, επιλέχθηκαν δύο χαρακτηριστικές συνοικίες του δήμου Αχαρνών και καταγράφηκαν όλοι οι δρόμοι τους. Αυτές είναι η περιοχή του Αγίου Ιωάννη Ρώσου που βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του δήμου και αποτέλεσε χώρο υποδοχής μεγάλου μεριδίου των Ποντίων προσφύγων και η περιοχή του κέντρου του Μενιδίου που αποτελεί τον πυρήνα των κατοικιών των γηγενών. Τα ονόματα των δρόμων κατηγοριοποιήθηκαν σε πέντε βασικές κατηγορίες.

³³ Χριστίνα Κουλούρη, «Η συλλογική μνήμη των δρόμων», Εφημερίδα Το Βήμα, 1998.

³⁴ Στίχος από το ποίημα «Πρέβεζα» του Κώστα Καρυωτάκη, 1928.

Παρακάτω παρατίθενται αλφαβητικά τα οδώνυμα της κάθε συνοικίας με σύντομες επεξηγήσεις.

Αγ. Ιωάννης Ρώσος

1. Αγ. Αποστόλων (πρόσωπα θρησκευτικά)
2. Αγ. Διονυσίου (πρόσωπα θρησκευτικά)
3. Αγ. Ιωάννη Ρώσου (πρόσωπα θρησκευτικά)
4. Αγαθοκλέους (πρόσωπα αρχαία, ιστορικά, Ο Αγαθοκλής ήταν τύραννος των Συρακουσών και βασιλιάς της Σικελίας. Γεννήθηκε το 361 π.Χ)
5. Αγνώστων μαρτύρων (διάφορα)
6. Αδράστου (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, Στην ελληνική μυθολογία ο Άδραστος (< ἄ- (μη) + δράω (πράττω, κινούμαι, φέυγω), "ο ακλόνητος, ο άφοβος") ήταν γιος του Ταλαού και της Λυσιμάχης, βασιλιάς του Άργους)
7. Αετοράχης (τόποι, Η Αετοράχη, που ανήκει στο Δήμο Ελασσόνας)
8. Αίαντος (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, Ο Αίας ο Τελαμώνιος (Αΐας < αιάζω (αναστενάζω, θρηνώ), "αυτός που θρηνεί"), υπήρξε μυθικός βασιλιάς της Σαλαμίνας και ένας από τους κυριότερους ήρωες του Τρωικού πολέμου. Γιος του Τελαμώνα και της Περίβοιας (ή Ερίβοιας), ετεροθαλής αδελφός του Τεύκρου και εγγονός του οικιστή της Σαλ)
9. Αίγλης (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, Η Αίγλη ήταν αρχαία ελληνική ιδεατή ανθρωπόμορφη δευτερεύουσα (παρά τον Ασκληπιό) θεότητα συνυφασμένη με την έννοια της λάμπουσας υγείας και ευρωστίας, ιδιαίτερα μετά από ασθένεια).
10. Αιγόκερω (αστερισμός)
11. Αίμου (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, μυθικός βασιλιάς της Θράκης)
12. Αιολίδος (τόπος, η περιοχή στην οποία εγκαταστάθηκαν Αιολείς κατά τον πρώτο ελληνικό αποικισμό. Η περιοχή περιλάμβανε τα βορειοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και εκτεινόταν από την Τρωάδα μέχρι τον Έρμο ποταμό)
13. Ακμής (από την αρχαία λέξη ακμή, η περίοδος κατά την οποία φτάνει στο ανώτερο σημείο ανάπτυξης του ένας άνθρωπος, ένας πολιτισμός, ένας τομέας της ανθρώπινης δραστηριότητας)
14. Αλέας (τόποι, ορεινό χωριό του νομού Αργολίδας)³⁵
15. Αλίκης (γυναικείο όνομα)
16. Αλίμου (τόποι, περιοχή του Νοτίου Τμήματος του λεκανοπεδίου Αττικής)
17. Αλκαίου (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, γιος του Περσέα και της Ανδρομέδας)

³⁵ Πανδέκτης, Μετονομασίες οικισμών της Ελλάδας.

18. Αλκιβιάδου (πρόσωπα αρχαία, ιστορία, (450 π.Χ. - 404 π.Χ.) ήταν εξέχων Αθηναίος πολιτικός, ρήτορας και στρατηγός. Ήταν το τελευταίο γνωστό μέλος της αριστοκρατικής οικογένειας των Αλκμεωνίδων. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στο δεύτερο μισό του Πελοποννησιακού πολέμου ως στρατηγικός σύμβουλος, στρατιωτικός και πολιτικός.)³⁶
19. Αλκινόης (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, σύζυγος του Πολύβου, Βασιλιά της Κορίνθου σύμφωνα με τις τραγωδίες του Θηβαϊκού κύκλου)
20. Αλμυρού (τόποι, δήμος που βρίσκεται στο νότιο τμήμα του νομού Μαγνησίας)
21. Αλωπεκής (τόποι, δήμος της αρχαίας Αθήνας, βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής Δάφνης)³⁷
22. Αμοργού (τόποι, κυκλαδίτικο νησί του Αιγαίου Πελάγους)
23. Αμπχαζίας (τόποι, είναι περιοχή του Καυκάσου, η οποία είναι διά του νόμου (de jure) αυτόνομη δημοκρατία της Γεωργίας αλλά έχει διακηρύξει ανεξαρτησία μετά τον πόλεμο στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Παραμένει εκ των πραγμάτων (de facto) ανεξάρτητη από τη Γεωργία, παρότι δεν είναι αναγνωρισμένη διεθνώς με εξαίρεση τη Ρωσία, και λίγες ακόμα χώρες. Η πρωτεύουσα είναι το Σοχούμι που βρίσκεται στον Εύξεινο Πόντο (Μαύρη Θάλασσα), πρόκειται για την παράκτια περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, Διόσκουροι, που ιδρύθηκε τον 8^ο πΧ αιώνα από τους Έλληνες.³⁸
24. Αργιθέας (τόποι, δήμος της περιφέρειας Θεσσαλίας με έδρα το Ανθηρό)
25. Αρτεμισίου (τόποι, ονομασία του ναού της Αρτέμιδος, βρισκόταν στην Έφεσο της σημερινής Τουρκίας. Κατασκευάστηκε το 440 π.Χ. Θεωρείται ένα από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι χρειάστηκαν 120 χρόνια για να αποπερατωθεί ενώ είχε αρχικά ξεκινήσει από τον βασιλιά της Λυδίας, Κροίσο)³⁹
26. Βυζαντίου (τόποι, αρχαία ελληνική πόλη που ιδρύθηκε στο μυχό του Κεράτιου κόλπου και των στενών του Βοσπόρου, στην περιοχή όπου βρίσκεται σήμερα η Κωνσταντινούπολη. Η ονομασία της πόλης παραπέμπει σε θρακική ονοματολογία. Το Βυζάντιο, σύμφωνα με τον επικρατέστερο ιδρυτικό μύθο, υπήρξε μεγαρική αποικία, με ιδρυτή το Βύζαντα. Κτισμένο στο σημείο όπου ο Βόσπορος ανοίγεται στη θάλασσα του Μαρμαρά, συνδύαζε μια μοναδική στρατηγική σημασία με πολύ εύφορη ενδοχώρα. Ο

³⁶ Λήμμα "Αλκιβιάδης", στην εγκυκλοπαίδεια Δομή, τόμος 1.

³⁷ Ιστορία της αρχαίας Αθήνας, http://www.sikyon.com/Athens/athens_gr.html

³⁸ Χαριτάτου Μελίνα, *Οι χαμένες πατρίδες της Αμπχαζίας*, <http://melinaxaritou.com/?p=17>

³⁹ Λήμμα «ναός Εφέσου» στην Εγκυκλοπαίδεια Δομή, τόμος 6.

έλεγχος του Βοσπόρου αποτέλεσε αποφασιστικό στοιχείο που καθόρισε τη μετέπειτα ιστορία του.)⁴⁰

27. Γαλαξία (τόποι, σύμφωνα με την ελληνική λαογραφία αποδίδεται αυτός ο χαρακτηρισμός στον Ιορδάνη ποταμό – ποταμός της Παλαιστίνης όπου ο Άγιος Ιορδάνης ο Πρόδρομος βάφτισε τον Ιησού Χριστό. Σύμφωνα με την επίσημη εκδοχή, ο όρος Γαλαξίας αναφέρεται στο αστρικό σύστημα στο οποίο ανήκει η Γη και το ηλιακό μας σύστημα)⁴¹
28. Γαληνού (πρόσωπα, αρχαία, επιστήμη, 129-199 μΧ, ήταν ο δεύτερος σπουδαιότερος Έλληνας ιατρός της Αρχαιότητας μετά τον Ιπποκράτη)
29. Γέλα Αναστασίου (τοπικός ήρωας)
30. Δαιδάλου (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, γιος του Ευάλαμου ή Παλαμόνα, ενός επιδέξιου και πολύτεχνου άνδρα, θεωρείται μυθικός ήρωας στον οποίο αποδίδονται αδιακρίτως όλα τα αρχέγονα έργα της αρχιτεκτονικής και της γλυπτικής.)
31. Δανάης (πρόσωπα αρχαία, μυθολογία, ήταν μοναχοπαίδι του Ακρίσιου, βασιλιά του Άργους και της Ευρυδίκη, κόρης του Λακεδαίμονα. Υπήρξε η μητέρα του ημίθεου ήρωα Περσέα.)
32. Δροσιάς (τόποι, Δήμος της Ανατολικής Αττικής στο ευρύτερο συγκρότημα των βορείων προαστίων των Αθηνών.)
33. Δωροθέας (γυναικείο όνομα, σύνθετη λέξη, θεού δώρο)
34. Ερασμίας (γυναικείο όνομα, από την αρχαία ελληνική λέξη εράσμιος, δηλαδή αγαπητός, θελκτικός)
35. Ερετρίας (τόπος, παραλιακή κωμόπολη της Εύβοιας)
36. Ευτέρπης (πρόσωπα αρχαία, μυθικά στην ελληνική μυθολογία ήταν μία από τις Μούσες, τις κόρες της Μνημοσύνης, με πατέρα τον Δία. Αποκαλούμενη η Δωρήτρια της Ευχαρίστησης, όταν αργότερα οι ποιητές όρισαν ρόλους σε κάθε μία από τις Μούσες, αυτή ήταν η μούσα της Μουσικής.)
37. Καλυψούς (πρόσωπα αρχαία, μυθικά, στην ελληνική μυθολογία η Καλυψώ ήταν γνωστή ως μία Νύμφη, κόρη του Άτλαντα και της Πλειόνης ή του θεού Ηλίου και της Περσηίδας. Ζούσε στη νήσο Ωγυγία)
38. Κεραφροσύνης (πρόσωπα, ιστορικά, σύγχρονης ιστορίας, Η Κυρα-Φροσύνη όπως έγινε γνωστή η Ευφροσύνη Βασιλείου (1773 - 11 Ιανουαρίου 1801) συνδέθηκε με την ιστορία του Αλή Πασά των Ιωαννίνων και το τραγικό τέλος της στις 11 Ιανουαρίου του 1801 τραγουδήθηκε σε δημοτικά τραγούδια αλλά έγινε και όπερα, μυθιστόρημα και ταινία. Υπήρξε μητέρα δύο παιδιών και σύζυγος

⁴⁰ Λήμμα *Βυζάντιο* στο Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη 2008, <http://www.ehw.gr>

⁴¹ Άρθρο «Υπέρυθρα σήματα από την καρδιά του Γαλαξία μας», στο Green apple, ηλεκτρονικό περιοδικό με άρθρα για τις επιστήμες.

του εμπόρου και προκρίτου των Ιωαννίνων Δημητρίου Βασιλείου -επίσης ανιψιά του μητροπολίτη Λάρισας και μετέπειτα Ιωαννίνων Γαβριήλ Γκάγκα. Ο Αλή Πασάς αποφάσισε να την εκτελέσει μαζί με άλλες 17 συντοπίτισσές της δια πνιγμού στη λίμνη των Ιωαννίνων, με την επίσημη αιτιολογία ότι ζούσαν ανήθικα, κάτι για το οποίο έχουν εκφραστεί αμφιβολίες και η Ευφροσύνη Βασιλείου έφτασε να θεωρείται έως και θύμα πολιτικών διώξεων.)

39. Κόδρου (πρόσωπα αρχαία, μυθικά, στην ελληνική μυθολογία ο Κόδρος ήταν βασιλιάς των Αθηνών.)
40. Λόντου (πρόσωπα, ιστορικά, (1786-1845) ήταν πολιτικός και στρατιωτικός, μέλος της Φιλικής Εταιρείας και υπουργός)
41. Ματούκα Μιχαήλ (τοπικός ήρωας)***
42. Μοράβα (τόποι, ποταμός της κεντρικής Ευρώπης)
43. Μπούκη Δημητρίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, μέλος του ΕΛΑΣ της Πάρνηθας που έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής)
44. Μυτέρου (πρόσωπα, σύγχρονα, Κάρολος Μύλλερ (1797 - 1840), Γερμανός φιλέλληνας αρχαιολόγος που εργάστηκε και πέθανε στην Αθήνα. Στην κορυφή του λόφου του Κολωνού, πίσω από σιδερένιο κιγκλίδωμα, βρίσκεται ένα μνημείο προς τιμήν του. Βρίσκεται πάνω στον τάφο του. Πρόκειται για μια επιτύμβια στήλη, που καταλήγει σε ανθεμωτή διακόσμηση.)
45. Ναυσικάς (πρόσωπα αρχαία, μυθικά, στην ελληνική μυθολογία η Ναυσικά είναι γνωστή από την Οδύσσεια του Ομήρου πριγκιποπούλα, κόρη του βασιλιά των Φαιάκων, του Αλκινόου, και της Αρήτης. Η Ναυσικά, που είχε πολλά αδέρφια, περιγράφεται από τον Όμηρο ως νεαρή και πολύ χαριτωμένη: ο Οδυσσέας λέει ότι έμοιαζε με θεά, ιδιαίτερα την Αρτέμιδα.)
46. Νερομάνας (τόποι, κωμόπολη του νομού Αιτωλοακαρνανίας)
47. Νεστόριου (τόποι, κωμόπολη του νομού Καστοριάς της Μακεδονίας.)
48. Ορχομενού (τόποι, κωμόπολη του νομού Βοιωτίας)
49. Όχης (τόποι, βουνό της Εύβοιας)
50. Παναγίας Ντάρδιζας (πρόσωπα θρησκευτικά)
51. Πανδρόσου (πρόσωπα αρχαία, μυθικά, στην ελληνική μυθολογία η Πάνδροσος ήταν η μία από τις τρεις θυγατέρες του Κέκροπα και της Αγλαύρου)
52. Παρθενώνος (τόποι, μνημείο, ναός, χτισμένος προς τιμήν της θεάς Αθηνάς, προστάτιδας της πόλης της Αθήνας. Υπήρξε το αποτέλεσμα της συνεργασίας σημαντικών αρχιτεκτόνων και γλυπτών στα μέσα του 5ου π.Χ. αιώνα. Η εποχή της κατασκευής του συνταυτίζεται με τα φιλόδοξα επεκτατικά σχέδια

- της Αθήνας και της πολιτικής κύρους που ακολούθησε έναντι των συμμάχων της κατά την περίοδο της αθηναϊκής ηγεμονίας στην Αρχαία Ελλάδα.)⁴²
53. Πλαστήρα (πρόσωπα, ιστορικά, (4 Νοεμβρίου 1883 - 26 Ιουλίου 1953), ήταν στρατιωτικός και πολιτικός στη νεότερη Ελλάδα. Έγινε γνωστός για την στρατιωτική του δράση κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (όπου έγινε γνωστός ως Μαύρος Καβαλάρης) και την Μικρασιατική εκστρατεία και πολλές φορές ενεπλάκη με την πολιτική συμμετέχοντας ή οργανώνοντας κινήματα. Ο Νικόλαος Πλαστήρας κυβέρνησε την Ελλάδα τρεις φορές, μία το 1945 και άλλες δύο στα 1951-1952.)⁴³
 54. Πλάτωνος (πρόσωπα αρχαία, Ο Πλάτων (427 π.Χ.–347 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος από την Αθήνα, ο πιο γνωστός μαθητής του Σωκράτη και δάσκαλος του Αριστοτέλη.)
 55. Πολυγύρου (τόποι, δήμος της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας)
 56. Πολυλά Ιακώβου (πρόσωπα, (13 Οκτωβρίου 1825-5 Αυγούστου 1896) ήταν Επτανήσιος συγγραφέας και κριτικός, διάσημος μαθητής και εκδότης του έργου του Σολωμού.)
 57. Πρατίνου (πρόσωπα, αρχαία, υπήρξε από τους πρώτους ποιητές της αρχαίας Ελλάδας. Έδρασε την εποχή γύρω στην 70ή Ολυμπιάδα και θεωρείται ο εισηγητής του σατυρικού δράματος)
 58. Πρωταγόρα (πρόσωπα, αρχαία, (490 – 420 π.Χ.), από τα Άβδηρα της Θράκης, ήταν σημαντικός φιλόσοφος της αρχαιότητας.)
 59. Σενέκα (πρόσωπα, αρχαία, Σενέκας (περίπου 4 π.Χ. –65 μ.Χ.), Ρωμαίος πολιτικός, ρήτορας, δραματουργός και στωικός φιλόσοφος, ήταν γιος του Σενέκα του Πρεσβύτερου, διδάσκαλος του Ρωμαίου Αυτοκράτορα Νέρωνα, στωικός φιλόσοφος, τραγωδός και ευνοούμενος της Αυλής. Καταγόταν από την Κόρδοβα της ρωμαϊκής επαρχίας της Ισπανίας.)
 60. Σκοπευτηρίου (τόποι, χώρος εξάσκησης των σκοπευτών)
 61. Σκύρου (τόποι, νησί των Σποράδων)
 62. Σουφλίου (τόποι, πόλη στο νομό Έβρου)
 63. Σταυραετού (ζωολογία, είναι είδος αετού που απαντάται στον ελλαδικό χώρο)
 64. Στρατηγού Καλλάρη (πρόσωπα, ιστορικά, (1858-1940), ήταν Έλληνας αντιστράτηγος και υπουργός των Στρατιωτικών.)
 65. Συγγρού Ανδρέα (πρόσωπα, ιστορικά, (1830 Κωνσταντινούπολη - 12 Φεβρουαρίου 1899 Αθήνα) ήταν Έλληνας τραπεζίτης, πολιτικός και εθνικός ευεργέτης.)
 66. Τερψιχόρης (πρόσωπα, αρχαία, μυθικά, στην Ελληνική μυθολογία, η Τερψιχόρη ήταν μία από τις εννέα Μούσες, η μούσα του χορού και των

⁴² Επίσημη ιστοσελίδα της Unesco , <http://whc.unesco.org>

⁴³ Νικόλαος Πλαστήρας: Ο Μαύρος Καβαλάρης, από την εκπομπή της Νετ, Μεγάλοι Έλληνες.

δραματικών χορικών. Συνήθως απεικονίζεται καθισμένη και κρατώντας μια λύρα.)

67. Τοξοτών (τόποι, δήμος της περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης)
68. Τσαμαδού (κανονιοφόρο που μεταξύ 1833-1834 ναυπηγήθηκε στο Ναύσταθμο Πόρου.)
69. Φιλολάου (πρόσωπα, αρχαία, επιστήμη, (περ. 470 – περ. 385 π.Χ.) ήταν πυθαγόρειος φιλόσοφος)
70. Φωκίωνος (πρόσωπα, αρχαία, ιστορία, (402 – 317 π.Χ.) ήταν πολιτικός και στρατηγός της αρχαίας Αθήνας)
71. Χάλκης (τόποι, νησί του νοτιοανατολικού Αιγαίου, ανήκει στο σύμπλεγμα των Δωδεκανήσων.)
72. Ψυχάρη Ιωάννη (πρόσωπα, ιστορικά, (Οδησσός 1854 - 1929) ήταν Έλληνας φιλόλογος και λογοτέχνης, συγγραφέας, καθηγητής της Ελληνικής γλώσσας στο Παρίσι, γνωστός για το ρόλο του στο κίνημα του δημοτικισμού και τον αγώνα του για την καθιέρωση της δημοτικής σε επίσημη γλώσσα του ελληνικού κράτους.)

Παλαιό Μενίδι

1. Αγ. Κωνσταντίνου (πρόσωπα θρησκευτικά)
2. Αγ. Τριάδος (πρόσωπα θρησκευτικά)
3. Αγαμέμνωνος (πρόσωπα, αρχαία, μυθολογία, ήταν ένας από τους επιφανέστερους ήρωες της ελληνικής μυθολογίας. Βασιλιάς των Μυκηνών και του Άργους, ίσως και επικυρίαρχος των ηγεμόνων της μυκηναϊκής επικράτειας. Πάντως, θεωρείται ο πιο σημαντικός μεταξύ τους και αρχιστράτηγος σε πανελλήνια κλίμακα της εκστρατείας κατά της Τροίας. Ήταν γιος του βασιλιά Ατρέα των Μυκηνών)⁴⁴
4. Αθηνών (τόποι, η πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της Ελλάδας. Είναι από τις παλαιότερες πόλεις του κόσμου, με την καταγεγραμμένη ιστορία της να φθάνει ως το 3.200 π.Χ.)
5. Αλκής (όνωμα, στα αρχαία ελληνικά η αμυντική δύναμη που κρατούσε μακριά τον εχθρό)
6. Αριστοτέλους (πρόσωπα, αρχαία, επιστήμες, Ο Αριστοτέλης (Στάγειρα 384 - Χαλκίδα 322 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος και πολυεπιστήμονας, γιος του Νικομάχου, ο οποίος πέθανε νωρίς και την κηδεμονία του, την ανέλαβε ο Πρόξενος από τον Αταρνέα. Σε ηλικία 17 ετών εισέρχεται στην Ακαδημία του Πλάτωνα, στην Αθήνα, παραμένει εκεί έως τα 37 του έτη και συνδέεται τόσο με τον ίδιο τον Πλάτωνα, όσο και με τον Εύδοξο, τον Ξενοκράτη και άλλους στοχαστές. Τα έργα του αναφέρονται σε πολλαπλά είδη επιστημών, όπως φυσική, βιολογία, ζωολογία, μεταφυσική, λογική, ηθική, ποίηση, θέατρο, μουσική, ρητορική, πολιτική, τα οποία συνιστούν το πρώτο ολοκληρωμένο σύστημα στη Δυτική Φιλοσοφία. Μετά τον θάνατο του

⁴⁴ Λήμμα *Αγαμέμνων* στο Λεξικό Αρχαίας Ελλάδας και Ρώμης, Εκδόσεις Δομή, Αθήνα 2002.

Πλάτωνα, φεύγει από την Αθήνα και κατόπιν εντολής του Φιλίππου, αναλαμβάνει τη διδασκαλία του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Σύμφωνα με την Encyclopedia Britannica: «ο Αριστοτέλης υπήρξε ο πρώτος γνήσιος επιστήμονας στην ιστορία... και κάθε κατοπινός επιστήμονας του οφείλει κάτι»⁴⁵

7. Βαρελά Δημητρίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Δικηγόρος που διετέλεσε δήμαρχος Αχαρνών τα έτη 1904 έως 1907)⁴⁶
8. Βαρελά Θεμιστοκλή (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, πεσών στους Βαλκανικούς πολέμους)
9. Βαρελά Ιωάννη (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Χρημάτισε πρόεδρος της Κοινότητας Αχαρνών από το 1928 ως το 1932. Σε αυτό το διάστημα πέτυχε την διοικητική οργάνωση των εσωτερικών υπηρεσιών της κοινότητας. Στον ίδιο οφείλεται το σημαντικότερο σχέδιο ρυμοτομίας της πόλης.)⁴⁷
10. Βασιλέως Γεωργίου (πρόσωπα, σύγχρονης ιστορίας, Ο Γεώργιος Β΄, Βασιλεύς των Ελλήνων, ήταν βασιλιάς στο Βασίλειο της Ελλάδας κατά τα διαστήματα 1922-24, 1935-1941 και 1946-1947 και πρωθυπουργός από τις 19 Απριλίου 1941 μέχρι τις 22 Απριλίου 1941. Γεννήθηκε στη βασιλική έπαυλη του Τατοΐου στις 19 Ιουλίου του 1890. Ήταν πρωτότοκος γιος του τότε πρίγκηπα διαδόχου και μετέπειτα Βασιλέως Κωνσταντίνου Α΄ (1868-1923) και της πριγκίπισσας Διαδόχου Σοφίας της Πρωσίας και Ελλάδας (1870-1932), αδελφής του Κάιζερ (Αυτοκράτορα) Γουλιέλμου Β΄ της Γερμανίας)
11. Βλάχου Πέτρου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αγωνιστής στην επανάσταση του 1821)
12. Βουλγαροκτόνου (πρόσωπα, ιστορικά, (958 - 15 Δεκεμβρίου 1025), ο Βασίλειος ο Β΄ ο επονομαζόμενος Βουλγαροκτόνος, ήταν Βυζαντινός αυτοκράτορας της Μακεδονικής δυναστείας, ο οποίος βασίλεψε από τις 10 Ιανουαρίου 976 έως το θάνατό του στις 15 Δεκεμβρίου 1025, χαρίζοντας την τελευταία περίοδο πολιτικής ακμής στην αυτοκρατορία. Το πρώτο μέρος της μακράς βασιλείας του χαρακτηρίστηκε από τον εμφύλιο πόλεμο ενάντια σε πανίσχυρους στρατηγούς από την αριστοκρατία της Ανατολίας. Μετά την υποταγή τους, ο Βασίλειος επέβλεψε τη σταθεροποίηση και την επέκταση των ανατολικών συνόρων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και, πάνω απ' όλα, την τελική και πλήρη υποταγή της Βουλγαρίας, τον κυριότερο ευρωπαϊκό εχθρό της αυτοκρατορίας. Γι' αυτό και ονομάστηκε από μεταγενέστερους συγγραφείς ως Βουλγαροκτόνος, με το οποίο είναι ευρύτερα γνωστός. Κατά το θάνατό του, η αυτοκρατορία εκτεινόταν από τη Νότια Ιταλία μέχρι τον Καύκασο και από το Δούναβη μέχρι την Παλαιστίνη)⁴⁸

⁴⁵ Λήμμα Αριστοτέλης στην Εγκυκλοπαίδεια Δομή, τόμος 1.

⁴⁶ Χρήστος Ι. Καλογράνης, *Οι Μενιδιάτες*, Αθήνα 1990, σελ 134.

⁴⁷ Χρήστος Ι. Καλογράνης, *Οι Μενιδιάτες*, Αθήνα 1990, σελ 134.

⁴⁸ Λήμμα Βουλγαροκτόνος στην Εγκυκλοπαίδεια του Μείζονος Ελληνισμού.

13. Βρεττού Αναστάσιου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αγωνιστής στην επανάσταση του 1821)⁴⁹
14. Βρεττού Γεωργίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
15. Βρεττού Χρήστου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αγωνιστής στην επανάσταση του 1821)⁵⁰
16. Γκέλα Ευάγγελου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Καθηγητής και κοινοτάρχης της κοινότητας Αχαρνών από το 1933 ως το 1938)⁵¹
17. Γκρίτση Αντωνίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)⁵²
18. Δέδε Δημητρίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)⁵³
19. Δέδε Σπύρου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Εκτελεσθείς κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)⁵⁴
20. Δέδε Φιλίππου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
21. Δεκελείας (τόποι, περιοχή και αρχαίος δήμος της Αττικής, στην περιοχή του σημερινού Τατοΐου, το οποίο ανήκει στο δήμο Αχαρνών)
22. Δημοκρίτου (πρόσωπα, αρχαία, περίπου 460 π.Χ.- 370 π.Χ., ήταν προσωκρατικός φιλόσοφος, ο οποίος γεννήθηκε στα Άβδηρα της Θράκης. Ήταν μαθητής του Λεύκιππου)
23. Διάκου Αθανασίου (πρόσωπα, ιστορικά, ήταν ένας από τους Έλληνες πρωταγωνιστές ήρωες - οπλαρχηγούς του πρώτου έτους της Επανάστασης του 1821 που έδρασε στη Στερεά Ελλάδα.)
24. Εθνικής Αντίστασης (γενικά, αποκαλείται η αντίσταση που πρόβαλλαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια της κατοχής εναντίον των κατακτητών, μέσω των αντάρτικων οργανώσεων είτε στα βουνά, είτε στις πόλεις για την απελευθέρωση της χώρας. Η αντίσταση ξεκίνησε σχεδόν αμέσως μετά την πτώση και την συνθηκολόγηση της Ελλάδας, τον Απρίλιο του 1941. Αρχικά υπήρξε προϊόν αυθόρμητων ενεργειών μεμονωμένων πολιτών ή μικρών ομάδων πολιτών, άλλα σταδιακά απέκτησε οργανωμένη μορφή με την ίδρυση αντιστασιακών οργανώσεων.)
25. Έρωτα (πρόσωπα, αρχαία, μυθικά, στην ελληνική μυθολογία ο Έρως ήταν ο φτερωτός θεός της αγάπης. Συχνά σχετίζεται με τη θεά Αφροδίτη. Σύμφωνα με τον μύθο, όταν χτυπούσε με τα βέλη του δύο ανθρώπους, αυτοί

⁴⁹ Κατάλογος Μενιδιατών αγωνιστών της επανάστασης του 21, Λαογραφικό Μουσείο Αχαρνών.

⁵⁰ Κατάλογος Μενιδιατών αγωνιστών της επανάστασης του 21, Λαογραφικό Μουσείο Αχαρνών.

⁵¹ Χρήστος Ι. Καλογράνης, *Οι Μενιδιάτες*, Αθήνα 1990, σελ 135.

⁵² Σταματίνα Στριφτού Βάθη, *Αχαρναί: από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ανατολικής Αττικής, 2009.

⁵³ Κατάλογος Μενιδιατών πεσόντων στο έπος του 40, μνημείο αγωνιστών του 1940.

⁵⁴ Κατάλογος Μενιδιατών πεσόντων στο έπος του 40, μνημείο αγωνιστών του 1940.

ερωτεύονταν παράφορα. Ο Έρως χαρακτηρίζεται ανίκητος στην τραγωδία *Αντιγόνη*)

26. Ηρακλείτου (πρόσωπα, αρχαία, Ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος ήταν Έλληνας προσωκρατικός φιλόσοφος που έζησε τον 6ο με 5ο π.Χ. αιώνα στην Έφεσο, στην Ιωνία της Μικράς Ασίας.)
27. Ηροδότου (πρόσωπα, αρχαία, (485 - 421/415 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας περιηγητής, γεωγράφος και ιστορικός του 5ου αιώνα π.Χ.. Έγραψε για τους Περσικούς Πολέμους (ανάμεσα στους Έλληνες και τους Πέρσες) καθώς και περιγραφές για διάφορα μέρη και πρόσωπα που συνάντησε στα ταξίδια του. Ο Ηρόδοτος χαρακτηρίστηκε για πρώτη φορά από τον Κικέρωνα ως Πατέρας της Ιστορίας.)
28. Ηρώων Πολυτεχνείου (πρόσωπα, σύγχρονης ιστορίας, πεσόντες κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973 από τα χτυπήματα και τους πυροβολισμούς των σωμάτων ασφαλείας)
29. Θεοφράστου (πρόσωπα, αρχαία, (371 π.Χ. – περ. 287/5 π.Χ.) ήταν φιλόσοφος. Θεωρείται συνεχιστής του έργου του Αριστοτέλη τον οποίο και διαδέχτηκε στη διεύθυνση της Περιπατητικής Σχολής.)
30. Θερμοπυλών (τόποι, αρχαίοι, είναι ένα ορεινό πέρασμα που οδηγεί από τη Λοκρίδα στη Θεσσαλία, ανάμεσα από το όρος Οίτη και τον Μαλιακό κόλπο. Έχει πάρει το όνομά του από κοντινές πηγές θερμού νερού και από τα στενά και δύσβατα περάσματα από τα οποία μπορούσε να πλησιάσει κανείς την περιοχή, τις πύλες, οι οποίες ήταν η Ανατολική, η Μεσαία και η Δυτική. Για τους Αρχαίους Έλληνες ο χώρος αυτός ήταν ιερός. Είναι κυρίως γνωστές εξαιτίας της Μάχης των Θερμοπυλών, το 480 π.Χ. μεταξύ των ελληνικών και περσικών στρατευμάτων.)
31. Θηβαίου Ι. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, γνωστός τσαρουχάς της περιοχής)⁵⁵
32. Θουκυδίδου (πρόσωπα, αρχαία, περίπου 455-399 π.Χ., ήταν αρχαίος Έλληνας ιστορικός, γνωστός για τη συγγραφή της Ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου.)
33. Ιωαννίνων (τόποι, πρόκειται για την πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη του νομού Ιωαννίνων και της Ηπείρου)
34. Καλαβρύτων (τόποι, ορεινή κωμόπολη του νομού Αχαΐας)
35. Καλατζή Σωτηρίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
36. Καποδιστρίου (πρόσωπα, ιστορικά, Κέρκυρα, 10 Φεβρουαρίου 1776 - Ναύπλιο 9 Οκτωβρίου 1831, ήταν Έλληνας διπλωμάτης και πολιτικός. Διετέλεσε πρώτος κυβερνήτης της Ελλάδας κατά τη μεταβατική περίοδο και ενώ τελούσε υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων και νωρίτερα υπουργός εξωτερικών της Ρωσικής Αυτοκρατορίας.)

⁵⁵ Χρήστος Ι. Καλογράνης, *Οι Μενιδιάτες*, Αθήνα 1990, σελ 135.

37. Καραϊσκάκη Γεωργίου (πρόσωπα, ιστορικά, Καρδίτσα, 23 Ιανουαρίου 1781- Φάληρο, 23 Απριλίου 1827, ήταν Έλληνας επαναστάτης, αρχικά υπήρξε σπουδαίος αρματολός και στη συνέχεια κατέστη στρατηγός της Επανάστασης του 1821)
38. Καραολή Μιχ. (πρόσωπα, ιστορικά, 13 Φεβρουαρίου 1933 - 10 Μαΐου 1956 ήταν αγωνιστής της Ε.Ο.Κ.Α. και ήρωας της Κύπρου αγωνιζόμενος για την ελευθερία της μέχρι θανάτου του)
39. Κατάρτα Αναστασίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, πεσών στους βαλκανικούς πολέμους)
40. Κατσανδρή Γ. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αγωνιστής στην επανάσταση του 1821)
41. Κουρκατιώτου Αναγν. (πρόσωπα ιστορικά, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αγωνιστής του 1821 από το Μενίδι)
42. Κουρκατιώτου Σπυριδ. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
43. Κοιμήσεως Θεοτόκου (γεγονότα, θρησκευτικά)
44. Κολοκοτρώνη (πρόσωπα, ιστορικά, 3 Απριλίου 1770 - 4 Φεβρουαρίου 1843, ήταν αρχιστράτηγος και ηγετική μορφή της Επανάστασης του 1821, πολιτικός, πληρεξούσιος, σύμβουλος της Επικράτειας. Έμεινε γνωστός και ως Γέρος του Μοριά.)
45. Κουμπούρη Κωνσταντίνας (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
46. Κρήτης (τόποι, νησί, είναι το μεγαλύτερο και πολυπληθέστερο της Ελλάδας)
47. Κύπρου (τόποι, επίσημα Κυπριακή Δημοκρατία είναι ανεξάρτητη νησιωτική χώρα της ανατολικής Μεσογείου)
48. Κυρήνειας (τόποι, παραθαλάσσια πόλη της Κύπρου που βρίσκεται περί το μέσον της βόρειας ακτής της.)
49. Λαβυρίνθου Κρήτης (τόποι, μυθικοί, Ο Λαβύρινθος στην Ελληνική Μυθολογία, ήταν μια σύνθετη οικοδομική κατασκευή, στην Κνωσσό. Φτιάχτηκε από τον μηχανικό Δαίδαλο για λογαριασμό του μυθικού βασιλιά της Κρήτης, Μίνωα. Ο λόγος που κατασκευάστηκε ήταν για να απομονώσει τον Μινώταυρο, πλάσμα μισός άνθρωπος και μισός ταύρος.)
50. Λαζάρου Γεωργίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
51. Λέκκα Θεοδώρου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, μέλος της οικογενείας Λέκκα του Μενιδίου που συνέβαλαν στην επανάσταση του 21)⁵⁶
52. Λιοσίων (τόποι, δήμος της βορειοδυτικής Αττικής)
53. Μάνης (τόποι, ιστορική περιοχή της Πελοποννήσου)
54. Μαραθώνος (τόποι, ιστορική πόλη, δήμος της βορειοανατολικής Αττικής)
55. Μεγάλου Αλεξάνδρου (πρόσωπα, αρχαία, ιστορικά, 356- 323 π.Χ., ήταν βασιλιάς της Μακεδονίας, Ηγεμών της Πανελλήνιας Συμμαχίας κατά

⁵⁶ Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Ιστορίας – Λαογραφίας Βορείου Αττικής, Αχαρνές 2006.

- της Περσικής αυτοκρατορίας, Φαραώ της Αιγύπτου, Βασιλιάς της Ασίας και βορειοδυτικής Ινδίας, και οι κατακτήσεις του αποτέλεσαν τον θεμέλιο λίθο της Ελληνιστικής εποχής των βασιλείων των Διαδόχων και Επιγόνων του.)
56. Μελά Παύλου (πρόσωπα, ιστορικά, 29 Μαρτίου 1870 – 13 Οκτωβρίου 1904, ήταν αξιωματικός πυροβολικού του ελληνικού στρατού. Ήταν γιος του Μιχαήλ Μελά και γαμπρός του Στέφανου Δραγούμη. Στάθηκε από τους πρωτεργάτες του Μακεδονικού αγώνα και πέθανε κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων στην περιοχή της Μακεδονίας. Στην Ελλάδα θεωρείται ηρωική φιγούρα και έχουν ονομαστεί προς τιμή του το χωριό Μελάς της Καστοριάς και ο Δήμος Παύλου Μελά στην κεντρική Μακεδονία.)
57. Μεσολογγίου (τόποι, πόλη της δυτικής Στερεάς Ελλάδος, έδρα του Νομού Αιτωλοακαρνανίας)
58. Μητρομάρα (πρόσωπα ιστορικά, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, αρματολός. Ο ηρωικός Μητρομάρας, Καπετάνιος του Αργοσαρωνικού με τους περίφημους Λεμπέσηδες ήταν Αρβανίτης από τη Σαλαμίνα και είχε παντρευτεί με κόρη Μενιδιάτικης φάρας. Ο Μητρομάρας πρωτοξεκίνησε την επανάσταση του με την εξέγερση που προκάλεσαν οι Ρώσοι στην Ελλάδα το 1769 με τον Ορλώφ. Σκοτώθηκε στο Αγκίστρι το 1772)
59. Μιαούλη Ανδρέα (πρόσωπα, ιστορικά, Ύδρα 20 Μαΐου 1769 – Πειραιάς 11 Ιουνίου 1835, ήταν Έλληνας караβοκύρης, δηλαδή πλοιοκτήτης, ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση του 1821, ως διοικητής ναύαρχος του ελληνικού στόλου, αλλά και στη μετέπειτα πολιτική ζωή του τόπου)
60. Μιχαλάκη Παν. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, πεσών το 1922 στην Μικρά Ασία)⁵⁷
61. Μουστακάτου Αναστασίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)
62. Μπόσδα Αθανασίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Αγωνιστής του ΕΛΑΣ στην Πάρνηθα κατά τη διάρκεια της γερμανικής κατοχής)⁵⁸
63. Μπουμπουλίνας (πρόσωπα, ιστορικά, 11 Μαΐου 1771 - 22 Μαΐου 1825, ήταν Ελληνίδα ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821
64. Ναπολέοντος (πρόσωπα, ιστορικά, Ο Ναπολέον Βοναπάρτης, 15 Αυγούστου 1769- 5 Μαΐου 1821) ήταν Γάλλος στρατηγός και Αυτοκράτορας της Γαλλίας (ως Ναπολέον Α΄) επικληθείς Μέγας. Θεωρείται στρατηγική και κυβερνητική μεγαλοφυΐα, ιδρυτής Βασιλικής δυναστείας, καταλύτης αλλά και θεμελιωτής ευρωπαϊκών Βασιλείων και Χωρών στα οποία και άφησε βαθιά χαραγμένη τη σφραγίδα της προσωπικότητάς του.)

⁵⁷ Μνημείο ηρώων Μενιδιατών.

⁵⁸ Δημήτριος Γ. Βλάχος, Το χρονικό ενός αγωνιστή, Αχαρνές 1996, σελ 108.

65. Ναυαρίνου (τόπος, κόλπος στη δυτική ακτή της χερσονήσου της Πελοποννήσου στο Ιόνιο Πέλαγος, γνωστό για τη ναυμαχία που έγινε στις 20 Οκτωβρίου του 1827, κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης)
66. Ξάνθου (πρόσωπα, ιστορικά, Πάτμος 1772, Αθήνα 28 Νοεμβρίου 1852, ήταν Έλληνας γραμματικός, έμπορος, ιδρυτικό μέλος της Φιλικής Εταιρείας)
67. Ξενοφώντος (πρόσωπα, αρχαία, περίπου 431 - 354 π.Χ., ήταν ιστορικός συγγραφέας και σωκρατικός φιλόσοφος)
68. Οδυσσέως (πρόσωπα, αρχαία, μυθικά, ήταν ο μυθικός βασιλιάς της Ιθάκης, ο κυριότερος χαρακτήρας στο επικό ποίημα του Ομήρου, Οδύσσεια, και επίσης διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στο άλλο έπος του Ομήρου, την Ιλιάδα.)
69. Οίτης (τόποι, βουνό της Στερεάς Ελλάδας)
70. Ομήρου (πρόσωπα, αρχαία, φέρεται ως ο συγγραφέας των ποιητικών κειμένων της Ιλιάδας και της Οδύσσειας, από τα πρώτα κείμενα της Ιστορικής περιόδου της αρχαίας Ελλάδας, γνωστά ως «Ομηρικά Έπη».)
71. Ουγγώ Βίκτωρος (πρόσωπα, ιστορικά, 26 Φεβρουαρίου 1802 – 22 Μαΐου 1885, ήταν Γάλλος μυθιστοριογράφος, ποιητής και δραματουργός, ο πλέον σημαντικός και προβεβλημένος εκπρόσωπος του κινήματος του γαλλικού ρομαντισμού.)
72. Παγκάλου (πρόσωπα, σύγχρονη ιστορία. Ο Θεόδωρος Πάγκαλος (Σαλαμίνα, 1878 - Κηφισιά Αθήνας, 27 Φεβρουαρίου 1952) ήταν Έλληνας αξιωματικός του στρατού, πολιτικός και δικτάτορας.)
73. Παγώνα Βασιλείου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)**
74. Παπαδημητρίου Πέτρου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Δικηγόρος που διετέλεσε δήμαρχος Αχαρνών τα έτη 1925 έως 1928)⁵⁹
75. Παπανίκα Ι. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)⁶⁰
76. Παπασωτηρίου Γ. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Ταγματάρχης-στρατολόγος)
77. Παπαφλέσσα (πρόσωπα, ιστορικά, ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας, 1788-1825, ήταν κληρικός, πολιτικός και αγωνιστής, ήρωας της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.)
78. Πάρνηθος (τόποι, βουνό της Αττικής, βόρεια της Αθήνας)
79. Παυσανίου (πρόσωπα, ιστορικά, ήταν Έλληνας περιηγητής και γεωγράφος του 2ου αι. μ.Χ.)
80. Πηγαδά Σωτήρη (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, γνωστός Ιατρός της περιοχής)

⁵⁹ Χρήστος Ι. Καλογράνης, *Οι Μενιδιάτες*, Αθήνα 1990, σελ 135.

⁶⁰ Μνημείο ηρώων Μενιδιατών.

81. Πινδάρου (πρόσωπα, αρχαία, 522 π.Χ. - 443 π.Χ. υπήρξε λυρικός ποιητής της Αρχαίας Ελλάδας)
82. Πίνδου (τόποι, πρόκειται για την μεγαλύτερη οροσειρά της Ελλάδος)
83. Πουραϊμή Δημ. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
84. Πουραϊμή Παν. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)
85. Ρώμεση Ι. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, ιερωμένος της περιοχής)
86. Σακελλάριου Παρ. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας. Πεσών κατά τη διάρκεια του ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946-1949)
87. Σαλαμίνος (τόποι, ιστορικό νησί του Σαρωνικού κόλπου)
88. Σκουφά (πρόσωπα, ιστορικά, (1779-1818) αποτέλεσε πρωταρχικό μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Γεννήθηκε το 1779 και καταγόταν από το Κομπότι της Άρτας. Το επίθετο Σκουφάς προήλθε από το προηγούμενο του επάγγελμα ως κατασκευαστής σκούφων.)
89. Σουλίου (τόποι, ιστορική περιοχή της κεντρικής Ηπείρου)
90. Σπετσών (τόποι, ιστορικό νησί κοντά στον Αργολικό κόλπο)
91. Στριφτού Ι. (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, Στρατηγός πεζικού κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου)
92. Σωκράτους (πρόσωπα, αρχαία, έζησε στην Αθήνα (περίπου 469 π.Χ. - 399 π.Χ.) ήταν Έλληνας Αθηναίος φιλόσοφος και μία από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του ελληνικού και παγκόσμιου πνεύματος και πολιτισμού και ένας από τους ιδρυτές της Δυτικής φιλοσοφίας.)
93. Τσακάλωφ Αθανασίου (πρόσωπα, ιστορικά, Ο νεότερος από τους τρεις ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας ήταν ο Αθανάσιος Τσακάλωφ-Τεκελής, που γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1790 και ήταν γόνος της ευκατάστατης οικογένειας των Τεκελήδων. Ακολουθώντας τα δίκτυα των εγκατεστημένων στις παροικίες Ηπειρωτών, αναζήτησε την τύχη του εκτός της οθωμανικής επικράτειας.)
94. Τσεβά Ιωάννη (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας)***
95. Τσίγκου Νικολάου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, μέλος οικογενείας μεγαλοκτηματιών της περιοχής)
96. Ύδρας (τόποι, νησί του Αργοσαρωνικού)
97. Υψηλάντου (πρόσωπα, ιστορικά, Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, (1792-1828), ήταν Έλληνας πρίγκιπας, στρατιωτικός, λόγιος και αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας.)
98. Χελίου Αθανασίου (πρόσωπα, σύγχρονης τοπικής ιστορίας, γνωστός ιερωμένος της περιοχής)

4.3 Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω δεδομένα καταλήγουμε σε ορισμένα συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται η μνήμη στους δρόμους των δύο αυτών περιοχών.

Αρχικά να σημειώσουμε πως στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη Ρώσου καταγράφηκαν 72 δρόμοι ενώ στην περιοχή του Παλαιού Μενιδίου 98.

Η κατηγοριοποίηση χωρίστηκε στις δύο εξής γενικές κατηγορίες:

Πρόσωπα – γεωγραφικοί τόποι.

Τα πρόσωπα χωρίστηκαν στις εξής κατηγορίες: Αρχαία – νέα , τοπικά – εθνικά, θρησκευτικά – ιστορικά – μυθικά.

Όπως βλέπουμε και στα παρακάτω διαγράμματα από τους 72 δρόμους του Αγίου Ιωάννη Ρώσου οι 26 αφορούν τόπους. Ενδιαφέρον παρουσιάζει πως από αυτούς τους τόπους οι έξι (δηλαδή ένα ποσοστό 23%) αφορά περιοχές που σχετίζονται με την ιστορία του Πόντου και τον τόπο προέλευσης των κατοίκων της συγκεκριμένης περιοχής, όπως για παράδειγμα, οδός Βυζαντίου, οδός Αμπχαζίας ή οδός Καυκάσου. Στο Παλαιό Μενίδι το ποσοστό οδονύμων που αφορούν τόπους είναι παρόμοιο, δηλαδή 21,43% όμως κανένα όνομα τόπου δεν είναι σχετιζόμενο με τον Πόντο, αντίθετα όλα τα σχετικά οδώνυμα αφορούν περιοχές του ελλαδικού χώρου με δύο εξαιρέσεις, Κύπρου και Κυρήνειας.

Και στις δύο συνοικίες, το μεγαλύτερο ποσοστό αποτελούν τα οδώνυμα προσώπων. Πρόκειται για τα ποσοστά 52,78% στην συνοικία των Ποντίων και 76,53% στην συνοικία των ντόπιων.

Από τα στατιστικά στοιχεία των προσώπων μπορούμε να καταλήξουμε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι περίπου το 36,84% των οδονύμων του Αγίου Ιωάννη Ρώσου αποτελούν ονόματα προερχόμενα από την ελληνική μυθολογία ενώ μόλις το 4% της άλλης συνοικίας αφορά σε ονόματα αυτής της κατηγορίας. Μία εξήγηση θα μπορούσε να είναι πως οι Πόντιοι δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον για την αρχαία Ελλάδα και θεωρούν τους εαυτούς τους απογόνους τους καθώς ο Πόντος συνδέεται με την αρχαιότητα.

(Πόντος ονομάζεται η επιμήκης και ευρεία παραλιακή χώρα του Εύξεινου Πόντου, η οποία από χωροταξική άποψη περιλαμβάνει τα εδάφη ανάμεσα στο Φάση ποταμό, κοντά στον οποίο βρίσκεται η σημερινή πόλη Βατούμ της Γεωργίας, και την Ηράκλεια την Ποντική. Η παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή του Πόντου χρονολογείται από την αρχαιότητα. Οι Έλληνες θαλασσοπόροι, αφού κατέκτησαν από την εποχή του χαλκού τις ακτές του Αιγαίου Πελάγους, με τα βελτιωμένα ποντοπόρα πλοία τους, αποτόλμησαν να γνωρίσουν και την αφιλόξενη θάλασσα του Εύξεινου Πόντου με τις μακρινές και απροσπέλαστες παραλίες και οροσειρές.

Γύρω στα 1.000 π.Χ. τοποθετούν οι μελετητές την πραγματοποίηση των πρώτων εμπορικών ταξιδιών στην περιοχή αυτή για την αναζήτηση κυρίως χρυσού και άλλων μεταλλευμάτων.)⁶¹

Παρατηρούμε πως σε θρησκευτικά πρόσωπα αφορά το 10,53% της ποντιακής συνοικίας ενώ μόλις το 4% συνδέεται με πρόσωπα της τοπικής ιστορίας. Ίσως αυτό να συνδέεται με το γεγονός πως πολλοί είναι οι Πόντιοι που ακολουθούν το Παλαιό ημερολόγιο και είναι πιο στενά δεμένοι με θέματα που αφορούν την εκκλησία και την πίστη τους.

Τέλος, το πιο ενδιαφέρον συμπέρασμα συνάγεται από το ποσοστό των οδωνύμων που αφορούν τοπικούς ήρωες. Στην περιοχή του Παλαιού Μενιδίου αυτό το ποσοστό είναι 50,67% ενώ στον Άγιο Ιωάννη Ρώσο είναι μόλις το 7,89%. Καθώς φαίνεται οι γηγενείς αποτυπώνουν με εντονότερο τρόπο την αναγνώριση και τιμή στους τοπικούς ήρωες. Θα πρέπει εδώ να αναφερθεί πως πολλά από αυτά τα ονόματα αφορούν σε ονόματα προγόνων μελών παλαιών μενιδιάτικων οικογενειών που διαμένουν στο κέντρο του Μενιδίου οπότε η ιστορία του τόπου τους συνδέεται με την οικογενειακή τους ιστορία κάτι που δεν συμβαίνει με τους Ποντίους. Οι γνώσεις των γηγενών για την τοπική ιστορία είναι σαφώς βαθύτερες από αυτές των προσφύγων.

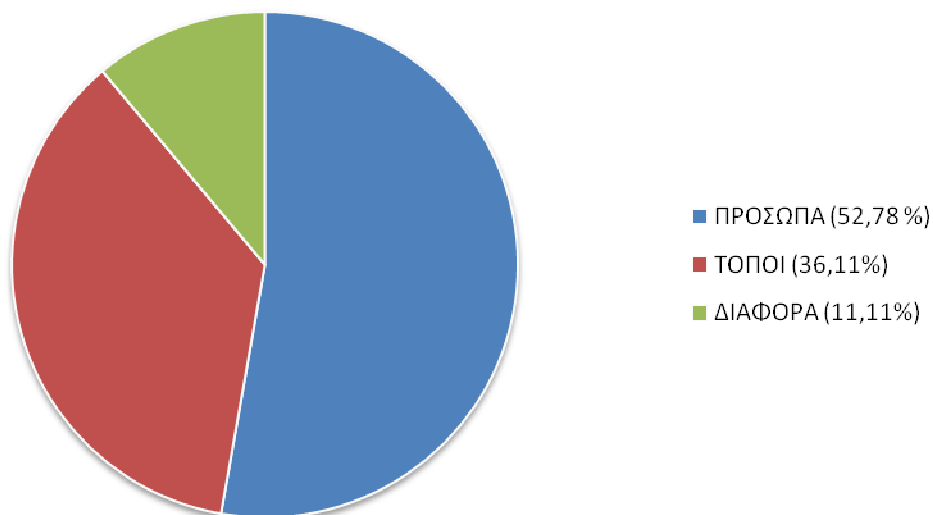
Η συλλογική μνήμη που περνά στο χώρο μέσω των οδωνύμων δείχνει πως οι Πόντιοι δεν έχουν συνδεθεί με την ιστορία του τόπου στον οποίο διαμένουν όπως και οι γηγενείς αντίστοιχα δεν έχουν εντυπώσει στη μνήμη τους και κατόπιν στο χώρο την ιστορία των επαναπατρισθέντων γειτόνων τους.

Τα ίχνη του παρελθόντος που συναντά κανείς στους δρόμους αυτών των δύο περιοχών οδηγούν σε ένα ταξίδι σε δύο διαφορετικούς κόσμους. Η επαφή με την ιστορία της καθημιάς ομάδας επιτυγχάνεται όχι όμως συνολικά. Θα μπορούσαμε να πούμε πως οι κάτοικοι των δύο αυτών συνοικιών δεν μοιράζονται την ίδια συλλογική μνήμη και τα οδώνυμα αυτά θα μπορούσαν να ανήκουν σε δύο διαφορετικές περιοχές.

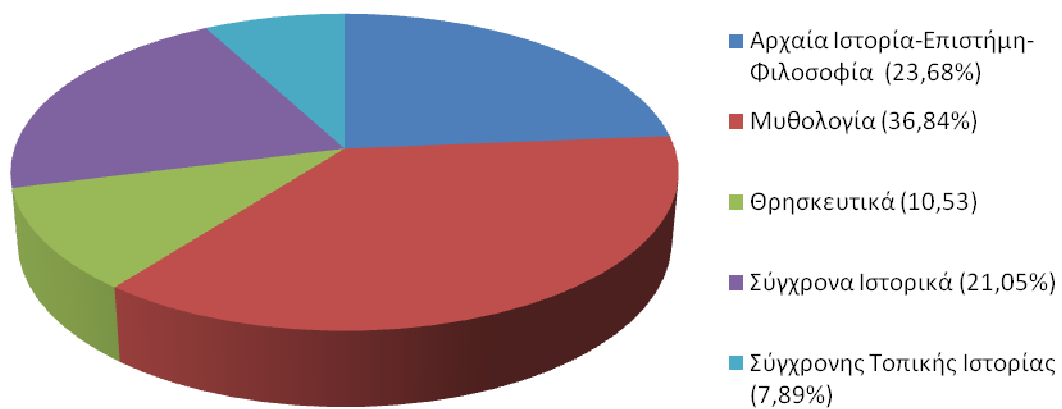
⁶¹ Κώστας Φωτιάδης, «Η Ιστορία του Πόντου από την αρχαιότητα έως την εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων», <http://www.pontos.gr/default.aspx?catid=268>

4.4 Διαγράμματα

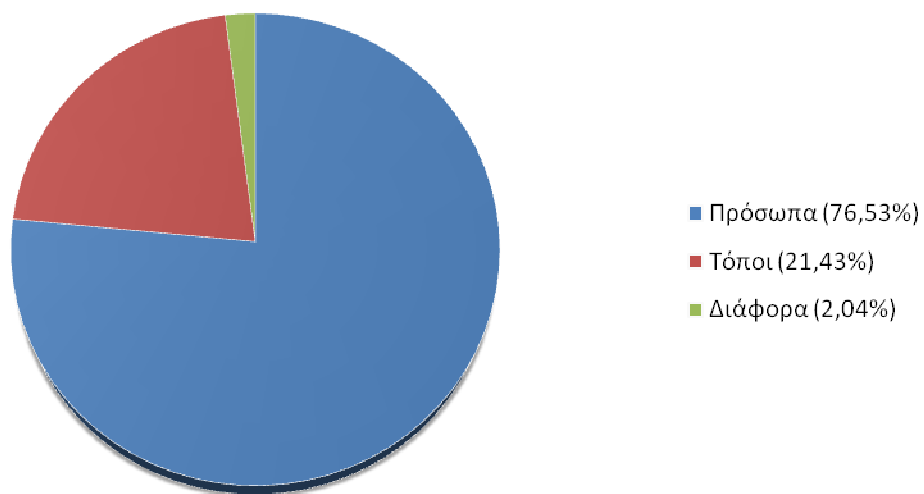
ΟΔΩΝΥΜΑ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΡΩΣΟΥ

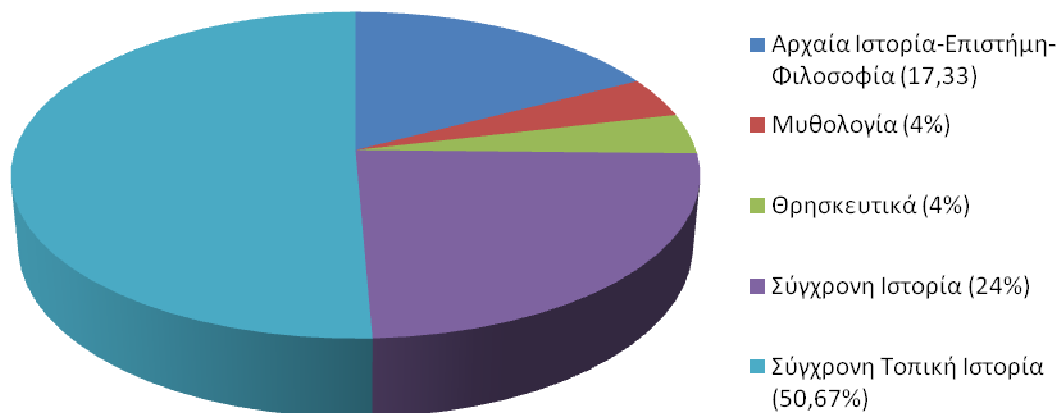
Πρόσωπα

ΟΔΩΝΥΜΑ ΠΑΛΑΙΟΥ ΜΕΝΙΔΙΟΥ

Πρόσωπα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ταφικά έθιμα

5.1 Ταφικά έθιμα Μενιδιατών

Στον Ελλαδικό χώρο τα ταφικά έθιμα διατηρήθηκαν και διασώθηκαν παρόλες τις αντίξοες συνθήκες που επικράτησαν κυρίως κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, αλλά και αργότερα από τη γέννηση του σύγχρονου κράτους και σε όλη την διάρκεια της ύπαρξης του έως και την λήξη του β' παγκοσμίου πολέμου. Οι Έλληνες πάντοτε τιμούσαν τους νεκρούς τους.

Ο θάνατος, ιδωμένος ως η μετάβαση στην «αιώνια ζωή». Ο χωρισμός από τους προσφιλείς νεκρούς τιμάται με πολλούς τρόπους και διαφορετικούς σε κάθε περιοχή του ελληνικού τοπίου. Είναι πάντοτε συνδεδεμένος με την ζωή, τις ασχολίες, τις συνήθειες και τα έθιμα των κατοίκων του κάθε τόπου. Άλλωστε πρόκειται για λαό εξοικειωμένο με το θάνατο εξαιτίας των δύσκολων συνθηκών ζωής και τον πολύχρονων πολεμικών αναμετρήσεων στις οποίες έλαβαν μέρος σε όλη τη διάρκεια της ευρύτερης αλλά και πιο συγκεκριμένα της νεότερης ιστορίας τους.

Όσον αφορά στους σκληροτράχηλους κατοίκους του αρβανιτοχωρίου της Αττικής μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα τηρούσαν με ευλάβεια τα πατροπαράδοτα έθιμα τους, κάποια από τα οποία ορισμένες παλιές οικογένειες του τόπου διατηρούν έως σήμερα.

Το μοιρολόι ήταν απαραίτητο σε κάθε περίπτωση και οι γυναίκες αναλάμβαναν δράση με κάποιες να έχουν το ρόλο της μοιρολογήτρας και να καλούνται σε κηδείες ατόμων για να τους κλάψουν, να εξάρουν το κάλλος και την δράση του χωρίς καν να τους γνωρίζουν. Τα τραγούδια τους είναι πολλές φορές αυτοσχέδια όμως βασίζονται σε γνωστά αρβανίτικα μοιρολόγια με παραλλαγές.

Με τα πένθιμα τραγούδια τους έκλαιγαν όχι μόνο για το συγκεκριμένο άνθρωπο που πέθανε αλλά και τα βάσανα της δικής τους ζωής. Ο θάνατος ήταν ένα γεγονός που συνένωνε τους συντοπίτες και τους έδινε πίστη και ελπίδα πως μπορούν να στηρίζονται στους γείτονες τους προκειμένου να ξεπεράσουν τις δυσκολίες και τα προβλήματα της καθημερινής τους ζωής.

Η παρηγοριά ήταν συνήθεια που τηρούσαν ευλαβικά οι μενιδιάτες. Οι συγγενείς και φίλοι φρόντιζαν για το φαγητό και την οικοκυρική τις πρώτες μέρες μετά την απώλεια.

Στις νεκρικές τελετές διατηρούνταν παγανιστικά στοιχεία τα οποία όμως αφομοιώθηκαν μέσα στη χριστιανική θρησκεία.

Με την δύση του ηλίου κάλυπταν το νεκρό με λευκό σεντόνι και οι οικείοι διανυκτέρευαν. Επίσης κάθε καθρέφτης και κάδρο του σπιτιού έπρεπε να είναι καλυμμένο με ύφασμα.

Την ημέρα της κηδείας απαγορευόταν να μεταχειριστούν μαχαίρι.

Αξίζει να σημειωθεί πως ως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν γραφεία τελετών στο Μενίδι. Την προετοιμασία του νεκρού αναλάμβαναν εξολοκλήρου οι συγγενείς. Ένα τοπικό έθιμο ήταν πως στο χέρι του νεκρού

τοποθετούσαν αντί για το γνωστό από την αρχαία Ελλάδα νόμισμα, καρπούς φρούτων της εποχής, κυρίως μήλων ή πορτοκαλιών το οποίο έφερε τα αρχικά του ονόματος του νεκρού με κλωνάρια από γαρύφαλλα.

Αφού συμπλήρωνε ο νεκρός στο σπίτι είκοσι τέσσερες ώρες ερχόταν ο παπάς με παιδιά που κρατούσαν τα εξαπτέρυγα και το σταυρό, για να τον μεταφέρουν στην τελευταία του κατοικία. Έκανε τρισάγιο και η πομπή ξεκινούσε με τα πόδια για την εκκλησία. Μόλις έφευγε ο νεκρός από το σπίτι έσπαζαν ένα πιάτο για να ξορκίσουν το θάνατο, συνήθεια που τηρείται έως σήμερα.

Στην αυλόπορτα του σπιτιού έβαζαν ένα κομμάτι σίδερο (πέταλο αλόγου ή γεωργικό εργαλείο) που το πατούσε όλη η οικογένεια, όταν επέστρεφε από το νεκροταφείο, για να είναι γεροί και υγιείς «σαν το σίδερο». Κάθε οικογένεια είχε το δικό της οικογενειακό τάφο, «το σπίτι» τους, όπως έλεγαν. Αυτό μεταβιβαζόταν από πατέρα σε γιό «για να κρατηθεί το όνομα». Οι παλιοί οικογενειακοί τάφοι υπάρχουν ακόμα στο Α΄ νεκροταφείου Αχαρνών.

Η εκταφή γινόταν στα τρία, στα πέντε ή στα επτά χρόνια (οπωσδήποτε σε μονό αριθμό χρόνων). Έπλεναν τα οστά οι συγγενείς σε μεγάλη πήλινη λεκάνη με νερό και κρασί και τα τοποθετούσαν σε ξύλινο κασόνι που το έθαβαν πάλι στο χώμα. Στόλιζαν τους τάφους με λουλούδια, τους επισκέπτονταν καθημερινά για το πρώτο τουλάχιστον διάστημα, τους διατηρούσαν καθαρούς και τους ασβέστωναν συχνά.

Οι Αχαρνείς τιμούσαν τη μνήμη των προσφιλών τους και κρατούσαν το πένθος με αυστηρό παραδοσιακό τρόπο. Όλη η οικογένεια μαυροφορούσα και τα παλιότερα έτη έως και το 1960, όταν ακόμα οι γυναίκες φορούσαν τη στολή της γριζοφόρας, τα κεντήματα του πουκάμισου και της γρίζας είχαν χρώματα σκούρα όπως μωβ, μαύρο και πράσινο χωρίς χρυσοκλωστή.

Οι γυναίκες φορούσαν μαύρα ρούχα και μαντήλια και οι άνδρες πένθος στο χέρι ή στο πέτο του σακακιού και έμεναν αξύριστοι για 40 ημέρες. Η χήρα ή η μητέρα νεκρού παιδιού δεν έβγαζε ποτέ τα μαύρα και οι άμεσοι συγγενείς πενθούσαν μέχρι τρία χρόνια. Τα μικρά κορίτσια φορούσαν και αυτά, μαύρα φορεματάκια και μαύρες ποδιές στο σχολείο και έβαζαν στις κοτσίδες τους μαύρους φιόγκους. Απείχαν από κάθε κοινωνική εκδήλωση για τους πρώτους μήνες. Οι γυναίκες μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα απαγορευόταν να έρθουν σε δεύτερο γάμο, όσο νέες και αν ήταν όταν έμειναν χήρες.

Η μπροστινή όψη του Α΄ νεκροταφείου Αχαρνών, στο οποίο δεν φιλοξενείται καμία ποντιακή οικογένεια. Ωστόσο η παρουσία τους στον τόπο είναι αισθητή με το μήνυμα που κοσμούσε για χρόνια τον τοίχο, «original και στον παράδεισο»

Στο πρώτο νεκροταφείο του Δήμου υπάρχουν μόνο οικογενειακοί τάφοι Μενιδιατών. Δεν πωλούνται πλέον μνήματα στο κοιμητήριο λόγω μη διαθέσιμου χώρου. Έτσι το νεκροταφείο αυτό αποτελεί την τελευταία κατοικία μόνο των ντόπιων κατοίκων των Αχαρνών.

Οικογενειακοί τάφοι λιτοί ως επί το πλείστον που ακολουθούν το ίδιο μοτίβο, λευκό μάρμαρο, μία μικρή και διακριτική φωτογραφία του θανόντος και με μαύρα γράμματα χαραγμένο το όνομα του. Ο τάφος στολίζεται με λίγα λουλούδια, οι υπερβολές δεν ταιριάζουν στην κουλτούρα του συγκεκριμένου λαού που επιλέγει τη λιτότητα και για αυτή την έκφανση της κοινωνικής ζωής.

Στο νεκροταφείο απαντώνται δύο μαρμάρινες προτομές ενδόξων και πρόωρα χαμένων προγόνων των Μενιδιατών. Επιπλέον υπάρχει ένα πέτρινο γλυπτό προς τιμήν της μνήμης της «μάννας» του Μενιδιάτη.

5.2 Ταφικά έθιμα ποντίων

Οι πόντιοι της περιοχής διατήρησαν και σε αρκετές περιπτώσεις διατηρούν έως σήμερα τα πατροπαράδοτα έθιμα τους. Το νεκρό τον ξημερώνουν συγγενείς και φίλοι, προπαντός ηλικιωμένες γυναίκες.

Καθόλη τη διάρκεια της παραμονής του στο σπίτι μαγειρεύονται και σερβίρονται φαγητά στους επισκέπτες. Όλοι οι παρευρισκόμενοι πρέπει να καθίσουν στο τραπέζι και να φάνε ώστε να τιμήσουν τη μνήμη του νεκρού. Το μετά την κηδεία

γεύμα λεγόταν *θανέσα*, *περίδειπνο* ή *μακαρία*. Είναι γεύμα λιτό, φασολάδα ή σούπα. Συνοδεύεται πάντα από ελιές, φρέσκα κρεμμύδια, σκόρδα και πατάτες. Το γεύμα αυτό θεωρείται προσφορά του νεκρού προς εκείνους που τον τίμησαν στην κηδεία του. Οι γυναίκες αναλαμβάνουν το πένθιμο τραγούδι με αυτοσχέδια ή γνωστά ποντιακά μοιρολόγια.

Τη νύχτα τον σκεπάζουν με ένα λευκό σεντόνι. Οι πιο παλιοί πόντιοι της περιοχής συνήθιζαν να μοιράζουν στα παιδιά κέρματα, τα οποία αποταμίευε ο νεκρός πριν πεθάνει. Η συνήθεια αυτή συνδέεται με την πεποίθησή τους στην αθανασία της ψυχής, στη μέλλουσα κρίση και στην ανάγκη να είναι όλα έτοιμα και καθώς πρέπει για το μεταθανάτιο ταξίδι. Πολλοί μάλιστα αποταμιεύουν σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους ένα ποσό από χρήματα ή λίρες για τα έξοδα της κηδείας τους και για σαρανταλείτουργο.

Όταν πέθαινε κάποιος έλεγαν: «Τ' ατσάλ' ν ατ' ετελέθεν» (το λάδι του τελείωσε).

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, στον κάτω κόσμο, για κάθε άνθρωπο που γεννιέται, ανάβει ένα καντήλι γεμάτο λάδι. Όταν εξαντληθεί το λάδι, έρχεται ο Αρχάγγελος Μιχαήλ και του παίρνει την ψυχή.⁶²

Συνηθίζουν οι συντοπίτες να φτιάχνουν ένα ξύλινο σταυρό ο οποίος συνοδεύει το νεκρό έως την τελευταία του κατοικία και τοποθετείται πάνω στο χώμα έως ότου να είναι έτοιμο το μνήμα.

Σύμφωνα με τους παλαιότερους, στον Πόντο συνηθιζόταν να φωτογραφίζουν τους νεκρούς μέσα στο φέρετρο πριν τους κηδέψουν. Έως και πριν λίγα χρόνια και οι νεότεροι απόγονοι τους διατηρούσαν αυτή τη συνήθεια.

Μετά την κηδεία και ως αργά το βράδυ ή και την επόμενη ημέρα, όλοι οι συγγενείς και γείτονες συρρέουν μαζικά στο σπίτι του νεκρού για να δώσουν τα συλλυπητήρια στους οικείους του. Η εκδήλωση συμπόνοιας προς την οικογένεια που είχε πένθος λέγεται «*πονεμένα*».

Το πένθος εκφράζεται με τη μη συμμετοχή σε εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, με τα μαύρα ρούχα για τις γυναίκες και με τα γένια για τους άνδρες. Αξίζει να αναφερθεί πως όταν μια γυναίκα έμενε χήρα νέα και ανεξάρτητα από το αν είναι μητέρα ή όχι, το συγγενικό περιβάλλον της επέβαλλε να παντρευτεί ξανά.

Από τον τόπο προέλευσης τους ήταν συνηθισμένοι να αγοράζουν τους τάφους και να διατηρεί η κάθε οικογένεια τον δικό της οίκο. Στο δεύτερο νεκροταφείο του

⁶² Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού, Μάλλιαρης Παιδεία.

δήμου όπου και ενταφιάζονται οι πόντιοι μαζί με τους υπόλοιπους επήλυδες της περιοχής, κάποιοι έχουν καταφέρει να εκπληρώσουν αυτή την τελευταία επιθυμία των προσφιλών νεκρών τους.

Οι τάφοι τους είναι απλοί, χωρίς ιδιαίτερες διακοσμήσεις και μνημεία.

Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί πως είναι πιο περίτεχνοι από τον γηγενών. Συνήθως η εικόνα του θανόντος απεικονίζεται σε μεγάλο μέγεθος στο μάρμαρο και δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που φορά την παραδοσιακή ποντιακή φορεσιά ή κρατά στο χέρι του τη λύρα, περήφανος για την ιδιαίτερη ταυτότητα τους. Το υλικό που χρησιμοποιούν είναι το μαύρο μάρμαρο, γεγονός που υποδηλώνει την ταυτότητα τους και την επιρροή που έχουν δεχθεί από τα ταφικά έθιμα της Ρωσίας.

Είσοδος β' κοιμητηρίου Αχαρνών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Οι Ρομά (Τσιγγάνοι) του Μενιδίου

*Γύφτε, αταίριαστε λαέ.
Της στεριάς τα τρεχαντήρια,
νά τ' αδάμαστα μουλάρια!
τ' άρμενά τους είναι τα τσαντήρια·
νά παλάτια, ιδές ναοί!
Σ' ένα παίξιμο ματιών εδώ και κει
χτίζονται και υψώνονται και πάνε
και γκρεμίζονται, όπως πάνε,
απ' το χτίσμα κι απ' τον υψωμό,
όσα πλάθει ο λογισμός μας κάτου εδώ.
Και δεν είναι ο γύφτος τού σπιτιού ραγιάς,
και το σπίτι έχει φτερούγια σαν εμάς,
και το σπίτι ακολουθάει,
και είν' αυτό πιστό
στον αφέντη, όχι εκείνος προς αυτό...⁶³*

6.1 Καταγωγικές γεωγραφίες των Τσιγγάνων

«Τσιγγάνος: Όρος που αναφέρεται για να δηλώσει εθνοτικές ομάδες, οι οποίες σχηματίστηκαν από τη διασπορά ομάδων εμπόρων, νομάδων και άλλων από τα βάρθη της Ινδίας, από το 10ο αιώνα και μετά, και την ανάμιξή τους με ευρωπαϊκές και άλλες ομάδες κατά τη διάρκεια της διασποράς τους.

Ρομ/Ρομά: Ευρύς όρος που χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους και αναφέρεται σε:

- (α) Εθνοτικές ομάδες (π.χ. Kalderash, Lovari, κτλ.) που μιλούν «Vlach», «Xoraxane» ή «Rom» παραλλαγές της γλώσσας Ρομανί.
- (β) Κάθε άτομο που αποκαλείται από τρίτους ως «Τσιγγάνος» στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και στην Τουρκία, καθώς και όσοι δεν κατάγονται από την Ανατολική Ευρώπη.
- (γ) Τους Ρομά (Τσιγγάνους) με τη γενική έννοια του όρου.»⁶⁴

Η καταγραφή της ιστορίας των Ρομ αποτελεί ένα δύσκολο γρίφο για τους ιστοριογράφους. Βασική αιτία είναι η κατάσταση πλήρους προφορικής παράδοσης στην οποία ζει αυτός ο πληθυσμός.

⁶³ Κωστής Παλαμάς, «Ο δωδεκάλογος του γύφτου», Λόγος Α', Αθήνα 1907.

⁶⁴ Jean Pierre Liegeois, «Ρομά / Τσιγγάνοι: Μια ευρωπαϊκή μειονότητα», Διεθνής Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων (ΔΟΜΔ), 2002.

Οι γνώσεις μας για το παρελθόν των Ρομ προέρχεται από τα γραπτά που αναφέρονται έμμεσα ή και ευκαιριακά σε αυτούς και κυρίως από τις έρευνες που έχουν γίνει σχετικά με τη γλώσσα τους.

Το κενό της ιστορικής επιστήμης κάλυψε σε μεγάλο βαθμό η γλωσσολογία η οποία προσέγγισε το θέμα σε βάθος και κατάφερε να ξεκαθαρίσει κάποιους μύθους και κάποιες ιστορικές παραδόσεις που αναφέρονται στους τόπους καταγωγής τους και στην πορεία που ακολούθησαν μέσα στο χρόνο.⁶⁵

Εν συντομία σχετικά με την καταγωγή τους, οι τσιγγάνοι ή Ρομά αποτελούν την πολυπληθέστερη μειονότητα της Ευρώπης. Είναι μια νομαδική φυλή που κατά ένα μεγάλο ποσοστό βρίσκεται στα όρια της ένταξης στις κοινωνίες όπου ζει. Χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες, σε αυτούς που είναι μόνιμα εγκατεστημένοι σε διάφορα οικιστικά κέντρα και σε αυτούς που συνεχώς μετακινούνται. Η διαφορετική τους φιλοσοφία και ο διαφορετικός τρόπος ζωής τους συχνά τους οδηγεί σε κατακριτέες από το κοινωνικό σύνολο συμπεριφορές. Τούτο έχει επιφέρει την περιθωριοποίηση τους και συχνά την παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που πέφτουν θύματα ακραίων ρατσιστικών προκαταλήψεων και αποκλείονται από τα βασικά αγαθά κάθε σύγχρονης κοινωνίας, όπως είναι η παιδεία και η υγεία. Ως εκ τούτου συχνά οδηγούνται στο να οργανώσουν τη ζωή τους σε «γκέτο», στο κοινωνικό περιθώριο.⁶⁶

Στην Ελλάδα υπολογίζεται πως διαμένουν σήμερα περί τους 300.000 Ρομά. Οι περισσότεροι από αυτούς έλαβαν την ελληνική εθνικότητα στις δεκαετίες του 1970 και του 1980. Μέχρι τότε θεωρούντο «αλλοδαποί τσιγγάνικης καταγωγής» και τους εκδίδονταν ειδικά έγγραφα από το Τμήμα Αλλοδαπών τα οποία έπρεπε να ανανεώνουν κάθε δύο χρόνια. Ακόμα και σήμερα ωστόσο μικρός αριθμός Ρομά (Μουσουλμάνων στο θρήσκευμα) συνεχίζουν να είναι ανιθαγενείς, ενώ μεγαλύτερος αριθμός Ρομά είναι πολίτες μόνο κατ' όνομα, καθώς δεν έχουν πιστοποιητικά γέννησης και δελτία ταυτότητας. Αυτό δημιουργεί πολυάριθμα εμπόδια στις σχέσεις τους με τις κρατικές αρχές, όπως τη μη χορήγηση επιδομάτων κοινωνικής ασφάλισης, τα οποία είναι για πολλές οικογένειες Ρομά σημαντική πηγή εισοδήματος. Όσον αφορά το θρήσκευμα τους, ακολουθούν συνήθως το θρήσκευμα της χώρας στην οποία διαμένουν. Οι Ρομά της Ελλάδας είναι κατά 85% χριστιανοί και κατά 15% μουσουλμάνοι, κυρίως όσοι ζουν ή προέρχονται από τη Δυτική Θράκη.

Υπάρχει ωστόσο μεγάλη διαφορά οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης μεταξύ των διαφόρων τσιγγάνικων ομάδων.

⁶⁵ Γεώργιος Μάρκου, «Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα, Ιστορία – Πολιτισμός», Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, Αθήνα 1996.

⁶⁶ Γιώργης Έξαρχος, Κοινωνικός αποκλεισμός των τσιγγάνων, Κοινωνικός αποκλεισμός, Η ελληνική εμπειρία, Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ.196.

Συνοικία Αυλίζα, Αχαρνές, δεξιά του ρέματος τα αρχοντικά σπίτια των πλουσίων Ρομά, αριστερά τα παραπήγματα των φτωχών, φωτογραφικό αρχείο Αναστασίας Δανάλη

6.2 Οι Τσιγγάνοι του Μενιδίου

Σε όλο το λεκανοπέδιο Αττικής υπάρχουν θύλακες εδραιωμένων οικογενειών που διαμένουν σε μη ιδιόκτητα οικόπεδα, δηλαδή σε ξένες, ιδιωτικές ή δημόσιες εκτάσεις που έχουν ιδιοκτησιακά προβλήματα και δεν χρησιμοποιούνται για διάφορους λόγους. Εκεί συχνά δημιουργούν τους καταυλισμούς τους οι Ρομά στους οποίους διαμένουν για χρόνια ώσπου συνήθως κατόπιν παρέμβασης της εκάστοτε δημοτικής αρχής και της αστυνομίας απομακρύνονται εξαιτίας των παραπόνων των συντοπιτών και γειτόνων τους.

Ο δήμος Αχαρνών καθώς και οι όμοροι δήμοι Άνω Λιοσίων και Ζεφυρίου φιλοξενούν αρκετά μεγάλο αριθμό Ρομά. Υποστηρίζεται ότι είναι από τους πρώτους Ρομά που καταγράφονται στην Ελλάδα και παρά το γεγονός ότι είναι Έλληνες πολίτες, νιώθουν απάτριδες.

Πλανόδιος διασκεδαστής, Πλατεία Αχαρνών, 1961, αρχείο οικογένειας Διέλλα

Κατάγονται από διάφορες περιοχές (Πελοπόννησο, Αιτωλοακαρνανία, Φθιώτιδα κ.α.). Σε αντίθεση με την Αγία Βαρβάρα, οι Ρομά του Μενιδίου αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα με την τοπική αυτοδιοίκηση. Πρόσφατο παράδειγμα (Σεπτέμβριος 2013) αποτελεί η ρήψη των οικισμάτων τους στην οδό Κύπρου με την αιτιολογία πως ήταν αυθαίρετα.

Οδός Κύπρου, Αχαρνές, 2013, φωτογράφιση Αναστασία Δανάλη

Υπολογίζεται πως περίπου το 15% του αχαρναϊκού πληθυσμού είναι ρομά, δηλαδή περίπου 10.000 άτομα. Ο αριθμός των καταγεγραμμένων στα δημοτολόγια είναι πολύ μικρότερος (περίπου 4.000)⁶⁷ καθώς οι περισσότεροι δεν έχουν μόνιμη κατοικία και δεν είναι εγγεγραμμένοι στα αρχεία του δήμου.

6.3 Κατοικία, εκπαίδευση, επαγγέλματα

Ως επί το πλείστον διαβιούν σε παράγκες, αυθαίρετα κτίσματα, κυρίως ημιτελείς μονοκατοικίες, συχνά ακατάλληλες για την πολεοδομία. Συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα σημεία της πόλης, στις παρυφές αυτής πίσω από το δεύτερο νεκροταφείο του δήμου, στην συνοικία Αυλίζα στο νοτιοδυτικό άκρο της και στην συνοικία Χαραυγή στο νοτιοανατολικό άκρο της. Ο πληθυσμός τους παρουσιάζει μεγάλη ανομοιογένεια. Η περιβάλλουσα κοινωνία δεν γνωρίζει στο μεγαλύτερο ποσοστό της ότι οι Ρομά που κατοικούν στις Αχαρνές χωρίζονται σε δύο κυρίως φυλές: τους Τσιγγάνους και τους Ρουμανόβλαχους και μάλιστα οι Τσιγγάνοι διαχωρίζονται σε επιμέρους φυλές. Μιλούν διαφορετικές γλώσσες (Ρομανί και Ρουμανοβλάχικη αντίστοιχα) και παρατηρούνται διαβαθμίσεις στο μορφωτικό τους επίπεδο και ενδοκοινοτικοί αποκλεισμοί.

Είναι ένα κομμάτι του πληθυσμού αυτόνομο και αυτάρκες. Διατηρεί τα δικά του ήθη κι έθιμα και τους άγραφους – πλην όμως πολύ αυστηρούς – νόμους της φυλής του. Η κύρια ασχολία τους είναι το εμπόριο. Είτε στις λαϊκές αγορές ή στους δρόμους με τα αυτοκίνητα τους, πωλούν τα εμπορεύματά τους, από λουλούδια, φρούτα και λαχανικά ως πλαστικές καρέκλες ή ακόμα και αντίκες. Περισυλλέγουν

⁶⁷ http://rom-klimaka.blogspot.gr/2010/02/blog-post_22.html

σίδερα, μαζεύουν παλιά αντικείμενα από τα σκουπίδια ή τα αγοράζουν από τους ιδιοκτήτες τους και τα μεταπωλούν στο Μοναστηράκι και άλλες πλανόδιες αγορές. Επιπλέον δεν είναι λίγοι εκείνοι που ασχολούνται με τη μουσική και το τραγούδι και εμφανίζονται σε πανηγύρια ή σε κέντρα διασκέδασης.⁶⁸

Μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού (περίπου το 56%) δηλώνει άνεργο και ακόμη μεγαλύτερο (67%) λαμβάνει επίδομα ανεργίας.⁶⁹

Σπανίως συνεχίζουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, οι περισσότεροι μετά δυσκολίας τελειώνουν το δημοτικό. Το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών δεν λαμβάνει καμία εκπαίδευση. Οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση και δεν διαθέτουν δίπλωμα οδήγησης παρότι οδηγούν και είναι κάτοχοι αυτοκινήτων.

Όπως οι ίδιοι οι ρομά υποστηρίζουν, ένας βασικός λόγος που δεν επιδιώκουν να μάθουν γράμματα είναι η γκετοποίηση που υφίστανται. Τα στερεότυπα υπάρχουν στην περιοχή. Οι μενιδιάτες δεν δέχονται να πηγαίνουν στα ίδια σχολεία τα παιδιά τους με τα παιδιά των ρομά.⁷⁰ Υπάρχει στην περιοχή Αυλίζα ένα σχολείο που υπολειπургεί μόνο για τα παιδιά των ρομά. Οι ίδιοι εντάσσονται από πολύ νεαρές ηλικίες στην αγορά εργασίας. Επίσης στα πρώτα χρόνια της εφηβείας αποκτούν τις δικές τους οικογένειες και τις αντίστοιχες ευθύνες. Οι επιμιξίες εδώ σπανίζουν, ιδιαίτερα όταν αφορούν στον ντόπιο πληθυσμό. Οι ελάχιστες περιπτώσεις επιμιξιών αφορούν μόνο σε γάμους ρομά με «μπαλαμό» (ξένο), εσωτερικό μετανάστη από άλλη περιοχή της χώρας. Σε αυτές τις περιπτώσεις η καταγωγή παραμένει κρυφή, ιδιαίτερα από τα παιδιά αυτών των οικογενειών, προκειμένου να αποφευχθεί η περιθωριοποίηση.

Ένα σοβαρό πρόβλημα που πλήττει τους Ρομά της περιοχής είναι η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.

⁶⁸ Έλενα Καρανάτση, «Η ανθρωπογεωγραφία των Τσιγγάνων στο λεκανοπέδιο», Εφημερίδα Καθημερινή, Τεύχος 395, 2/06/2016.

⁶⁹ http://rom-klimaka.blogspot.gr/2010/01/blog-post_26.html

⁷⁰ Δημήτρης Θεοδωρόπουλος, «Μενίδι, η πίσω αυλή της Αθήνας», Εφημερίδα Το Βήμα, τεύχος 536, 23/01/2011.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Η πόλη των παραισθήσεων;

Κοινό μυστικό αποτελεί πως το Μενίδι αποτελεί μία από τις περιοχές της Αττικής που γίνεται εμπόριο και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών και οι Ρομά αποτελούν κρίκους αυτής της αλυσίδας. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης ο τύπος συχνά μιλά για την μεγάλη παραβατικότητα που παρατηρείται και αναφέρεται στην περιοχή με χαρακτηρισμούς όπως «γκέτο»⁷¹, «η πίσω αυλή της Αθήνας»⁷², «το Μεξικό της Αττικής»⁷³. Κάνουν λόγω για λεωφορεία των παραισθήσεων και του τρόμου, για εικόνες που παραπέμπουν στις φαβέλες της Βραζιλίας και για σημεία του δήμου που προκαλούν τρόμο. Ωστόσο αυτό το μέρος του πληθυσμού αποτελεί μειονότητα και υφίσταται την περιθωριοποίηση από τον ντόπιο πληθυσμό, τόσο τους γηγενείς όσο και τους Πόντιους.

Οι τόποι διαμονής είναι συγκεκριμένοι, οι χώροι διασκέδασης και εστίασης το ίδιο. Η κάθε μία ομάδα έχει καταλάβει ένα ξεχωριστό τόπου του Δήμου και μοιάζει σαν να μην γειτνιάζουν σε τίποτα.

Η κάθε ομάδα είναι φορτισμένη με τη δική της ιστορία, τα δικά της ήθη και τη δική της ταυτότητα. Πρόκειται για αμιγείς και συμπαγείς ομάδες που δεν παρουσιάζουν διάθεση για αλλαγή, τουναντίον επιδιώκουν στη διατήρηση της αυτονομίας, της παράδοσης, της καθαρότητας της φυλής και της δικής της ιδιαιτερότητας.

Το στρατόπεδο των αποκλήρων;

Το 1999 στο σεισμό της 7^{ης} Σεπτεμβρίου, το Μενίδι υπέστη σοβαρές ζημιές. Περίπου 3.000 σεισμόπληκτοι μεταφέρθηκαν σε καταυλισμό με 870 λυόμενες κατοικίες των 25 τετραγωνικών. Τοποθετήθηκαν μέσα στο στρατόπεδο Καποτά που βρίσκεται στα βόρεια σύνορα της πόλης, στους πρόποδες της Πάρνηθας. Έως σήμερα το στρατόπεδο κατοικείται, μόνο που πλέον οι σειсмоπαθείς είναι μειοψηφία. Ο χώρος αυτός αποτελεί το μοναδικό σημείο της πόλης όπου συγκατοικούν οι Ρομά με τους Ποντίους.

Στα σπίτια αυτά που περιλαμβάνουν ένα υπνοδωμάτιο, κουζίνα και ένα μπάνιο διαβιούν οικογένειες, κάποιες από τις οποίες είναι πολύτεκνες. Στο χώρο του στρατοπέδου, το οποίο είναι περιφραγμένο, υπάρχει ένα δημοτικό σχολείο καθώς και μία εκκλησία. Σύμφωνα με την πρόσφατη εθελοντική απογραφή που διεξήγαγε το Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του δήμου, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι Πόντιοι που ήρθαν από την πρώην Σοβιετική Ένωση κατά τα τέλη της

⁷¹ Athens Voice, τεύχος 529, 03/06/2015

⁷² Το Βήμα, τεύχος 536, 23/01/2011

⁷³ Lifo, 14/01/2016

δεκαετίας του 1990. Ακολουθούν οι Ρομά. Στο στρατόπεδο ζουν ευπαθείς ομάδες πληθυσμού, πολύτεκνοι, άποροι, άνθρωποι με σοβαρά προβλήματα υγείας, με την ανεργία να ξεπερνά το 50%.

Στρατόπεδο Καποτά, Αχαρνές, 2015, πηγή: εφημερίδα Lifo

Στρατόπεδο Καποτά, Αχαρνές, 2015, πηγή: εφημερίδα Lifo

Στρατόπεδο Καποτά, Αχαρνές, 2015, πηγή: εφημερίδα Vice

Σπίτια κάτω από τους πυλώνες της ΔΕΗ, συνοικία Άγιος Ιωάννης Ρώσος, πηγή: εφημερίδα Lifo

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΣΠΟΥΔΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

*Η μνήμη,
κύριο όνομα των θλίψεων,
ενικού αριθμού,
μόνον ενικού αριθμού
και άκλιτη.
Η μνήμη, η μνήμη, η μνήμη.⁷⁴*

1.1 Η μνήμη στην επιστήμη

Η μνήμη αποτελεί ένα ευρύ γνωστικό αντικείμενο που η μελέτη του άπτεται ενός μεγάλου φάσματος επιστημών.

Ως μία φυσική λειτουργία χάρη στην οποία ο άνθρωπος μπορεί να διατηρεί παρελθούσες πληροφορίες ερευνήθηκε αρχικά από την επιστήμη της βιολογίας, της νευρολογίας και της ψυχολογίας. Κατόπιν και ιδίως μετά τη δεκαετία του 1980 οπότε και παρατηρείται ένας εντονότερος διάλογος μεταξύ των διαφορετικών γνωστικών πεδίων⁷⁵, η μνήμη έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχη έννοια των κοινωνικών επιστημών και παρατηρούμε ολοένα και περισσότερες διεπιστημονικές προσεγγίσεις της.

Στην ψυχολογία, η μνήμη είναι η διαδικασία κατά την οποία οι πληροφορίες κωδικοποιούνται, αποθηκεύονται και ανακτώνται.

Από τη σκοπιά της επεξεργασίας των πληροφοριών, υπάρχουν τρία κύρια στάδια στο σχηματισμό και την ανάκτηση της μνήμης:

Το πρώτο στάδιο της κωδικοποίησης ή εγγραφής επιτρέπει πληροφορίες από τον έξω κόσμο να ανιχνεύονται με τη μορφή χημικών και φυσικών ερεθισμάτων και έπειτα να γίνεται επεξεργασία και συνδυασμός τους. Αυτό συνεπάγεται ότι οι πληροφορίες διατηρούνται επί χρονικές περιόδους.

Η αποθήκευση είναι το δεύτερο στάδιο της μνήμης, δημιουργείται έτσι ένα μόνιμο αρχείο της κωδικοποιημένης πληροφορίας.

Τέλος, το τρίτο στάδιο είναι η ανάκτηση, ανάκληση ή ανάμνηση των πληροφοριών που έχουν αποθηκευτεί ως απάντηση σε κάποιο σύνθημα για χρήση σε μια διαδικασία ή δραστηριότητα.⁷⁶

⁷⁴ Κική Δημουλά, «Πληθυντικός αριθμός».

⁷⁵ Ελένη Ανδριάκαινα, «Από τη μνήμη στις μνήμες», Δοκιμές, τεύχος 9-10, Άνοιξη 2001

⁷⁶ Λήμμα memory, στο Encyclopedia Britannica.

1.2 Η μνήμη στην φιλοσοφία

Από φιλοσοφικής σκοπιάς, η μνήμη είναι ένας από τους σημαντικότερους τρόπους με τους οποίους οι ιστορίες μας ζωντανεύουν στις τρέχουσες ενέργειες και εμπειρίες μας. Πιο συγκεκριμένα, η ικανότητα του ανθρώπου να αναπλάθει παρελθόντα, αλλά συγκεκριμένα επεισόδια της ζωής μας είναι τόσο οικεία όσο και αινιγματική, και είναι μια βασική πτυχή της προσωπικής μας ταυτότητας. Επίσης η μνήμη φαίνεται να είναι μια πηγή της γνώσης. Θυμόμαστε εμπειρίες και γεγονότα που δεν συμβαίνουν τώρα, έτσι λοιπόν η μνήμη διαφέρει από την αντίληψη. Ακόμη, θυμόμαστε γεγονότα που πραγματικά συνέβησαν, και έτσι η μνήμη διαφέρει από την καθαρή φαντασία. Ωστόσο, στην πράξη, υπάρχει στενή αλληλεπίδραση μεταξύ ανάμνησης, αντίληψης και φαντασίας. Η ανάμνηση είναι συχνά πλημμυρισμένη με το συναίσθημα, και συμμετέχει ενεργά σε εκτεταμένες συναισθηματικές καταστάσεις, όπως είναι η αγάπη και η θλίψη, αλλά και σε σημαντικές κοινωνικές πρακτικές, όπως είναι η υπόσχεση και ο εορτασμός της μνήμης ενός σημαντικού γεγονότος. Είναι σημαντική για την λήψη αποφάσεων, τόσο σε ατομικό όσο και συλλογικό επίπεδο. Συνδέεται με πολλούς τρόπους με τα όνειρα. Κάποιες μνήμες σχηματίζονται από τη γλώσσα, κάποιες άλλες από τις εικόνες. Ένα μεγάλο μέρος της ηθικής και κοινωνικής μας ζωής εξαρτάται από τούς ιδιόμορφους τρόπους με τους οποίους είμαστε ενσωματωμένοι στο χρόνο. Η κατανόηση της μνήμης πιθανότατα είναι σημαντική στην κατανόηση της συνέχειας του εαυτού μας, της σχέσης μεταξύ του μυαλού και του σώματος μας, καθώς και στην εμπειρία μας του χρόνου.⁷⁷

1.3 Η μνήμη στην Ελληνική Μυθολογία

Κατά την Ελληνική Μυθολογία η Μνημοσύνη υπήρξε θυγατέρα του Ουρανού και της Γης. Την ερωτεύτηκε και την παντρεύτηκε ο Δίας, ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων, επειδή ήταν πολύ όμορφη. Ενώθηκε μαζί της για εννέα νύχτες και απέκτησαν εννέα παιδιά, τις Μούσες με τις χρυσές κορδέλες στα μαλλιά. Κάθε Μούσα κυριαρχούσε σε ένα τομέα της γνώσης, ενώ όλες είχαν αναλάβει καθήκοντα μνημονικά. Οι Μούσες αποτελούσαν τις προστάτιδες θεότητες όλων των μαθήσεων και όλων των πνευματικών έργων του Αρχαίου Κόσμου. Η Κλειώ της Ιστορίας, η Ευτέρπη της Μουσικής και των μουσικών οργάνων, η Θάλεια της Γεωργίας, της Γεωμετρίας, της Αρχιτεκτονικής και της Κωμωδίας, η Μελομένη της Ρητορικής και της Τραγωδίας, η Τερψιχόρη του Χορού, η Ερατώ της Ποιήσεως και του έρωτα προς τις ιδέες, η Πολύμνια της λύρας και της Υποκριτικής, η Ουρανία της Αστρονομίας και τέλος η Καλλιόπη, προστάτιδα των πολεμιστών-ηρώων και των ηρωικών ποιημάτων. Η Μνημοσύνη, θεά της μνήμης, της ικανότητας δηλαδή του ανθρώπου να θυμάται, ήταν πάντα δίπλα στο Δία και του διηγόταν τους πολέμους και τις νίκες των Θεών εναντίον των Τιτάνων. Είχε την ικανότητα να θυμάται ποιήματα και τραγούδια και προσωποποιούσε τη μνήμη. Κάθε αρχαίος αλλά και αρκετοί σύγχρονοι συγγραφείς, ποιητές, φιλόσοφοι, ιστορικοί, επιστήμονες, επικαλούνται τις πανέμορφες Μούσες, για να τους

⁷⁷ Λήμμα memory, στο Stanford Encyclopedia of Philosophy.

εμπνεύσουν στο δικό τους έργο. Ουσιαστικά πρόκειται για μία προσπάθεια ανάκλησης και επαναφοράς της αρχέγονης μνήμης του ανθρώπου. Για τον Πλάτωνα η μάθηση είναι ανάμνηση, δηλαδή κάθε τι, το οποίο ανακαλύφθηκε και μαθεύτηκε απ' τους ανθρώπους σε κάποια παλαιότερη χρονική στιγμή, έχει αποτυπωθεί σαν σφραγίδα στο D.N.A. των κυττάρων μας. Επομένως μελετώντας το κάθε πνευματικό έργο της εκάστοτε εποχής, ουσιαστικά ανακαλούμε τις αρχέγονες αυτές γνώσεις, που είναι ήδη καταγεγραμμένες στα κύτταρά μας και επανέρχονται στην μνήμη μας.

Για τον Αριστοτέλη, η μνήμη και η ανάμνηση διαφέρουν. Η πρώτη είναι η δύναμη διατήρησης του παρελθόντος ενώ η δεύτερη είναι η κατά βούληση ανάκληση του. Παρουσίασε τη μνήμη ως την κίνηση της διανοίας. «Η μνήμη λοιπόν δεν είναι αίσθηση ούτε (συλληπτική) νόηση, αλλά έξις (κατοχή) ή πάθος των δυνάμεων τούτων, όταν παρέλθει χρόνος. Μνήμη όμως του παρόντος πράγματος στον παρόντα χρόνο δεν υπάρχει, όπως είπαμε, αλλά υπάρχει αίσθηση του παρόντος, ελπίς του μέλλοντος, και μνήμη του παρελθόντος. Διότι πάσα μνήμη συνοδεύεται από την αντίληψη του χρόνου. Ούτως ώστε μόνο όσα ζώα έχουν την αντίληψη του χρόνου, μόνο αυτά έχουν μνήμη και θυμούνται διά της δυνάμεως, μέσω της οποίας αντιλαμβάνονται τον χρόνο.»⁷⁸ Η Αριστοτελική σκέψη όρισε τις βασικές έννοιες της σύγχρονης επιστημονικής θέσης για τη μνήμη, την ανάμνηση, την αντίληψη και άλλων παρομοίων λειτουργιών της ανθρώπινης διανοίας: «Μνήμη ονομάζουμε την διατήρηση των παραστάσεων και ανάμνηση την ανάπλάσή τους. Οι άνθρωποι δεν ανήκουν όλοι στον ίδιο τύπο. Άλλοι είναι μνημονικοί και άλλοι αναμνηστικοί. Οι βραδείς στην σκέψη είναι κατά το πλείστον πιο μνημονικοί, ενώ οι ταχείς και ευμαθείς είναι αναμνηστικώτεροι. Η μνήμη διαφέρει από την φαντασία κατά το ότι είναι κίνηση της αισθήσεως η διανοίας που ενεργεί. Άλλωστε τα αποτελέσματα της μιας και της άλλης κινήσεως τα λέμε φαντάσματα (είδωλα η εικόνες). Και η φαντασία είναι σαν μία ζωγραφιά, που συνθέτει η ψυχή».⁷⁹

1.4 Μνήμη και μνήμες

Από την αρχαιότητα έως και την σύγχρονη εποχή, θεωρούμε δεδομένο πως δεν μπορεί να νοηθεί έρευνα μίας κοινωνίας χωρίς τη μνήμη. Η μνήμη λειτουργεί και ως εργαλείο και μέσο για την έρευνα αλλά και πολλές φορές γίνεται ο ίδιος ο σκοπός της.⁸⁰

Οι μνήμες, ακόμα και οι ατομικές δεν είναι μνήμες προσωπικές. Οι μνήμες είναι αυτές που συγκροτούν την ταυτότητα μας, καθορίζουν τον τρόπο σκέψης μας, τις

⁷⁸ Αριστοτέλους, «Περί μνήμης και αναμνήσεως», κεφ. Α'.

⁷⁹ Αριστοτέλους, «Περί μνήμης και αναμνήσεως», κεφ. Α'.

⁸⁰ R.I. Moore, "Editor's Preface", στο J. Fentress, C. Wickham, "Social Memory", Blackwell Publishers, 1988, σελ. 8.

ενέργειες μας και τη δράση μας ως μονάδων μίας ομάδας. Κατ' επέκταση πρόκειται για μνήμες συλλογικές που μεταφέρονται από οικογένεια σε οικογένεια, από γενιά σε γενιά, που κατασκευάζονται και μεταδίδονται από κοινότητα σε κοινότητα και εντέλει από πολιτισμό σε πολιτισμό.

Η μνήμη δεν είναι απλώς ένα αρχείο. Η χρήση της είναι μία διαδικασία διαδραστική. Καμία πράξη δεν νοείται χωρίς αλληλεπίδραση. Καμία δράση δεν νοείται χωρίς αντίδραση. Υπό αυτό το πρίσμα η ιστορία μας είναι προϊόν της μνήμης μας αλλά και ταυτόχρονα αποτελεί πηγή της.

Η μνήμη είναι αυτή που δίνει σχήμα στο παρελθόν μας και είναι το μέσο στην προσπάθειά μας για την κατανόηση του. Είναι λοιπόν διττός ο ρόλος της για την κοινωνία, κατανόηση του παρελθόντος και χρήση της ως εργαλείο για τις ανάγκες διαμόρφωσης του παρόντος.

Σύμφωνα με τον Robert Ian Moore⁸¹ στο J. Fentress, C. Wickham, "Social Memory", Blackwell Publishers, *θα ήταν ευχής έργο να σκεφτούμε τη μνήμη ως ένα απλό αρχείο, όπως την θεωρούσαν οι ιστορικοί εκείνες τις μακρινές ημέρες όταν τους επιτρεπόταν να πιστεύουν πως η αλήθεια βρίσκεται θαμμένη στα αρχεία τους, ως μία κοιμωμένη πριγκίπισσα εν αναμονή του αφυπνιστικού της φιλιού – σαν θραύσματα της διατηρητέας πραγματικότητας, κάποιες φορές περισσότερο και κάποιες φορές λιγότερο ολοκληρωμένα, αλλά που πάντως αντανakλούν μία πραγματική εικόνα του τι ήταν κάποτε.*

1.5 Μνήμη και γλωσσικό σύστημα

Η χρήση του γλωσσικού μας συστήματος, αρχικά του προφορικού και κατόπιν του γραπτού, έδωσε στην μνήμη τη δυνατότητα της ευρείας διάδοσης. Η γλώσσα αποτελεί το μέσο με το οποίο η αποθήκευση μίας μνήμης ξεπερνά τα φυσικά όρια ενός σώματος και αποκτά τη δυνατότητα να μεταφερθεί στο σύνολο.

Όπως είναι αναμενόμενο αποτελεί σταθμό για τους μελετητές της μνήμης η διατήρηση της μέσω της γραφής. Επομένως, συχνά γίνεται διαχωρισμός στα σχετικά έργα των επιστημόνων ανάμεσα στις κοινωνίες χωρίς γραφή και στις κοινωνίες με γραφή. Στις πρώτες, η μνήμη μεταφέρεται εμπειρικά και αυθόρμητα από τους γηραιότερους στους νεότερους και με βασικό γνώμονα τη συνοχή και συνέχεια της συγκεκριμένης ομάδας. Η συλλογική ταυτότητα της ομάδας θεμελιώνεται πάνω στους μύθους που μεταδίδονται από στόμα σε στόμα και ιδιαίτερα σε αυτούς που έχουν να κάνουν με την καταγωγή της ομάδας. Βέβαια για τις κοινωνίες αυτές η μετάδοση των πληροφοριών είναι μία αυθόρμητη καθημερινή διαδικασία. Με τον

⁸¹ Ο Robert Ian Moore (γεννηθείς στις 8 Μαΐου 1941), είναι ομότιμος καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Newcastle. Ειδικεύεται στη μεσαιωνική ιστορία, έχει γράψει έργα μεγάλης επιρροής σχετικά με το θέμα της αιρέσεως και έχει λάβει πολλά βραβεία μεταξύ των οποίων και την ανακήρυξη του σε Μέλος της Βασιλικής Ιστορικής Εταιρείας.

ίδιο τρόπο που μεταβιβάζουν στην επόμενη γενιά την τεχνική τους γνώση, μεταδίδουν και τη γνώση τους για τις βαρύνουσες σημασίες παρελθούσες καταστάσεις.

Οι πρακτικές μετάδοσης της μνήμης ποικίλουν από κοινωνία σε κοινωνία. Σε κάποιες υπάρχει έντονο το θρησκευτικό στοιχείο, σε άλλες η μαγεία. Συνήθως είναι οι ηλικιωμένοι αρχηγοί οικογενειών που αναλαμβάνουν το έργο της μετάδοσης πληροφοριών στην επόμενη γενιά. Οι *άνθρωποι-μνήμες* όπως τους χαρακτηρίζει ο Ζακ Λε Γκοφ που αποτελούν τους συντηρητές της ιστορίας. Οι αφηγητές ή επικοί ποιητές ή τραγουδιστές έχουν τις δεξιότητες εκείνες που τους επιτρέπουν να αναπαράγουν ένα ποίημα πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Δεν απομνημονεύουν και δεν απαγγέλουν απλώς ένα κείμενο, αλλά αναστοιχειοθετούν ή αλλιώς ανασυνθέτουν για τις ανάγκες του παρόντος μια επική ιστορία με έναν τρόπο που, αν και πολύ παρόμοια, δεν ήταν ποτέ ταυτόσημη με κάποια παλαιότερη έκδοση της.⁸²

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσαν να αναφερθούν τα δημώδη άσματα που αν και δεν καταγράφονται, μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και μεταφέρουν στους νέους τα κατορθώματα και τις περιπέτειες των προγόνων τους. Αυτή δεν είναι μία λέξη προς λέξη, μηχανική διαδικασία.⁸³ Το ζητούμενο δεν είναι η ακριβής ανάμνηση αλλά η επίκληση του παρελθόντος ανάλογα με την περίπτωση με σκοπό τη διατήρηση της ταυτότητας και της συνοχής. Μοιάζει λοιπόν περισσότερο η συλλογική μνήμη με μία ανακατασκευή του παρελθόντος για τις ανάγκες του παρόντος, πρόκειται για μια μνήμη περισσότερο ελεύθερη και δημιουργική. (Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, σελ. 94)

Η μνήμη είναι συλλογική μόνο όταν μπορεί να μεταδοθεί και για να μεταδοθεί θα πρέπει πρώτα να αρθρωθεί. Η άρθρωση δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ομιλία (σε πολλές αφρικανικές τελετουργίες, η συλλογική μνήμη μεταδίδεται μέσω των σωματικών κινήσεων και των χειρονομιών). Ο Paul Connerton⁸⁴ στο έργο του *“How societies remember”*, Cambridge University Press, 1989 ασκεί κριτική στην πολιτισμική ιστορία για την προνομιακή θέση που δίνει στη γλώσσα διότι έτσι έχει παραμεληθεί το σώμα και οι εξωγλωσσικές πρακτικές που αποτελούν τόπους συγκρότησης και επιτέλεσης της μνήμης. Ξεκίνησε έτσι τη συζήτηση της συμπερίληψης στην έρευνα της κοινωνικής μνήμης των σωματικών χειρονομιών και άλλων κοινωνικών πρακτικών όπου η μνήμη συσσωρεύεται στην ανθρώπινη συνείδηση και στην πράξη.

Παρόλα αυτά η σημασία της άρθρωσης είναι μεγάλη όπως και της γραφής.⁸⁵

⁸² J. Fentress, C. Wickham, *“Social Memory”*, Blackwell Publishers 1988, σελ.44

⁸³ Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη 1988, σελ. 94

⁸⁴ Ο Paul Connerton είναι βρετανός κοινωνιολόγος και ανθρωπολόγος γνωστός για το έργο του στην έρευνα της μνήμης.

⁸⁵ J. Fentress, C. Wickham, *“Social Memory”*, Blackwell Publishers 1988, σελ. 47.

Η γραφή μεταβάλλει σημαντικά την έννοια της συλλογικής μνήμης. Της προσδίδει δύο νέες δυνατότητες. Αφενός την μνημόνευση, δηλαδή την δημιουργία αναμνηστικών μνημείων μέσω των οποίων γίνεται ο εορτασμός αξιομνημόνευτων γεγονότων. Η μελέτη τους οδήγησε στη δημιουργία της Επιγραφικής επιστήμης κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα. Αφετέρου τη χρήση των εγγράφων για την αποθήκευση της πληροφορίας. Με τον τρόπο αυτό η πληροφορία σώζεται και μεταφέρεται στο χρόνο και στο χώρο.

1.6 Συλλογική μνήμη

Η συλλογική μνήμη στην επιστημονική της μορφή, την ιστορία, μπορεί πλέον να χρησιμοποιήσει δύο είδη εργαλείων, τα αρχεία και τα μνημεία.

*Το έγγραφο αρχείο ωστόσο είναι και το ίδιο ένα μνημείο.*⁸⁶

Εξάλλου, η συλλογική μνήμη δεν μπορεί να είναι ακατέργαστη αλλά μεταβάλλεται ανάλογα με την κοινωνία στην οποία αφορά και η διάδοση της μέσω της γραφής σχετίζεται με την εξέλιξη της κοινωνίας, τον τύπο της και την ιστορική στιγμή στην οποία βρισκόμαστε.

Σε όλες σχεδόν τις εργασίες σχετικά με τη συλλογική μνήμη γίνεται αναφορά στο έργο του Maurice Halbwachs.⁸⁷

Ο Halbwachs στο έργο του που δημοσιεύτηκε το 1925⁸⁸ θέτει στο πεδίο της έρευνας τη μνήμη υπό το πρίσμα της συλλογικής της φύσης.

Θεωρεί πως τα άτομα είναι αυτά που θυμούνται αλλά τα άτομα όχι ως μονάδες αλλά ως μέλη μίας ομάδας.⁸⁹ Οι αναμνήσεις μας είναι συλλογικές ακόμα και αν τις έχουμε ζήσει μόνοι, διότι στην πραγματικότητα δεν είμαστε ποτέ μόνοι. Το γεγονός ότι αποτελούμε μέλη ενός συνόλου είναι αυτό που μας πριμοδοτεί με τη δυνατότητα να αποκτήσουμε, να εντοπίσουμε και να ανακαλέσουμε τις αναμνήσεις μας.

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που τις επηρεάζουν, οι σχέσεις των ατόμων, τα αντικείμενα με τα οποία έχουν συνδέσει το παρελθόν, το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο έχουν ενταχθεί κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Συνεπώς, η συλλογική μνήμη δεν μπορεί να είναι ενιαία αλλά εξαρτάται από την κοινωνική ομάδα που την παράγει. Διαφορετικές κοινωνίες έχουν διαφορετικές μορφές κοινωνικής μνήμης. Οι κοινωνικές ομάδες κατασκευάζουν τις δικές τους εικόνες για τον κόσμο και δημιουργούν μία συμφωνημένη εκδοχή του παρελθόντος, διαμέσου της επικοινωνίας, όχι της ιδιωτικής ανάμνησης. Η κοινωνική αυτή μνήμη δείχνει πως

⁸⁶ Ζακ Λε Γκοφ, Λήμμα *documento/monumento* στο *Enciclopedia Einaudi*, τόμος 5, Τορίνο 1982.

⁸⁷ Ο Maurice Halbwachs (11 Μαρτίου του 1877 - 16 Μαρτίου 1945) ήταν Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος. Θεωρείται ο εμπνευστής της ιδέας της συλλογικής μνήμης.

⁸⁸ Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1925.

⁸⁹ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris Presses Universitaires de France, 1950.

ένα γεγονός που συνέβη σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον αν συμβεί ξανά σε ένα διαφορετικό χρόνο και χώρο θα έχει τελείως διαφορετικό περιεχόμενο. Δίδεται λοιπόν ιδιαίτερη βαρύτητα στη σχέση της συλλογικής μνήμης με το χώρο.⁹⁰ Ο τόπος έχει δεχθεί το αποτύπωμα της ομάδας και αντιστρόφως. Ο χώρος αποτελεί ένα ακόμα πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς.

Η στενή σχέση της μνήμης με το χώρο αποτυπώνεται καθαρά στο πάρκο Μνήμης στην Νέα Σμύρνη. Έτσι αποκαλούν οι κάτοικοι την

πλατεία Χρυσοστόμου Σμύρνης, όπου έχουν τοποθετηθεί αγάλματα, μνημεία, φιλοτεχνήματα από μεγάλους γλύπτες-καλλιτέχνες. Χαρακτηριστικές είναι οι προτομές του Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, του Ιωάννη Συκουρτή, του Χρήστου Σολομωνίδη κ.α., καθώς και τα αξιοθαύμαστα αγάλματα, όπως του Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομου.

Ο χώρος άλλωστε και γενικότερα το υλικό περιβάλλον είναι αυτά που παγιώνουν τη σχέση μας με το παρελθόν. Ο χώρος είναι το πεδίο εγγύησης του αμετάβλητου υπό την έννοια ότι ο χρόνος ζωής χαρακτηρίζεται από διαρκή κίνηση και υπό αυτό το πρίσμα οτιδήποτε εξάγεται από τη ροή του χρόνου ως άξιο να παραμείνει στη συλλογική μνήμη, μπορεί να εναποτεθεί στο χώρο.⁹¹

Επιπλέον γίνεται διάκριση της μνήμης σε εσωτερική και εξωτερική, αλλιώς ατομική και κοινωνική ή ακριβέστερα αυτοβιογραφική και κοινωνική μνήμη. Στο έργο του αναλύεται η αλληλεπίδρασή τους αλλά και η έντονη αντίθεση τους. Το άτομο συμμετέχει και στα δύο αυτά είδη μνήμης και μέσω αυτού υπάρχει πραγματική αλληλοδιείσδυση της αυτοβιογραφικής και της ιστορικής μνήμης.

1.7 Κοινωνική μνήμη

Ο Paul Connerton εμπνεύστηκε αλλά και διερεύνησε σε βάθος το έργο του Halbwachs και διέκρινε τρία είδη κοινωνικής μνήμης:

Την προσωπική μνήμη, που κυρίως έχει ερευνηθεί από ψυχαναλυτές και αναφέρεται στην ιστορία της ζωής του μεμονωμένου ατόμου.

Την γνωστική μνήμη, που κυρίως έχει ερευνηθεί από ψυχολόγους και αναφέρεται σε καθολικές διανοητικές ικανότητες.

Τη μνήμη – έξη (habit memory) δηλαδή την κατοχή εκείνων των γνώσεων/ικανοτήτων που μας επιτρέπουν να αναπαράγουμε μία επιτέλεση.

Όπως τονίζει, η μνήμη – έξη δεν ταυτίζεται με την γνωστική μνήμη κανόνων και κωδίκων του δρώντος και δεν είναι απλώς ένα επιπρόσθετο στοιχείο. Είναι ένα βασικό συστατικό στην επιτυχή και πειστική απόδοση των κωδίκων και κανόνων.⁹² Είναι λοιπόν απαραίτητες εξίσου τόσο οι διαλογοποιημένες πρακτικές (inscribing

⁹⁰ Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013, σελ. 155.

⁹¹ Σταύρος Σταυρίδης, *Οι μετέωροι χώροι της μνήμης*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σελ. 93.

⁹² Paul Connerton, *How society remembers*, Cambridge University Press 1989, σελ 35-36.

practices) όσο και οι ενσωματωμένες πρακτικές (incorporating practices) για τη συγκρότηση και διατήρηση της μνήμης.⁹³

Μπορούμε να πούμε πως η μνήμη είναι μια σύνθετη διαδικασία που περιλαμβάνει από μία αυθόρμητη ψυχική αίσθηση ως μία επιτηδευμένη μνημονική διαδικασία, όπως είναι οι εθνικές εορτές.

1.8 Μνήμη και λήθη

Η μνήμη δεν είναι μία μηχανική καταγραφή του παρελθόντος αλλά συνεχής ανάπλαση του. Καθώς το παρελθόν δεν υπάρχει πια, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στον κόσμο που βιώνουν τώρα, δηλαδή βλέπουν το παρελθόν από την οπτική γωνία του παρόντος. Εφόσον λοιπόν οι άνθρωποι διαμορφώνουν την άποψη τους για το παρελθόν με βάση τις συγκυρίες του παρόντος, η εξουσία και η κοινωνική αυθεντία δεν μένουν αμέτοχες στην διαδικασία δημιουργίας της συλλογικής μνήμης.

Στο έργο του Halbwachs γίνεται αναφορά στη λήθη που προκαλείται όταν απομακρυνόμαστε από την ομάδα. Ακόμη, κάνει λόγο για την επιλεκτικότητα της μνήμης και υποστηρίζει ότι το παρελθόν είναι ένα κεφάλαιο μνημών και λησμονιών. Η λήθη έρχεται στην περίπτωση που ένα γεγονός αποσιωπάται. Η λήθη διακρίνεται σε «καλή» και «κακή», σε «φάρμακο» και «φαρμάκι»⁹⁴. Η μνήμη επιλέγει να θυμάται και να λησμονά. Είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη λήθη και μαζί αποτελούν ένα «όλο». Η επιλογή των γεγονότων που αποσιωπώνται γίνεται κυρίως για να εξασφαλίσουν την εθνική ταυτότητα στο παρόν και στο μέλλον. Οι εθνικές ταυτότητες οικοδομούνται στη βάση των λίγο-πολύ κατασκευασμένων παραδόσεων και αναμνήσεων και μιας λίγο-πολύ πραγματικής λήθης. Η μνήμη και οι ιστορικές παραδόσεις λειτουργούν ως θετικά σημεία αναφοράς που προσφέρουν παραδείγματα προς μίμηση του ένδοξου παρελθόντος και μέσω της λήθης αποσιωπώνται τα μελανά σημεία του παρελθόντος που η ανάμνηση τους θα απειλούσε τη συνοχή της κοινωνίας.⁹⁵

Στην ελληνική μυθολογία η Λήθη ήταν θυγατέρα της Έριδας και προσωποποίηση της λήθης, δηλαδή της λησμονιάς και της αγνωμοσύνης. Τη θεωρούσαν μία από τις Ναϊάδες Νύμφες. Από τη Λήθη πήραν το όνομά τους μία πηγή και ένας από τους πέντε ποταμούς του Άδη, από τα ύδατα του οποίου έπιναν οι κατερχόμενοι νεκροί για να λησμονήσουν το παρελθόν, την επίγεια ζωή τους. Τον ποταμό Λήθη παρίσταναν ως ένα γέροντα που κρατούσε στο ένα χέρι υδρία και στο άλλο κύπελλο.

⁹³ Paul Connerton, *How society remembers*, Cambridge University Press, 1989, σελ 102.

⁹⁴ Άννα Μαντόγλου, πρόλογος στο Maurice Halbwachs, *Η συλλογική μνήμη*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013, σελ. 25-28.

⁹⁵ Paloma Aguilar Fernandez, *Μνήμη και λήθη του ισπανικού εμφυλίου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σελ. 5.

Ο Ζακ Λε Γκόφ κάνει λόγο για τις συνειδητές ή ασύνειδες χειραγωγήσεις τις οποίες ασκούν το συμφέρον, η συναισθηματικότητα, η επιθυμία, η αναστολή, η λογοκρισία πάνω στην ατομική μνήμη. Κατά τον ίδιο τρόπο, η συλλογική μνήμη έχει αποτελέσει ένα σημαντικό διακύβευμα στο πλαίσιο της πάλης των κοινωνικών δυνάμεων για την εξουσία. Μια από τις

ύψιστες φροντίδες των τάξεων, των ομάδων, των ατόμων που κυριάρχησαν και κυριαρχούν στις ιστορικές κοινωνίες είναι να καταστούν κύριοι της μνήμης και της λήθης. Οι λήθες, οι σιωπές της ιστορίας είναι ενδεικτικές αυτών των μηχανισμών χειραγώγησης της συλλογικής

μνήμης. Η μελέτη της κοινωνικής μνήμης συνιστά έναν από τους θεμελιακούς τρόπους προσέγγισης των προβλημάτων του χρόνου και της ιστορίας, σε σχέση προς τα οποία η μνήμη άλλοτε αποσύρεται και άλλοτε υπερχειλίζει.⁹⁶

Ο Μίλαν Κούντερα⁹⁷ στο έργο του «Το βιβλίο του Γέλιου και της Λήθης» έγραψε πως ο αγώνας του ανθρώπου ενάντια στην εξουσία είναι ο αγώνας της μνήμης ενάντια της λήθης.

Ως «κυρίαρχη μνήμη» νοείται η δημόσια μνήμη όπως αυτή αναπαρίσταται στα μέσα επικοινωνίας.⁹⁸ Δεν θεωρείται «ιστορική μνήμη» οποιαδήποτε ανάμνηση αλλά μόνο τα γεγονότα εκείνα που καταγράφηκαν και έχουν άμεση επίδραση ή αντίκτυπο στο παρόν. Όλοι οι σχετικοί ερευνητές αποδέχονται ότι υπάρχει η δυνατότητα χειραγώγησης του παρελθόντος όμως δεν γίνεται να ανακατασκευαστεί αυθαίρετα καθώς το ίδιο το παρελθόν προβάλλει αντίσταση στις διάφορες προσπάθειες χρήσης του για συγκεκριμένους σκοπούς. Τα εμπόδια εστιάζονται κυρίως στην ύπαρξη μίας ζωντανής μνήμης γύρω από τα γεγονότα των οποίων η χειραγώγηση επιχειρείται, εφόσον υπάρχει ακόμα κάποια γενιά που τα έζησε. Επίσης οι εκδοχές που υπάρχουν για ένα γεγονός μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου είναι πολλές και συνήθως καταγεγραμμένες σε διάφορα αρχεία τα οποία προστατεύονται. Ακόμα το γεγονός ότι οι ιστορικοί υποβάλλουν τις έρευνες τους στην κρίση ενός αντικειμενικού και αυστηρού ακαδημαϊκού περιβάλλοντος δεν αφήνει πολλά περιθώρια για χειραγώγηση της ιστορίας. Τέλος, σε κάποιες κοινωνίες το παρελθόν είναι τόσο τραυματικό που μπορεί να αφήσει τέτοιες πληγές που να είναι αδύνατον σε πολιτικούς ή ιστορικούς να τις αποκρύψουν.⁹⁹

⁹⁶ Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη 1988, σελ. 90.

⁹⁷ Ο Μίλαν Κούντερα (1 Απριλίου 1929) είναι Τσέχος συγγραφέας με γαλλική υπηκοότητα. Γεννήθηκε στο Μπρνο της πρώην Τσεχοσλοβακίας και ζει στη Γαλλία από το 1975. Έγινε ιδιαίτερα γνωστός με το έργο του "Η Αβάσταχτη Ελαφρότητα του Είναι".

⁹⁸ Paloma Aguilar Fernandez, *Μνήμη και λήθη του ισπανικού εμφυλίου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σελ. 17.

⁹⁹ Schudson Michael, *The Present in the Past versus the Past in the Present*, Communication, том 11, σελ 105.

Σύμφωνα με το Γερμανό φιλόσοφο Φρίντριχ Νίτσε¹⁰⁰, η λήθη είναι το μόνο μέσο που έχει στη διάθεση του ο άνθρωπος για να μπορέσει να ζήσει ευτυχισμένα. Κάνει λόγο για τις θεραπευτικές αρετές της λήθης καθώς θεωρεί την αγάπη για την ιστορία του ανθρώπινου παρελθόντος, ως μέρος της γενικής αγάπης για τον άνθρωπο. Εξαιτίας αυτού του φιλανθρωπικού πνεύματος ο Νίτσε είναι προβληματισμένος από τη τεράστια ποσότητα των ιστορικών πληροφοριών που συσσωρεύονται με έναν εκπληκτικό ρυθμό στο δέκατο ένατο αιώνα, και η οποία μπορεί να οδηγήσει σε παράλυση και κατάρρευση στο αληθινά ανθρώπινο επίπεδο ύπαρξης. Για το Νίτσε το πρόβλημα της ιστορικής «πέψης» βρίσκει τη λύση του στη λήθη καθώς θεωρεί πως η γνώση του παρελθόντος είναι χρήσιμη μόνο όταν δεν αποδυναμώνει το παρόν και δεν υποθηκεύει το μέλλον.¹⁰¹

Υπάρχουν περιπτώσεις που η προσφυγή στη λήθη μοιάζει αναπόφευκτη εξαιτίας της ύπαρξης σε μία κοινωνία αντικρουόμενων συλλογικών μνημών που μπορούν να οδηγήσουν στη διχόνοια. Αυτό συμβαίνει κυρίως σε μεταβατικές περιόδους όπως είναι η μετάβαση από ένα δικτατορικό καθεστώς στη δημοκρατία, όπου η ανυπαρξία μίας συναινετικής μνήμης μπορεί να οδηγήσει την ιστορία στην επανάληψη της. Σε αυτές τις περιπτώσεις η αποσιώπηση μοιάζει αναγκαία για να αποφευχθεί η επανάληψη των λαθών.

Από μία διαφορετική οπτική γωνία, στη λήθη μπορεί να οδηγηθούμε και εξαιτίας άλλων παραμέτρων όπως είναι η σύγχρονη ζωή και η ταχύτητα της ζωής στις μεγαλουπόλεις. Στο έργο του “How modernity forgets”, Cambridge University Press, 2009 ο Paul Connerton συνεχίζοντας το έργο του 1989 “How society remembers”, τονίζει πως η μνήμη εξαρτάται από τη σταθερότητα, και υποστηρίζει ότι ο σημερινός κόσμος είναι γεμάτος αλλαγές, κάνοντας το να ξεχνάμε χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας.

Ο Connerton αποκαλεί «μνήμη – τόπο» τη μνήμη που εξαρτάται από την τοπογραφία και ιδιαίτερα την τοπογραφία που σχετίζεται με το ανθρώπινο σώμα. Υποστηρίζει ότι η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο είδος της λήθης που συνδέεται με τις διαδικασίες που διαχωρίζουν την κοινωνική ζωή από τον τόπο και από τις ανθρώπινες διαστάσεις: υπεράνθρωπη ταχύτητα, μεγαλουπόλεις που είναι τόσο μεγάλες ώστε να είναι αδύνατο να μνημονευτούν, η μικρή διάρκεια ζωής της αστικής αρχιτεκτονικής, η εξαφάνιση της πόλης που περπατιέται, οι κοινωνικές σχέσεις που πλέον είναι λιγότερο σαφής - το σύνολο των

¹⁰⁰ Ο Friedrich Wilhelm Nietzsche (Ραϊκέν, 15 Οκτωβρίου 1844 - Βαϊμάρη, 25 Αυγούστου 1900) ήταν σημαντικός Γερμανός φιλόσοφος, ποιητής, συνθέτης και φιλόλογος. Έγραψε κριτικά δοκίμια πάνω στην θρησκεία, την ηθική, τον πολιτισμό, την φιλοσοφία και τις επιστήμες, δείχνοντας ιδιαίτερη κλίση προς την χρήση μεταφορών, ειρωνείας και αφορισμών.

¹⁰¹ Colin D. Pearce, *History for Life: Simms and Nietzsche Compared*, Humanitas, Volume XX, 2007, σελ 71.

οποίων έχει διαβρώσει τα θεμέλια πάνω στα οποία χτίζουμε και μοιραζόμαστε τις αναμνήσεις μας.¹⁰²

Στο προγενέστερο έργο του “Seven Types of Forgetting”, ο Connerton διακρίνει επτά τύπους λήθης: την κατασταλτική διαγραφή, την καθοδηγητική λήθη, την λήθη ως συστατικό στοιχείο διαμόρφωσης μιας νέας ταυτότητας, τη διαρθρωτική αμνησία, τη λήθη ως ακύρωση, τη λήθη ως μία προγραμματισμένη αχρήστευση και τη λήθη ως μία ταπεινωτική σιωπή.¹⁰³ Μάλιστα ως παράδειγμα της καθοδηγητικής λήθης χρησιμοποιεί τους αρχαίους Έλληνες. Ήταν το 403 π.Χ. που οι Αθηναίοι δημοκράτες αφού υπέφεραν την ήττα στα χέρια της δικτατορίας, ξαναμπήκαν στην πόλη της Αθήνας και κήρυξαν γενική συμφιλίωση. Το διάταγμα τους περιείχε μία ρητή απαγόρευση: ήταν απαγορευμένο να θυμούνται τα εγκλήματα και τις αδικίες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια της αμέσως προηγούμενης περιόδου των εμφυλίων διαμαχών. Αυτή η απαγόρευση είχε εφαρμογή σε όλους τους Αθηναίους, στους δημοκράτες, τους ολιγάρχες και σε όλους εκείνους που είχαν παραμείνει στην πόλη, δηλαδή στον άμαχο πληθυσμό που έμεινε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της περιόδου της δικτατορίας. Αναφέρει επίσης ως ακόμα πιο αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι Αθηναίοι ανήγειραν στην Ακρόπολη, στον σημαντικότερο ιερό ναό τους, ένα βωμό αφιερωμένο στη Λήθη δηλαδή στην ικανότητα μας να ξεχνάμε. Η εγκατάσταση αυτού του βωμού σήμαινε ότι η διαταγή να ξεχνάμε θεωρήθηκε θεμέλιο της ζωής της πόλεως.¹⁰⁴

Στο σημαντικό έργο του *Essays on the Sociology of Knowledge*, 1952 ο Karl Mannheim¹⁰⁵ καταλήγει πως αν η κοινωνία θέλει να συνεχίσει να υπάρχει, η λήθη είναι το ίδιο απαραίτητη με την κοινωνική μνήμη.¹⁰⁶ Συμπεραίνει πως η διαδοχή των γενεών σε μία κοινωνία είναι αναπόφευκτη και απαραίτητη, αφού συμβάλει στην αναγκαία κοινωνική λειτουργία του να καταστήσει δυνατή τη λήθη. Η έννοια της γενιάς σύμφωνα με τον Karl Mannheim¹⁰⁷ ορίζεται σε συγκεκριμένα χωρο-χρονικά πλαίσια, μιλάμε για μια ομάδα που τα μέλη της έχουν κοινή βιωματική αντίληψη, κοινή δομή μνήμης. Αφορά μια ομάδα ατόμων που γεννήθηκαν την ίδια εποχή, δέχθηκαν τις ίδιες επιρροές και είχαν την ίδια ιστορική, κοινωνική και πολιτική τύχη. Τονίζει επίσης τις διαφορετικές γενεαλογικές μονάδες μέσα στις ίδιες τις γενιές. Άνθρωποι δηλαδή που αποτελούν μέλη μιας ομάδας της

¹⁰² Paul Connerton, *How modernity forgets*, Cambridge University Press, 2009.

¹⁰³ Paul Connerton, *Seven types of forgetting*, Sage Publications, London 2008, σελ 60.

¹⁰⁴ Paul Connerton, *Seven types of forgetting*, Sage Publications, London 2008, σελ 62.

¹⁰⁵ Ο Karl Mannheim (27 Μαρτίου 1893 - 9 Ιανουαρίου 1947) ήταν ένας ουγγρικής καταγωγής κοινωνιολόγος, που άσκησε μεγάλη επιρροή κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα καθώς ήταν ένας από τους ιδρυτές της κλασικής κοινωνιολογίας καθώς και ιδρυτής της κοινωνιολογίας της γνώσης.

¹⁰⁶ Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, Routledge, London, 1952, σελ 294.

¹⁰⁷ Karl Mannheim, *The problem of generations*, στο *Structures of Thinking*, Routledge, London, 1927.

κοινωνίας που λόγω της εκπαίδευσης τους, ή της οικονομικής ή επαγγελματικής τους θέσης επηρεάστηκαν με ένα παρόμοιο τρόπο από ένα σημαντικό γεγονός που βίωσαν. Αυτό θα είναι το συνδυαστικό τους στοιχείο. Επιπλέον τονίζει τη σημασία της ιδιαίτερης εμπειρίας στη βιογραφία ενός ατόμου την ηλικία του την ώρα που βίωσε το αξιομνημόνευτο συμβάν. Αν η σημαντική εμπειρία βιώθηκε κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας τότε είναι αυτή τείνει να θεωρηθεί ως μία «φυσική» άποψη του κόσμου και όλες οι μετέπειτα εμπειρίες θα αποκτούν τη σημασία τους μέσα από αυτό το πλέγμα.¹⁰⁸

Μια γενιά λοιπόν είναι το σύνολο των ατόμων για τα οποία το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον ατενίζονται από την ίδια οπτική γωνία και στοχεύουν προς την ίδια κατεύθυνση. Είναι επομένως η μελέτη των γενεών στενά συνδεδεμένη με αυτήν της ιστορικής μνήμης μιας χώρας καθώς νέες γενιές εμφανίζονται στο προσκήνιο.

Η εξέλιξη των κοινωνιών κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα ρίχνει φως στη σπουδαιότητα του διακυβεύματος που αντιπροσωπεύει η συλλογική μνήμη. Εκτεινόμενη πέρα από την ιστορία ως επιστήμη και ως δημόσια λατρεία, προς τα πάνω ως (ασταθής) αποθήκη της ιστορίας, πλούσια σε αρχεία και σε τεκμήρια/μνημεία, και, ταυτοχρόνως, προς τα κάτω, ως ηχητικός (και ζωντανός) αντίκτυπος της ιστορικής εργασίας, η συλλογική μνήμη μετέχει των σημαντικών διακυβευμάτων των ανεπτυγμένων και των υπό ανάπτυξη κοινωνιών, των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων τάξεων, καθώς αυτές παλεύουν, στο σύνολό τους, για την εξουσία και τη ζωή, για την επιβίωση και την ανέλιξή τους.¹⁰⁹

Όπως ήταν αναμενόμενο λοιπόν, κατά το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα υπήρξε μια τεράστια εξάπλωση των εργασιών για σπουδές μνήμης.

Όμως κατά τη διάρκεια της ιστορικής περιόδου, από το 1980 και έπειτα, υπήρξε μια μεγάλη εμμονή με τις σπουδές μνήμης.

Σύμφωνα με τον Paul Connerton, αυτό δεν μπορεί να γίνει κατανοητό μέσω οποιουδήποτε μεμονωμένου παράγοντα, αλλά θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγηθεί από τη συμβολή των τριών ισχυρών δυνάμεων που επήλθαν μαζί. Ο πρώτος θα μπορούσε να περιγραφεί ως η μακρά σκιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία συνέχισε να ασκεί την επίδραση της ακόμη και τόσο αργά όσο τη δεκαετία του 1990. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι εορτασμοί, το 1995, για την πεντηκοστή επέτειο από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τον δεύτερο παράγοντα για την εμφάνιση των μελετών μνήμης ο Connerton τον ονομάζει «μεταβατική δικαιοσύνη». Όπως εξηγεί στη δεκαετία του 1980 και του 1990 υπήρξαν μεταβολές σε διάφορες χώρες-στην Αργεντινή, τη Χιλή, το Ελ Σαλβαδόρ, τη Νότια Αφρική, στα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, που είχαν στο σύνολο τους ένα πολύ δύσκολο παρελθόν, με ολοκληρωτικά ή αυταρχικά καθεστώτα, και τώρα είχαν μετακινηθεί προς μια πιο δημοκρατική μορφή διακυβέρνησης. Ακριβώς επειδή είχαν ένα δύσκολο παρελθόν, έπρεπε να

¹⁰⁸ Karl Mannheim, *Essays on the Sociology of Knowledge*, Routledge, London, 1952, σελ 298

¹⁰⁹ Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη 1988, σελ. 143.

αναλάβουν μια θέση γι' αυτό, θα έπρεπε να εξετάσουν τις αναμνήσεις τους. Έπρεπε να σκεφτούν ποια είναι η στάση που θα πρέπει να λάβουν προς τους προηγούμενους δράστες και τα θύματα της αδικίας. Και ο τελικός σημαντικός παράγοντας ήταν η διαδικασία της αποαποικιοποίησης, η οποία είχε πολύ σημαντικές επιπτώσεις, όχι μόνο για τις προηγούμενες αποικιοκρατικές δυνάμεις, δηλαδή τη Βρετανία και τη Γαλλία, αλλά και για τις προηγούμενες αποικιοκρατούμενες δυνάμεις, δηλαδή την Αφρική και την Ινδία, οι οποίες επανοικειοποιούνται εκ νέου τις δικές τους αναμνήσεις, ενώ για τις προηγούμενες αποικιοκρατικές δυνάμεις, αυτό που προέκυψε είναι αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ως μια πολιτική της νοσταλγίας.¹¹⁰

Κατά τον 20^ο αιώνα, με τους δύο παγκοσμίους πολέμους και την ένταση σε όλον τον πλανήτη, και λόγω των βίαιων μεταναστεύσεων που ακολούθησαν, παρατηρείται διόγκωση του κύματος νοσταλγίας για το παρελθόν και την κληρονομιά. Στη βάση αυτής της διαπίστωσης εξηγείται το έντονο ενδιαφέρον των επιστημόνων της σύγχρονης εποχής για τη μελέτη της μνήμης αλλά και της αγωνίας και του άγχους να διατηρήσουμε στη μνήμη μας εικόνες, καταστάσεις, αντικείμενα διότι όλα αυτά αποτελούν τα στηρίγματα της συλλογικής μας μνήμης που συνθέτουν την αυτότητα μας.

Στο σημαντικό έργο του Pierre Nora¹¹¹, "Introduction", Les Lieux de Memorie, 1984 αναφέρεται ότι

«μιλούμε τόσο πολύ περί μνήμης επειδή δεν υπάρχει πλέον... Η συνείδηση του χάσματος με το παρελθόν συγχέεται με την αίσθηση μιας μνήμης θρυμματισμένης αλλά αυτό το ξέσχισμα ξυπνά ακόμη αρκετή μνήμη για να μπορούμε να θέσουμε το πρόβλημα της ενσάρκωσης της... Οι μνημονικοί τόποι γεννώνται και παίρνουν ζωή από την αίσθηση ότι δεν υπάρχει πλέον αυθόρμητη μνήμη, ότι πρέπει να δημιουργηθούν αρχεία, να τηρηθούν συμβολαιογραφικές πράξεις, να διατηρηθούν οι επέτειοι, να διοργανωθούν εορτασμοί, να απαγγελθούν επικήδειοι, όλες αυτές οι ενέργειες δεν είναι φυσικές... η διάλυση της μνήμης εξαγοράζεται από μια γενικευμένη επιθυμία καταγραφής»¹¹².

¹¹⁰ Από συνέντευξη του Paul Connerton στο Cabinet Magazine, 2011, *Historical Amnesias: An interview with Paul Connerton* (http://cabinetmagazine.org/issues/42/kastner_najafi_connerton.php)

¹¹¹ Ο Pierre Nora (17 Νοέμβρη 1931) είναι Γάλλος ιστορικός. Είναι γνωστός για το έργο του στη γαλλική ταυτότητα και τη μνήμη. Το όνομά του συνδέεται με τη μελέτη της νέας ιστορίας.

¹¹² P. Nora, *Introduction, Les lieux de Memoire*, Παρίσι 1984 στο Διαδρομές και τόποι της μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, επιμέλεια Ρίκα Μπενβενίστε-Θ. Πετραδέλλης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1999, σελ. 20

Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα πως το υλικό περιβάλλον είναι ένας τόπος μνήμης όπως αυτή αποτυπώνεται στα πράγματα. Ο χώρος παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην παγίωση της συλλογικής μνήμης.¹¹³

Ο χώρος περιλαμβάνει τις τοποθεσίες όπου έχουν συμβεί αξιομνημόνευτα γεγονότα. Οι τόποι της πόλης είναι αυτοί που φέρουν τη σχέση με το παρελθόν και τη μεταφέρουν από γενιά σε γενιά. Από τα μνημεία, τα αγάλματα, τις προτομές, τα πάρκα, τις πλατείες ως τα νεκροταφεία και τα ταφικά μνημεία, η μορφή της πόλης είναι η δομή της πάνω στην οποία προβάλλεται η συλλογική μνήμη.

Ένας ακόμα συντελεστής στον οποία αποτυπώνεται η μνήμη των κατοίκων μίας πόλης είναι οι ίδιοι της οι δρόμοι. Τα ονόματα των δρόμων μιας πόλης, για τα οποία θα μιλήσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, είναι ένας τόπος μνήμης και μάλιστα διαρκής και καθημερινός και για αυτό το λόγο άλλωστε θα μπορούσε να είναι ένα χρήσιμο μέσο διερεύνησης των στοιχείων που συνθέτουν τη μνήμη μιας κοινότητας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

1. Άννα Χανιώτη, Ετών 55, Αχαρνές, 26/03/2015, Οικεία Χανιώτη, διάρκεια συνέντευξης 1:19:00

- Πότε ήρθε η οικογένεια σας από την πρώην Σοβιετική Ένωση;
- Τον Αύγουστο του 1965, στην Κατερίνη.
- Πού μένατε στην Σοβιετική Ένωση;
- Στο Καζακστάν, εγώ εκεί γεννήθηκα.
- Θέλετε να μας πείτε την ιστορία της οικογενείας σας; Με τι ασχολούνταν όσο ήταν εκεί;
- Η οικογένεια της γιαγιάς μου ήταν Κερασουνταίοι, είχαν φύγει το 22 με τον πόλεμο και άλλοι ήρθαν εδώ άλλοι πήγαν στο Σοχούμ Ρωσίας. Εκεί που τους στείλανε δεν υπήρχε τίποτα, σου λένε αυτοί όποιος ζήσει έζησε. Δεν είχε τίποτα για καλλιέργεια. Αυτά ο πατέρας μου τα λέει. Προσπάθησαν εκεί λίγο και έφτιαξαν τη ζωή τους και μετά πάλι τους έδιωξαν και πήγαν εξορία γιατί δεν δέχτηκαν το καθεστώς της Ρωσίας.
- Κατά τη διάρκεια αυτών των διωγμών είχε κάποια απώλεια η οικογένεια σας;
- Όχι, όχι δεν γνωρίζω κάτι τέτοιο. Γνωρίζω ότι στην εξορία ζήσανε και τη ζήσανε και πολύ άσχημα την εξορία. Δηλαδή ακούω τον πατέρα μου που

¹¹³ Σταύρος Σταυρίδης, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010, σελ. 93

λέει ότι ήταν 7 χρονών παιδί και τρία μερόνυχτα ταξιδεύανε με το τρένο και όποιο παιδί αρρώσταινε ή έκλαιγε άνοιγαν τις πόρτες και τα πετάγανε έξω. Έτσι βρέθηκαν στο Καζακστάν.

- Εκεί με τι ασχολήθηκε η οικογένεια του πατέρα σας;
- Αγρότες ήταν. Με αγελάδες, με καλαμπόκι με ό,τι τους έδινε το κράτος. Το κολχόζ. Οι δικοί μου το κολχόζ το λένε καλχόζ. Στο πιο άχρηστο μέρος, όλο πέτρες τους είχαν πάει.
- Μετά πώς αποφάσισαν να έρθουν εδώ;
- Οι γονείς μου ήρθαν εδώ με 6 παιδιά. Ταξίδεψαν με το καράβι με μωρό ασαράντιστο. Πάντα ο παππούς μου έλεγε εμείς είμαστε Έλληνες. Έλεγε ότι ήθελε πρώτα να γυρίσει στην Ελλάδα και μετά να πεθάνει. Όταν ήρθαν εδώ ήταν άρρωστος βαριά με καρκίνο. Εκεί δεν είχαν πολιτογραφηθεί, ήταν Έλληνες. Ελληνική υπηκοότητα είχαν.
- Τι γλώσσα μιλούσαν;
- Ποντιακά μιλούσαν. Εκεί δεν πήγαν στρατιώτες με τη Ρωσία. Για αυτό γύρισαν. Ήθελαν να γυρίσουν εδώ και ας πήγαιναν φαντάροι εδώ.
- Τη θρησκεία τους την είχαν διατηρήσει;
- Ναι αμέ. Είχαν και εκκλησίες. Και οι Ρώσοι είναι χριστιανοί ορθόδοξοι κι έτσι ταίριαξαν σε αυτό και δεν είχαν πρόβλημα.
- Κατά τη διάρκεια του σταλινικού καθεστώτος που είχε απαγορευτεί το θρήσκευμα, εκείνοι διατήρησαν τα ήθη και τα έθιμα της θρησκείας μας;
- Από αυτά που έχω ακούσει θα σου πω. Η καλομάννα μου (του πατέρα μου η γιαγιά) πήγε στη Ρωσία και πέθανε τελικά εκεί. Γιατί είχε κάτι λίρες εκεί και 104 ετών πήγε να ψάξει να τις βρει. Τη βρήκαν εκεί κάτι Ουζμπέκοι και τη σκότωσαν στο ξύλο, 106 χρονών γυναίκα. Η καλομάννα το μόνο που έλεγε είναι ότι στην Τουρκία είχαν επιδιώξει να τους αλλάξουν θρησκεία αλλά στη Ρωσία αυτό δεν το έζησαν. Ούτε επί Στάλιν ούτε επί Λένιν. Γιατί και οι Ρώσοι είναι πιστοί και σε πιο μεγάλο βαθμό. Είναι παλαιοημερολογίτες οι δικοί μου.
- Όταν φύγατε από εκεί, κάποιοι συγγενείς έμειναν πίσω;
- Από το παπαδοπουλεϊκό (το σόι του μπαμπά) ήρθαν όλοι μαζί. Όλοι αυτοί ξαδέρφια, ανίψια, αδέρφια ήρθαν όλοι το 65. Ένας μαχαλάς ήταν όλοι αυτοί εκεί. Από της μαμάς μου έμειναν εκεί. Ήταν άλλος μαχαλάς αυτοί.
- Και της μαμάς η οικογένεια την ίδια διαδρομή ακολούθησε;
- Ναι ναι. Όλοι ήταν ίδιας φουρνιάς άνθρωποι.
- Με αυτούς που έμειναν πίσω κρατήσατε επαφές;
- Βέβαια, ήταν ο αδερφός της και η αδερφή της πίσω. Και ήρθαν το 90. Και η μάννα μου δεν τους αναγνώριζε, και σαν άνθρωποι αλλάξαν. Είχαν πάρει μια άλλη νοοτροπία, πολύ πίσω μείνανε. Και κυριολεκτικά πίσω. Και σαν απόψεις και αντιλήψεις πολύ οπισθοδρομικές. Σκέψου όταν ήρθαν εδώ το 90 η θεία μου, της μάννας μου δηλαδή η αδερφή, ακόμα ζούσανε τι να σου

πω; Δεν είχανε μπάνιο. Πυτζάμες δεν είχανε, νόμιζαν ότι είναι κοστούμι. Είχαν ζήσει στερήσεις και λέει στη μάνα μου «κοίτα θείτσα τι ωραίο καστούμ που εφόρεσα εγώ». Έστειλε φωτογραφίες και με αφιέρωση. Μένανε πάνω στα βουνά εκεί, στον Καύκασο. Καμία σχέση με πολιτισμό. Πολύ δύσκολο όταν ήρθαν. Το μόνο καλό είναι ότι η Ελλάδα όταν ήρθαν το 90 τους στάθηκε. Εμένα η αδερφή μου που μένει στην Αλεξανδρούπολη έλεγε ότι το κράτος τους έδινε σπίτια, νοίκια σε κάποιες περιοχές το 90 ενώ το 65 δεν δώσανε τίποτα σε καμία περιοχή. Όταν ήρθαν οι γονείς μου πήγαν στην Κατερίνη γιατί ένας δικός μας παλιός Πόντιος είχε πάει εκεί το 22. Ήταν και πάρα πολύ καλός άνθρωπος. Πάντα οι γονείς μου το λέγανε αυτό το όνομα. Τους καθοδήγησε και τους προϋπάντησε. Ήταν ο «άγιος». Όχι μόνο τη μάνα μου αλλά και τους άλλους που ερχόντουσαν τότε φουρνιές φουρνιές. Άλλοι κάποιον ήρθανε. Οι δικοί μου δεν είχαν κανένα. Αυτός τους πήρε και τους έβαλε σε μια αποθήκη, ευτυχώς ήταν καλοκαίρι. Ο μπαμπάς μέχρι τότε μόνο αγροτικά ήξερε. Ούτε γράμματα ούτε τίποτα. Ο θείος μου ήξερε λίγο να διαβάζει ρώσικα. Μόνο ποντιακά μίλαγαν. Ρώσικα λίγο ήξεραν και μίλαγαν μόνο όταν ήθελαν να κρύψουν κάτι από εμάς. Φαντάσου ακόμα καλά ελληνικά ο πατέρας μου δεν μιλάει. Μόνο ποντιακά μιλάει καλά. Ήταν πολύ δύσκολα στην αρχή αλλά ερχόντουσαν από χειρότερα. Εκεί υπήρχαν και παλιοί πόντιοι του 22 και τους παρασταθήκανε. Αυτός ο ίδιος ο άγιος τους είπε ότι έξω από την πόλη της Κατερίνης υπάρχει κοινόχρηστος χώρος να πάρει να καλλιεργήσει. Και σαν φύλακες να είναι εκεί. Ήταν εκτός σχεδίου αλλά τους καθοδήγησε ότι αργότερα θα τους τα δώσει το κράτος. Και όντως έτσι έγινε. Σιγά σιγά χτίσανε. Το παραφυλάγανε και έφτιαξαν το σπιτάκι τους. Η θεία μου μαζί με το μπαμπά μου μαζί τα φτιάξανε όπου πηγαίνανε. Από τη Ρωσία ως εδώ.

- Από εκεί γιατί έφυγαν;
- Είχανε τόσα παιδιά. Δεν υπήρχαν δουλειές στην Κατερίνη. Ήταν χωριό τότε. Οι άνθρωποι ήταν φτωχοί. Έπρεπε να είσαι μέσα στο εμπόριο. Ο μπαμπάς μου δούλευε στους τσιμεντόλιθους, η μαμά μου στα καπνά. Δεν γινότανε να ζήσουνε έτσι. Η μαμά μου είχε μάθει από τη Ρωσία να έχουνε και μία αγελάδα και μάζεψε η μαμά μου όταν ήρθε εδώ δουλεύοντας σε ξένα σπίτια για να πάρει μια αγελάδα. Ε, μετά σταμάτησε. Σιγά σιγά πήρανε τα ζώα τους για να μπορούν να συντηρήσουν την οικογένεια. Ήταν άξιοι άνθρωποι. Και συγκεκριμένα και οι αδερφές μου το λένε ότι πιο άξιοι γονείς δεν υπάρχουν πουθενά. Όταν μεγαλώσανε λίγο τα παιδιά θεώρησαν ότι δεν υπήρχαν πολλές δουλειές και έπρεπε να έρθουν στην Αθήνα. Μια 5ετία έκατσαν εκεί. Το 70 ήρθαν στην Καλλιθέα και όμως κοίτα πόσα πράγματα κατάφεραν μέσα σε 5 χρόνια. Είχαν πάρει και οικόπεδο εκεί, εκτός το σπίτι. Και μετά το πουλήσανε για να πάρουν το οικόπεδο στην Καλλιθέα. Μέσα σε 5 χρόνια και σπίτι φτιάξανε και οικόπεδο πήρανε με το τίποτα. Και κάθε Κυριακή

μαζευόντουσαν και κάνανε γλέντια ποντιακά εκεί, όλος ο μαχαλάς. Εκεί είχαμε έναν φίλο τους, που έπαιζε και λύρα αλλά εμένα σαν παιδί μου τυπώθηκε το ακορντεόν. Και είχε μουσικά ακούσματα ρώσικα. Κωστίκα τον έλεγαν εκείνο. Ρώσικα τραγούδια έπαιζε. Είχαν φέρει μαζί τους την μουσική της Ρωσίας. Επιρροή από εκεί ήταν αυτή. Του τραγουδιστή του Χολίδη ο μπαμπάς μαζί μας ήρθε και έπαιζε ακορντεόν.

- Το 70 ήρθατε στην Καλλιθέα; Φεύγοντας τα πουλήσατε όλα;
- Στα προσφυγικά μείναμε πρώτα. Το 76 αγοράσαμε το σπίτι. Δίνανε τότε δάνεια σαν πολύτεκνος όχι σαν παλιννοστούντες. Με τη χούντα βοηθούσανε πολύ τους πολύτεκνους. Οι δικοί μας παρόλο που δεν ξέρουν από πολιτικά αλλά λένε ότι ο Παπαδόπουλος μας έδωσε ένα σπίτι. Δεν είχε πολιτική ιδεολογία ο μπαμπάς μου. Ούτε εγώ. Δεκαεφτά χρονών παντρεύτηκα. Από το μπαμπά μου τίποτα δεν είχα επιρροή πολιτική. Με τον άντρα μου άρχισα να μαθαίνω πράγματα. Αυτοί που ήταν πολιτικοποιημένοι δεν μπόρεσαν να έρθουν το 65 και ήρθαν το 90. Εμείς δεν ασχολιόμασταν με αυτά. Εμείς ξέραμε πως κάποιοι γνωστοί μας τότε που ήταν αριστεροί ήρθαν εδώ και μετά ξαναέφυγαν. Εδώ τα είχαν όλα αλλά ξαναέφευγαν. Δεν είχαν ούτε λάδι ούτε φρούτα εκεί ούτε τίποτα. Εδώ είχαν και σπίτια και τα πάντα. Οι δικοί μου ευλογούσαν εδώ τον τόπο τους. Μόνο κάποιοι αριστεροί ξαναγύρισαν στην Ρωσία. Εδώ έλεγε ο πατέρας μου παντού βρίσκεις δουλειά αρκεί να μην είσαι τεμπέλης.
- Όταν ήρθε εδώ ο μπαμπάς σας αυτά που είδε ήταν αυτά που περίμενε;
- Ευγνώμονες ήταν. Σε τέτοιο βαθμό όταν ήρθανε γιατί δεν είχανε μεγάλα όνειρα. Ήταν αγνοί άνθρωποι. Μόνο δουλειά θέλανε να ζήσουν ευχαριστημένοι για να μεγαλώσουν τα παιδιά τους.
- Από τους ντόπιους έλληνες έμειναν ευχαριστημένοι από την υποδοχή τους;
- Όταν ήρθανε και πήγαν στην Κατερίνη εκεί όλοι πόντιοι ήταν. Έμειναν πολύ ευχαριστημένοι, ο κόσμος τους βοήθησε πάρα πολύ. Θα σου πω μόνο πότε βίωσε το ρατσισμό. Και πάλι όλους τους δικαιολογούσε. Είναι όταν ήρθαν στην Αθήνα. Ήταν άλλο πράγμα εδώ. Όταν ήρθαμε εδώ ήρθαμε σε ένα δωματιάκι μέσα εννιά άτομα. Στα προσφυγικά μέναμε και είχε μία τουαλέτα, τι να σου πω. Το νοικιάζαμε το σπίτι αυτό επειδή η γιαγιά μου είχε έρθει κατευθείαν εδώ και μας φώναξαν κι εμάς. Ήδη όμως όπου κι αν χτυπούσανε τις πόρτες για να τους νοικιάσουν σπίτι ρωτούσαν πόσα παιδιά έχει η οικογένεια. Ένα πολύ μικρό σπίτι με την τουαλέτα έξω άθλιες συνθήκες και αναγκαστήκαμε να πάμε εκεί γιατί δεν βρίσκαμε πουθενά αλλού επειδή ήμασταν πολλά παιδιά. Η σπιτονοικοκυρά μας ήταν αυτό που λέμε γεροπαράξενη. Όλο παρατηρήσεις και χτυπούσαν το ντουβάρι όταν κάναμε φασαρία. Εκεί καθίσαμε 4-5 μήνες. Είπαν οι γονείς μου δεν γίνεται άλλο εδώ και πήγαμε σε ένα άλλο λίγο πιο μεγάλο, δεν ήταν τόσο ασφυχτικό. Είχε μία μικρούλα αυλίτσα με πέτρα και παρόλα αυτά ο πατέρας

μου φύτεψε λάχανο και κρεμμυδάκια. Κι εκεί ψέματα είπε για να μας το νοικιάσουν ότι είχε πιο λίγα παιδιά. Τα δύο κορίτσια τα είχαν ήδη γράψει στο ίδρυμα στην Νέα Μάκρη στην Παμμακάριστο για να μάθουν γράμματα και μαθηματικά και γιατί δεν μπορούσαν να τα ζήσουν όλα. Κάθε τόσο τα έφερναν τα αδέρφια μου. Και τα κρύβαμε δεν το λέγαμε ότι είναι αδέρφια μας. Κάποτε το είπα εγώ σαν παιδί κατά λάθος και ευτυχώς δεν είχαμε προβλήματα με την σπιτονοικοκυρά μας. Εγώ τότε ήμουν 11 χρονών. Δεν πήγα εδώ στο ίδρυμα. Στο ίδρυμα εγώ είχα πάει στην Κατερίνη. Όλοι περάσαμε από ιδρύματα για λίγο. Δεν μπορούσαν οι γονείς μας να μας συντηρήσουν όλους. Έμεινα εκεί για λίγα χρόνια. Διακεκομμένα, παιδιά παλιννοστούντων. Τελείωσα το δημοτικό. Παραπάνω δεν πήγα. Στο ίδρυμα πήγα τις πιο πολλές τάξεις. Όλα τα αδέρφια δημοτικό έχουν τελειώσει.

- Κάποιο από τα παιδιά δεν είχε κλίση στα γράμματα;
- Όχι, δεν ήταν εύκολο. Εγώ θα μπορούσα να πάω γυμνάσιο αλλά ήταν η οικογένεια έτσι. Ο ένας παρασύρει τον άλλον. Είχαμε πολύ ζήλο να βρούμε έξω να δουλέψουμε. Ένα ένα τα παιδιά πήραν το δρόμο για τη δουλειά. Μόνο τα δύο μικρότερα παιδιά πήγαν γυμνάσιο αλλά δεν τα αγαπούσαν τα γράμματα. Εμείς οι πιο μεγάλοι αν πηγαίναμε στο σχολείο θα προοδεύαμε. Αλλά θέλαμε να δουλέψουμε. Εγώ το 74 πήρα το απολυτήριο του δημοτικού και αμέσως πήγα μόνη μου να βρω δουλειά. Επηρεαζόμουν από τις φίλες μου που πηγαίναμε σχολείο. Το έλεγα στο μπαμπά μου, ποντιακά μόνο μιλούσαμε στο σπίτι. Ο μπαμπάς μου δεν έφερνε αντίρρηση. Με άφησε ελεύθερη να διαλέξω, ήμασταν μεγαλωμένα χωρίς καταπίεση. Και πέρα από αυτό νομίζω ότι πάντα ήμουν μεγάλη. Δεν υπήρξα παιδί. Με την έννοια ότι ήμουν ώριμη και ήξερα πράγματα μες στο σπίτι από μικρά παιδιά. Και δουλειές κάναμε στο σπίτι, κρατούσαμε εμείς το νοικοκυριό, μαγειρεύαμε εμείς πάντα. Η μάνα μου μας καθοδηγούσε.
- Μες στο σπίτι σαν παιδιά τι ψυχαγωγία είχατε;
- Εμείς ήμασταν ενωμένα παιδιά. Σαν αδέρφια ποτέ δεν τσακωθήκαμε. Πάντα βρίσκαμε τρόπο να χορεύουμε και να τραγουδάμε. Αυτό ήταν η ψυχαγωγία μας. Ήταν ελεύθερο το σπίτι μας.
- Τι δουλειές κάνατε;
- Σε εργοστάσιο πήγα αμέσως μόλις τελείωσα το σχολείο. Στο Μοσχάτο που είχε πολλά εργοστάσια. Δώδεκα χρονών ήμουν. Στην πρώτη δουλειά είχε κοντά και μία εκκλησία παλαιοημερολογίτισσα. Εκεί μια βιοτεχνία ήταν και πήγα και ρώτησα και βρήκα μόνη μου την δουλειά. Ότι μου λέγανε το έκανα. Είχα δίψα για δουλειά. Σε μια βδομάδα μέσα έμαθα αμέσως τη δουλειά. Ήμουν γαζώτρια. Αυτή ήταν η δουλειά μου. Όταν πρωτοπήγα στη δουλειά σε μια βδομάδα έπεσε η χούντα. Και η αφεντικίνα πανικοβλήθηκε και μας πλήρωσε η αφεντικίνα. Ζήσαμε έναν αναβρασμό. Νομίζαμε ότι θα γίνει πόλεμος. Εγώ μόλις πληρώθηκα πήγα αμέσως τα λεφτά στη μάνα μου. Αυτή

ήταν η πρώτη εμπειρία που πληρώθηκα. Σαν τις ταινίες που βλέπεις. Η μάνα μου έκλαιγε. Έτσι μπήκα στον αγώνα της ζωής. Και σε πολλές άλλες δουλειές, σαν γαζώτρια. Όλα αυτά στην Καλλιθέα.

- Δεν βιώσατε εκεί αποκλεισμό ε;
- Όχι καθόλου. Ρατσισμό ένιωσα λίγο μόνο με το σπίτι που οι γονείς μου έκρυβαν τα παιδιά τους και μόνο στην Τετάρτη δημοτικού στην Καλλιθέα που πήγα σχολείο με φωνάζανε ρωσάκι ή ρωσοπόντια και εγώ είχα κλειστεί στον εαυτό μου. Είχα πάρει ένα κέντημα και κεντούσα και δενμίλαγα σε κανέναν. Παρότι ήμουν κοινωνικό παιδί έμεινα στην άκρη. Μια φορά μία την έπιασα από το γιακά και της λέω δεν θα με ξαναπείς ρωσάκι γιατί εγώ είμαι πόντια, είμαι ελληνίδα, ρώσικα εγώ δεν ξέρω να μιλάω. Και πήγα και το είπα στο δάσκαλο. Άλλα παιδιά με κορόιδευαν και δεν παίζανε μαζί μου. Ο δάσκαλος μου τα μάλωσε και τους εξήγησε ότι οι πόντιοι είναι έλληνες και έτσι λίγο λίγο άρχισα να ανοίγομαι.
- Άρα η υποστήριξη από το κράτος ήταν λόγω της πολυτεκνίας και όχι λόγω της παλιννόστησης ε;
- Αυτό έγινε το 90, σε εμάς δεν έγινε τίποτα. Μόνο ως πολύτεκνοι ό,τι προνόμια είχαν. Το κράτος δεν μας βοήθησε.
- Σε ποια ηλικία φύγατε από το σπίτι;
- Εγώ 17 χρονών παντρεύτηκα και έφυγα και ένιωθα 57. Είχα ζήσει πάρα πολλά πράγματα. Στην πρώτη μου δουλειά γνώρισα τον άντρα μου. Και μετά μείναμε στην Καλλιθέα, σε ενοίκιο. Εκεί ξεκινήσαμε τη ζωή μας. Μετά από ένα χρόνο κάναμε το πρώτο παιδί.
- Στο Μενίδι πότε ήρθατε;
- Το 85. Ήρθαμε γιατί είχαν πάρει το οικόπεδο εδώ οι γονείς μου που πουλήσανε το οικόπεδο της Κατερίνης. Όταν δουλεύαμε όλοι στο πατρικό σπίτι όλα τα λεφτά τα δίναμε στους γονείς. Κι έτσι μάζεψαν λίγο λίγο και πήραν τα οικόπεδα και έχτισαν.
- Εδώ πώς την επέλεξαν την περιοχή;
- Γιατί εδώ υπήρχαν ήδη Πόντιοι που είχαν έρθει το 22 ή το 65 κατευθείαν εδώ. Πήραν εδώ γιατί είχαν γνωστούς εδώ. Καλά είναι εδώ. Εμείς ξεκινήσαμε και χτίσαμε. Έκανα εγώ την αρχή και μετά τα αδέρφια μου ένας ένας άρχισαν να καλοβλέπουν εδώ την περιοχή και έχτισαν και αυτοί από πάνω και δίπλα. Εγώ με τον άντρα μου φέραμε εδώ και τη δουλειά μας. Είχαμε εργαστήριο που έφτιαχνε σόλες παπουτσιών. Φτιάξαμε εδώ και τη δουλειά μας και είχα και τα μωρά και το σπίτι και τη δουλειά, όλα μαζί. Και μια χαρά τα καταφέραμε. Μετά από δύο χρόνια ξεκινήσανε να χτίζουνε και οι άλλοι και σε τρία τέσσερα χρόνια ήρθαν όλοι.
- Οι συνθήκες ζωής πώς ήταν όταν παντρευτήκατε;
- Τότε ήταν στην ανάπτυξη τα πράγματα για όλον τον κόσμο. Μετά τη χούντα ακριβώς. Όλο και καλύτερα πηγαίνανε. Έτσι μπορέσαμε και χτίσαμε και αυτό

που νοικιάζαμε μια χαρά ήτανε στην Καλλιθέα. Όταν ήρθαμε το 85 στο Μενίδι ήταν πολύ δύσκολα. Έκανα δύο χρόνια να προσαρμοστώ. Η χαρά μου ήταν μεγάλη που είχα σπίτι αλλά δεν έμοιαζε με την Καλλιθέα. Εδώ δεν είχε τίποτα. Ήταν σαν χωριό. Κάθε σαββατοκύριακο πήγαινα στην Καλλιθέα. Λίγα πράγματα είχε. Άργησα να προσαρμοστώ. Εγώ δεν ήμουν και της εκκλησίας να πάω κάθε Κυριακή για να δεθώ με τον κόσμο. Είμαι πιστή αλλά όχι όπως τα ξαδέρφια μου. Έπαιξε ρόλο που δεν ήταν πόντιος και ο άντρας μου. Και ότι και οι γονείς μου αν και πόντιοι δεν ήταν καθόλου καταπιεστικοί. Η μαμά μου μέχρι και τα 14 με πήγαινε στην εκκλησία με την μαντήλα αλλά όχι με το ζόρι. Μετά οι γονείς προσαρμοζόντουσαν. Ακολουθούσαν και εκείνοι εμάς. Εμείς και εγώ και οι αδερφές μου πήραμε ντόπιους, όχι πόντιους. Εγώ πάω με το νέο ημερολόγιο. Η μαμά μου με το παλιό. Εγώ με το που παντρεύτηκα ξεκίνησα να πηγαίνω με το νέο. Στην Καλλιθέα επειδή πήγαινα στο σχολείο άρχισα να ακολουθώ το νέο. Δηλαδή τα Χριστούγεννα τα γιορτάζαμε με το νέο και με το παλιό. Δεν πολύ καταλαβαίναμε τη διαφορά και οι γονείς δεν μας πίεσαν. Λέω καμιά φορά και η άγνοια των γονιών πόσο βοηθάει τα παιδιά. Οι γονείς μας δεν ήξεραν και δεν μας πίεσαν και βγήκε σε καλό σε εμάς γιατί ακολουθήσαμε τον δρόμο που θέλαμε. Είχαμε ελεύθερη βούληση. Ακόμα με το παλιό πηγαίνουν εκείνοι. Εμείς στο τέλος μαθαίναμε τους γονείς. Εγώ σαν παντρεμένη ακολούθησα μόνο το νέο ημερολόγιο.

- Στην τοπική κοινωνία πώς σας υποδέχτηκαν;
- Δεν είχα πρόβλημα. Εδώ είχε ήδη αρκετούς πόντιους. Το μόνο που μπορώ να σου πω, είναι ότι εγώ ήρθα 24 χρονών, είχα παιδιά, είχα οικογένεια, είχα μια άποψη ζώντας στην πόλη. Όταν ήρθα εδώ ένιωθα ότι ήταν 20 χρόνια πίσω και στις απόψεις και στις αντιλήψεις και σε όλα. Εγώ ήμουν περιποιημένη πάντα και η κοινωνία εδώ ήταν πάντα πολύ συντηρητική. Με κοίταγαν με μισό μάτι οι άλλες γυναίκες. Αν και μεγάλωσα σε μια οικογένεια χωρίς μόρφωση όμως εμείς είχαμε δίψα για δουλειά, έμεινα μες στην πόλη και πάντα μου άρεσε το ωραίο. Εδώ ήταν σαν να γύρισα στην Κατερίνη. Τους ντόπιους στην αρχή τους θαύμασα. Έβλεπα δηλαδή κοινωνικούς περιποιημένους ανθρώπους αλλά μετά όταν τους έμαθα γιατί ανοίξαμε μαγαζί με υφάσματα κατάλαβα ότι υπήρχαν και οι μενιδιάτες που είχανε αυτό που λέμε έπαρση. Δεν υπήρχε μεσαία κατηγορία για να σου δώσω να καταλάβεις. Περνούσαν πολλοί άνθρωποι από κει, πολλοί μενιδιάτες. Το μαγαζί ήταν στο κέντρο του Μενιδίου κι εκεί είδα πάρα πολλά. Κυρίως μενιδιάτισσες ερχόντουσαν να ραφτούνε και να ψωνίσουνε. Εκεί είδα ότι υπήρχαν και αυτοί που είχανε αλλά ήτανε άνθρωποι αλλά ήταν και οι άλλοι οι πιο πολλοί που είχαν έπαρση.
- Σχετικά με τη δημοτική αρχή που την προηγούμενη τετραετία ήταν πόντιος ο δήμαρχος είδατε μήπως κάποια αλλαγή στη μεταχείριση;

- Ένα έχω να σου πω, τριάντα χρόνια είμαι εδώ δήμαρχο δεν έχω δει. Τις ίδιες λακκούβες βλέπω, τα ίδια προβλήματα. Τίποτα δεν έχει αλλάξει ούτε και είχαμε ποτέ καμία βοήθεια από κανένα, ούτε για να βρουν δουλειά τα παιδιά ούτε τίποτα. Το επιδίωξα κάποιες φορές, έκανα την αίτηση μου αλλά τίποτα. Παρότι εγώ είχα μεγαλώσει με αυτό τον άνθρωπο, το δήμαρχο και είναι πολύ καλός άνθρωπος αλλά δεν ήθελα να εκμεταλλευτώ τίποτα ούτε να τον φέρω σε δύσκολη θέση.
- Εσείς έχετε ζήσει την προσφυγιά, ουσιαστικά όλη την ιστορία των ποντίων. αυτό πώς το περνάτε στις επόμενες γενιές;
- Εμείς δεν είμαστε πωρωμένοι. Προσπάθησα να ριζώσω εδώ. Η όλη μου νοοτροπία είναι από δω. Αυτό κοιτάω. Τα ποντιακά τα κράτησα εγώ. Ήδη τα ήξερα πριν έρθω στην Αθήνα. Κάποια στιγμή είχα γραφτεί και σε σύλλογο για ποντιακούς χορούς στην Καλλιθέα και πάντα βάζαμε τα ποντιακά τραγούδια. Το ποντιακό στοιχείο θέλοντας και μη υπάρχει μέσα μας. Εδώ δεν γράφτηκε στο σύλλογο, ούτε τα παιδιά μου. Ότι μάθανε τα παιδιά το μάθανε από τα οικογενειακά γλέντια, από γάμους και από τα οικογενειακά λαϊκά γλέντια. Εδώ στην περιοχή έχει πολλούς πόντιους κι έτσι κάτι πήραν τα παιδιά. Αλλά εδώ δεν βάζω ποντιακά τραγούδια μέσα στο σπίτι. Δεν τα ακούω.
- Κρύψατε ποτέ την ποντιακή καταγωγή για κάποιο λόγο;
- Νομίζω όχι, άσε που κάνει μπαμ λόγω της ομιλίας. Αντίθετα όταν άκουγα ότι κάτι έκανε κάποιος πόντιος έλεγα ντρέπομαι που είμαι πόντια για αυτά που άκουγα που κάνανε μετά όταν ήρθανε το 90. Κάνανε άσχημα πράγματα, έτσι ακουγότανε. Κι εμένα ήρθαν οι θείοι μου και όντως ήταν λες και βγήκαν από τα βουνά. Και η μάνα μου ακόμα το είπε αυτό.
- Είχατε ποτέ πρόβλημα με αυτούς τους ανθρώπους;
- Όχι, ίσα ίσα που βοηθήσαμε πάρα πολλά τα ξαδέρφια μας. Εκείνοι μίλαγαν μόνο ποντιακά και ρώσικα. Τώρα έχουν μάθει βέβαια. Εκείνη την περίοδο αλλοίωσαν και την εικόνα των παλιών ποντίων εκείνοι που ήρθαν τότε και οι ντόπιοι μας κακό χαρακτήρισαν όλους παρότι εμείς μόνο καλό κάναμε στον τόπο.
- Σας ευχαριστώ πολύ.

2. Νάτη Κουτσουκανίδου, ετών 74, 6/11/2015, Αχαρνές, Οικεία
Κουτσουκανίδη, διάρκεια συνέντευξης 0:26:38

- Θα σας κάνω μερικές ερωτήσεις και εσείς θα μου λέτε ότι θυμάστε. Εντάξει;
- Ναι
- Πότε και που γεννηθήκατε;
- Το 1942, στον Καύκασο σε ένα χωριό Αλεξάνδρα λεγόταν. Ψηλά στον Καύκασο. Οι γονείς μου ήταν αγρότες.

- Σε δικό σας σπίτι μένατε;
- Σπίτι ο θεός να το κάνει. Από τους κορμούς των δέντρων ήταν φτιαγμένο.
- Αδέρφια έχετε;
- Ναι. Εγώ είμαι η μεγαλύτερη. Έχω τρεις αδερφές και έναν αδερφό.
- Πώς βρέθηκαν εκεί οι γονείς σας;
- Τους εξόρισαν εκεί οι Τούρκοι το 1917. Πριν την εξορία μένανε στον Πόντο. Ο πατέρας μου γεννήθηκε εκεί αλλά η μάνα μου γεννήθηκε στον Καύκασο. Εγώ εκεί γεννήθηκα. Το 1949 μας κάνανε εξορία. Στον Καύκασο δεν πρόλαβα ούτε σχολείο να πάω. Εξορία μας στείλανε στο Καζακστάν. Εκεί ήταν πολύ χειρότερα. Εκεί ζούσαν Τούρκοι, «καζάκους» τους λέγανε. Όλοι μαζί μέναμε στην αρχή και μετά σιγά σιγά φτιάξαμε σπίτια. Στην αρχή ούτε σπίτια να μείνουμε δεν είχαμε.
- Εκεί τι γλώσσα μιλούσατε;
- Ποντιακά και ρώσικα. Τούρκικα δεν ξέραμε. Μόνο η γιαγιά μου ήξερε.
- Εσείς ξέρετε ρώσικα;
- Ναι ξέρω, όχι πολλά αλλά τα καταλαβαίνω.
- Δεν μιλάγατε ελληνικά;
- Όχι όχι. Σχολείο πήγα εκεί σε ρώσικο μέχρι την Τρίτη τάξη. Μετά δεν πήγα. Τελευταία κάνανε και τούρκικο σχολείο καζάκικο αλλά εμείς δεν πήγαμε. Και μετά ξεκίνησα δουλειά από 12 χρονών. Στην αρχή δούλευα σε αγροτική δουλειά. Σταφύλια, μήλα. Στην αρχή πήγα οικοδομή αλλά ήμουν αδύνατη και κοντή και δεν με πήρανε.
- Πηγαίνανε και οι γυναίκες τότε στην οικοδομή ε;
- Αν πηγαίνανε λέει. Κουβαλούσαν τούβλα, χτίζανε. Η κουνιάδα μου έβαζε τούβλα. Τότε εκεί είχε οικοδομή πολύ. Παιδάκια τα βάζανε και δουλεύανε.
- Εκεί εκτός από εσάς ποιοι άλλοι μένανε;
- Είχε και τάταρους και καζάκους και ουζμπέκους. Ρώσοι, γερμανοί μένανε στη γειτονιά μας. Με αυτούς μόνο ρώσικα μιλάγαμε.
- Η ζωή πως ήταν εκεί;
- Το πρωί δουλειά και μετά είχαμε τα ζώα. Δεν υπήρχε καθισιό, ότι έβγαζε η γη πηγαίναμε και το μαζεύαμε.
- Για διασκέδαση είχατε τίποτα;
- Μπα, λίγα πράγματα. Υπήρχε σινεμά όμως. Δεν προλαβαίναμε όμως. Ήταν και αυστηροί οι γονείς μας δεν μας αφήνανε.
- Ελληνικές ταινίες παίζονταν εκεί;
- Δύο ή τρεις ήταν. Όλες οι άλλες ήταν ρώσικες.
- Οπότε εσείς μιλάτε τώρα πολύ καλά ρώσικα μέχρι τα 12 και τα ποντιακά μέσα στο σπίτι. Την Ελλάδα πώς τη φανταζόσασταν;
- Ακούγαμε Ελλάδα λέγαμε πατρίδα. Θέλαμε να έρθουμε εδώ. Η ταυτότητα μας γράφει ότι είμαστε έλληνες. Θέλαμε να έρθουμε εδώ. Δεν ήμασταν

ρώσοι. Εκεί δεν μπορούσες να πας να σπουδάσεις αν δεν είχες ρώσικη ταυτότητα.

- Εκεί πόσο μείνατε;
- Ως το 1965. Εκεί παντρεύτηκα και έκανα δύο παιδιά. Με προξενιό παντρεύτηκα με πόντιο άντρα. Οι γείτονες το κάνανε το προξενιό. Είκοσι χρονών ήμουνα, γεροντοκόρη με λέγανε. Είκοσι χρονών όλοι ήταν παντρεμένη. Εγώ δεν ήθελα. Έλεγα κάτσε να δούμε. Το 1962 παντρεύτηκα και έκανα δύο παιδιά μέχρι να έρθω στην Ελλάδα.
- Μετά το γάμο πώς ήταν η ζωή;
- Και πάλι αγροτική ζωή. Ποντιακάμίλαγα με τον άντρα μου. Το 1965 ξεκινήσαμε να έρθουμε εδώ. Θέλαμε να έρθουμε. Πιστεύαμε πως εδώ θα ήταν καλύτερα. Ήρθαμε μαζί όλοι εδώ, παππούδες, αδέρφια, ξαδέρφια. Κάναμε τα χαρτιά μας. Ήρθαμε από την Τασκένδη με τρένο στη Μόσχα μετά στην Οδησό, μείναμε τρεις μέρες και μετά με το καράβι ήρθαμε στην Ελλάδα. Στον Πειραιά κατεβήκαμε. Μέναμε σε ένα ξενοδοχείο, μπουρδέλο ήταν. Δεν το ξέραμε. Τίποτα δεν ξέραμε. Ούτε τα λεφτά. Το κράτος μας έδωσε στο κεφάλι τρία κατοστάρικά για βοήθημα. Πήραμε 1200 δραχμές. Αυτή ήταν η βοήθεια του κράτους.
- Όταν φτάσατε εδώ είχατε ήδη εδώ συγγενείς;
- Όχι, κανέναν. Ένας γνωστός μας πήρε και μας έβαλε τα πράγματα μέχρι να βολευτούμε σε ένα μαγαζί τρεις οικογένειες. Ήμασταν όλοι εκεί. Έφτιαξα ένα στρώμα για να σκεπαστούμε. Ήταν Οκτώβρης. Έβρεχε. Μετά από δέκα μέρες πήραμε τα πράγματα μας και αλλάξαμε σπίτι.
- Είχατε χρήματα μαζί σας;
- Από κει κάτι φέραμε αλλά όχι πολλά πράγματα. Ότι είχαμε τα φέραμε όλα. Δεν αφήνανε πολλά. Είχαμε κάτι ψιλοπράγματα μέχρι να πιάσουμε δουλειά. Αλλά αμέσως βρήκα και εγώ και ο άντρας μου. Τα παιδιά τα φύλαγαν οι γονείς μου.
- Και πού μείνατε τότε;
- Στην Νεάπολη και μετά Κορυδαλλό πήγαμε. Έμεινα εκεί από το 1965. Το 1970 πήγαμε στην Ελευσίνα, φτιάξαμε σπίτι λαθραία. Μετά πήγαμε στο Μενίδι το 1980.
- Όταν ήρθατε ήσασταν 23 χρονών. Δεν μιλάγατε καλά ελληνικά. Πώς τα καταφέρατε;
- Μιλάγαμε ποντιακά. Ε τα ποντιακά με τα ελληνικά συμφωνούνε. Σιγά σιγά τα καταφέραμε. Εκεί που μέναμε είχε πολλούς πόντιους. Μετά ήρθανε κι άλλοι συγγενείς μας. Ο ένας έφερνε τον άλλο. Όλη η οικογένεια ήρθε εδώ.
- Μέσα σε 5 χρόνια φτιάξατε σπίτι;
- Ναι πήραμε οικόπεδο και φτιάξαμε στην Ελευσίνα.
- Από κει γιατί φύγατε;

- Είχαμε μαγαζί εκεί, το κάναμε καφενείο, μετά το κάναμε παντοπωλείο. Ούτε ξέρω πώς φύγαμε. Ασχοληθήκαμε με το εμπόριο. Ο άντρας μου πιο πολύ. Πηγαίναμε στις λαϊκές. Μετά πουλήσαμε το σπίτι εκεί και πήραμε εδώ το οικόπεδο. Τα παιδιά μου έπιασαν δουλειά. Στην αρχή ζοριστήκαμε πολύ αλλά μετά το φτιάξαμε εδώ το σπίτι σιγά σιγά. Το 1981 παντρεύτηκε η μεγάλη μου κόρη και μετά όλα τα παιδιά μου μικρά παντρεύτηκαν.
- Όταν πρωτοήρθατε εδώ πώς ήταν;
- Τίποτα δεν υπήρχε. Ένα σπίτι εδώ ένα εκεί. Ήταν και φθηνά τα οικόπεδα.
- Ποιος σας είπε να έρθετε εδώ;
- Μόνοι μας. Εδώ είχε και πολλούς πόντιους. Εδώ πάνω δεν υπήρχε σπίτι. Τίποτα. Μετά σιγά σιγά γέμισε. Εδώ βρήκα δουλειά και δούλεψα 15 χρόνια. Εδώ συνολικά δούλεψα 17 χρόνια και βγήκα στη σύνταξη.
- Εδώ το κράτος βοήθησε καθόλου;
- Τίποτα. Το μόνο όταν έγινε ο σεισμός το 1999 μας έδωσε από 200.000. πουθενά αλλού δεν βοήθησε. Ίσα ίσα όταν πρωτοήρθαμε η πολεοδομία μας έγγραψε. 1.600.000 δραχμές πρόστιμο πληρώσαμε. Τα οικόπεδα τα πουλάγανε αλλά ήταν λαθραία. Μετά ζητούσαν πρόστιμα. Μας κάνανε δικαστήριο. Και τότε μας είπε κάποιος να μην τα πληρώσουμε και πραγματικά με τον επόμενο νόμο ακυρώθηκε το πρόστιμο.
- Εδώ με τους γείτονες, τους όχι πόντιους, πώς τα πήγατε;
- Δεν είχαμε ποτέ προβλήματα. Παρέα έκανα με όλους.
- Τα παιδιά στα σχολεία;
- Όχι, όλα καλά. Μόνο ο δήμος δεν ανταποκρίθηκε σε τίποτα. Μόνο όταν μας έγγραφαν το πρόστιμο πήγα στο δήμαρχο το Βρεττό και μου μίλησε καλά. Και όντως όπως τα είχε έγιναν.
- Νιώσατε ποτέ ρατσισμό από οποιονδήποτε;
- Όχι γιατί δεν είχα πολλά πολλά με κανέναν. Δούλευα πολύ. Δεν είχα πρόβλημα με κανέναν. Τα παιδιά μου κάνανε με ντόπιους παρέα. Τους έφερναν και στο σπίτι. Δεν με πείραζε αρκεί να τους ήξερα. Εγώ ήθελα απλά να ξέρουν ποντιακά. Ρώσικα δεν μιλάνε. Εδώ τα ξέχασα εγώ. Όταν ήρθα εδώ ξεκίνησα τα νέα ελληνικά.
- Ακολουθείτε το παλιό ημερολόγιο;
- Ναι από τη Ρωσία ακόμα. Δεν ήθελα να ακολουθήσω το νέο. Όλοι πάνε με το νέο αλλά εγώ δεν μπορώ. Δεν ξέρω γιατί. Επειδή ήταν οι δικοί μου πολύ πιστοί. Ήταν πολύ θρήσκοι. Κράταγαν όλες τις νηστείες. Δεν έβριζαν. Εγώ το διατήρησα εδώ.
- Εδώ υπήρχαν εκκλησίες παλαιοημερολογίτικες;
- Ναι αμέ. Εγώ εδώ πηγαίνω στα Λιόσια στον άη Γιώργη. Έχει πάρα πολύ κόσμο. Όλα μου τα παιδιά πάνε με το νέο.
- Στα εγγόνια σας έχετε διηγηθεί αυτά που έχετε περάσει;

- Ναι αμέ. Είναι πολύ περήφανοι που είναι πόντιοι. Δεν θέλει να του λες κουβέντα. Έχουν καμάρι. Ελληνικά δεν θέλουν να μιλάνε. Ο Γιώργος ο γιος μου είναι χρονών μόνο ποντιακά θέλει να μιλάει.
- Όταν ήσασταν εκεί φύγατε από τον Καύκασο και πήγατε εξορία. Πώς έγινε αυτό;
- Από το Στάλιν. Όσοι δεν δήλωναν Ρώσοι τους εξόριζαν όλο και πιο ψηλά. Δεν μας έδωσαν καμία ευκαιρία να μείνουμε εκεί. Ήρθαν νύχτα. Ο στρατός μας έδιωξε και δεν προλάβαμε να πάρουμε τίποτα. Είχαμε ζώα εκεί. Όλα τα αφήσαμε. Μετά τους βρίζαμε. Όταν πέθανε ο Στάλιν εμείς γελάγαμε. Το 1953 πέθανε.
- Εκεί στο Καζακστάν ονειρευόσασταν να έρθετε στην Ελλάδα;
- Οι γονείς μας. Εμείς δεν ξέραμε. Δεν είχε έρθει ποτέ κανείς εδώ. Πρώτη φορά όλοι μαζί ήρθαμε. Η γιαγιά μου έλεγε ότι είχε θαμμένη περιουσία πριν φύγει από την Ελλάδα για τον Πόντο. Με αυτό τον καημό πέθανε. Δεν πρόλαβε να έρθει. Εξήντα ένα χρονών πέθανε. Όταν ήμασταν εκεί βλέπαμε τα έργα και λαχταρούσαμε. Λέγαμε μακάρι να ήμασταν κι εμείς εκεί. Να δούμε πώς είναι η πατρίδα.
- Εκεί νιώθατε Έλληνες;
- Ναι βέβαια.
- Τώρα με τα χρόνια που περάσανε λέτε πως πήρατε τότε τη σωστή απόφαση;
- Ναι βέβαια. Εκεί τώρα πόντιος κανείς δεν είναι.
- Όταν ήρθατε εδώ κρατήσατε επαφές εκεί;
- Με συγγενείς κρατούσαμε για χρόνια. Μετά ήρθανε όλοι εδώ και κοπήκαν όλα.
- Τι έθιμα βρήκατε εδώ διαφορετικά;
- Εκεί μέναμε πολύ φτωχικά. Μαύρο ψωμί τρώγαμε. Εδώ όλα ωραία μας φαίνονταν. Τρώγαμε ψωμί και φρούτα. Εκεί μόνο φασόλια, πατάτες και λάχανα τρώγαμε. Όταν είχαμε τα ζώα ήταν καλά αλλά μετά μόνο Χριστούγεννα και Πάσχα τρώγαμε κρέας. Εδώ ήταν πολύ καλύτερα από εκεί. Όλα καλά. Δόξα τω θεώ.
- Τα δύο παιδιά σας τα γεννήσατε εκεί. Πώς ήταν οι συνθήκες;
- Τίποτα δεν είχαμε. Καμία βοήθεια. Τα νοσοκομεία ήταν όλα τσάμπα, τίποτα δεν πλήρωνες. Αλλά η ζωή ήταν πολύ φτωχική. Σπίτι δουλειά μόνο ήταν.
- Σας ευχαριστώ πολύ.

3. Μαρία Παρασίδη, ετών 37, 23/05/2015, Αχαρνές, οικεία Παρασίδη, διάρκεια συνέντευξης 0:57:22

- Έχεις γράψει ένα βιβλίο που αφορά την ιστορία της γιαγιάς σου.
- Ναι πρόκειται για την ιστορία της μαμά της μαμάς μου.

- Μάλιστα, ήρθαν στην Ελλάδα από την πρώην ΕΣΣΔ. Πώς προσαρμόστηκαν εδώ;
- Ήρθαν εδώ, αρχικά στον Πειραιά, η μητέρα μου τότε ήταν δέκα ετών. Εκεί οι συνθήκες ήταν πολύ άσχημες. Έμεναν δίπλα σε μπουρδέλα. Θυμάται η μαμά μου πως η γιαγιά μου προσπαθούσε να κρατήσει δίπλα της τα παιδιά της για να μην δούνε κάτι που δεν πρέπει. Δεν υπήρχε η μέριμνα από το κράτος να τους πάνε σε κάποιο μέρος όπου να μπορούν να ζήσουν ανθρώπινα.
- Ποια χρονιά συνέβησαν αυτά;
- Ήταν το 1964 περίπου.
- Άρα ήταν και πριν τη δικτατορία.
- Ναι. Έμειναν εκεί δύο μήνες. Μετά πήγαν στη Λιβαδειά. Εκεί έζησαν και πριν τη χούντα αλλά ο κόσμος εκεί ήταν πολύ αυστηρός και αντικομμουνιστικός. Επειδή οι δικοί μου προέρχονταν από τη Ρωσία τους θεωρούσαν κομμουνιστές και δεν τους ήθελαν. Η μαμά μου τότε ήταν μεγάλο παιδάκι και τα θυμάται αυτά, και ο αδερφός της ο Κώστας, στο σχολείο αντιμετώπισαν το περιθώριο. Τους είχαν ταυτίσει με τους κομμουνιστές.
- Οι παππούδες σου τι πολιτικές απόψεις είχαν;
- Επηρεάστηκαν από τις απόψεις της χώρας από όπου προέρχονταν. Αυτή είναι η αλήθεια. Ακόμα και τώρα το λένε. Θεωρούν ότι είναι ένα σύστημα πολύ καλό. Παρέχει καλύτερη παιδεία, υγεία και γενικώς τρέφουν ακόμα τις αντιλήψεις που τους είχαν ποτίσει εκεί. Ότι πρόκειται για ένα πολύ καλό καθεστώς. Οπότε οι δικοί μου δεν ήταν συντηρητικοί. Εδώ στην Ελλάδα δεν ήταν κοντά σε κάποια πολιτική έκφραση αλλά επειδή έζησαν το καθεστώς αυτό εκεί και το πρόβαλαν εκεί σαν το τέλειο καθεστώς, έχουν σίγουρα επηρεαστεί από αυτό. Δηλαδή δεν τους ακούω ποτέ να λένε πως στη Ρωσία είχαν ένα άσχημο πολιτικό καθεστώς. Έζησαν στη Λιβαδειά δύο χρόνια περίπου. Έπειτα ήρθαν στο Μοσχάτο και έψαχναν να αγοράσουν ένα οικόπεδο για να χτίσουν το δικό τους σπίτι γιατί έτσι είχαν μάθει να έχουν ιδιοκτησία. Το είχαν στερηθεί κιόλας αυτό. Είχαν στερηθεί το να έχουν ένα χώρο δικό τους. Εδώ στο Μενίδι τα οικόπεδα ήταν φθηνά τότε. Είχαν βρει και ακόμη πιο φθηνό στους Θρακομακεδόνες αλλά το σνομπάρανε τότε. Κι έτσι βρέθηκαν εδώ.
- Πότε ήταν αυτό;
- Ήταν περίπου το 1966. Δηλαδή εδώ έζησαν και τη δικτατορία.
- Η μητέρα σου στο σχολείο τι μνήμες έχει;
- Ήταν παιδί που είχε γεννηθεί στη Ρωσία. Δεν την αντιμετώπιζαν σαν παιδί μεταναστών αλλά περισσότερο σαν παιδί που ερχόταν από ένα κομμουνιστικό καθεστώς.
- Μίλαγε καλά την ελληνική γλώσσα;
- Η γιαγιά μου μιλούσε ποντιακά και στο σπίτι ποτέ δεν μιλούσαν ρώσικα. Επομένως η μαμά μου μίλαγε ποντιακά.

- Ελληνικά μίλαγε καλά η μητέρα σου;
- Κοίταξε και τα ποντιακά είναι μία ελληνική διάλεκτος. Δεν είχαν ποτέ πρόβλημα να συνεννοηθούν με κάποιον μιλώντας αυτά. Ίσως να αντιμετώπισαν ένα πρόβλημα αρχικά αλλά μόνο τα πρώτα χρόνια.
- Το Μενίδι ήταν μια συντηρητική κοινωνία. Η εγκατάσταση εδώ έγινε ομαλά;
- Θα έλεγα πως πέρα από τη φτώχεια που είχαν να αντιμετωπίσουν σε μεγάλο βαθμό δεν είχαν άλλα προβλήματα. Μεγάλη φτώχεια όμως την περίοδο που έχτιζαν το σπίτι. Φαντάσου πως τη μαμά μου τη σταμάτησαν από το σχολείο πριν τελειώσει το δημοτικό για να δουλέψει. Και είναι κάτι που της έχει στοιχίσει πολύ. Ακόμα και μέχρι σήμερα. Έκαναν από δυο δουλειές οι παππούδες μου αλλά δεν έφταναν. Έπρεπε κι άλλο ένα άτομο να δουλέψει οπότε σταμάτησαν τη μαμά μου από το σχολείο και την πήγαν στο εργοστάσιο. Και στέρησαν στο κορίτσι τη μόρφωση όχι στο αγόρι. Βέβαια αργότερα προσπαθούσε κι αυτή να το αναπληρώσει συνέχεια. Δηλαδή δούλευε αλλά πήγαινε και σε μια σχολή τα απογεύματα. Είχε τη διάθεση.
- Με τι ασχολήθηκαν εδώ οι παππούδες σου;
- Ο παππούς με την οικοδομή. Κοίταξε, ήταν λίγα τα πράγματα που θα μπορούσαν να κάνουν ερχόμενοι εδώ. Εργάτες, οικοδόμοι, σιδεράδες, τέτοια επαγγέλματα. Η γιαγιά μοδίστρα, από γενιά σε γενιά πήγε αυτό. Η μαμά της μοδίστρα, εκείνη μοδίστρα, η κόρη της μοδίστρα. η μαμά μου δηλαδή και ήταν και καλή μοδίστρα η γιαγιά μου. Οπότε τη βοήθησε αυτό. Άλλη μια δουλειά που έκανε ήταν να πλένει ρούχα από άλλα σπίτια. Ότι ήταν δυνατόν έκαναν γιατί θεωρούσαν ότι το πιο σημαντικό πράγμα ήταν να φτιάξουν ένα σπίτι. Το κατάφεραν αυτό αλλά με ένα κόστος. Το να σταματήσεις το παιδί σου από το σχολείο στα έντεκα του, εντάξει ήταν μεγάλο το κόστος. Υπάρχει κατανόηση αλλά ήταν πολύ δύσκολο για τη μητέρα μου.
- Μάλιστα. Τον εαυτό τους οι ίδιοι πώς το χαρακτήριζαν; Δηλαδή έλεγαν είμαστε πόντιοι, είμαστε Έλληνες;
- Μα πόντιοι και έλληνες δεν είναι κάτι διαφορετικό!
- Ναι, αλλά λέω οι ίδιοι πού τοποθετούσαν τον εαυτό τους.
- Είμαστε πόντιοι έλεγαν. Υπάρχει μεγάλος πόνος βέβαια γιατί δεν ήταν συνώνυμες αυτές οι δύο λέξεις. Τη λέξη πόντιος εδώ την άκουσαν πρώτη φορά. Εκεί τους έλεγαν ρωμιούς. και το ρωσοπόντιοι βέβαια σαν έννοια είναι τελείως λάθος. Άρχισαν να ονομάζουν ρωσοπόντιους όσους έρχονταν από τη Ρωσία. Ενώ αυτός μπορεί να ήταν πόντιος. Αλλά μπορεί και να ήταν ρώσος και να μην είχε ποντιακή καταγωγή. Απλώς και μόνο επειδή ερχόταν από τη Ρωσία λεγόταν ρωσοπόντιος. Υπάρχει μία σύγχυση και σε αυτή την έννοια.

- Βέβαια με την επόμενη μετανάστευση τη δεκαετία του 1990 δεν ήταν λίγοι εκείνοι που ισχυρίστηκαν ότι ήταν πόντιοι για να μπορέσουν να έρθουν στην Ελλάδα ενώ ουσιαστικά δεν είχαν καμία σχέση με τον τόπο αυτόν.
- Ναι σίγουρα. Το ξέρω αυτό διότι όταν ήρθαν οι δικοί μου στην Ελλάδα ξέρω ότι η πλειοψηφία ήρθε τότε. Αυτοί που έμειναν πίσω ήταν ελάχιστοι. Άρα αποκλείεται όσοι έμειναν πίσω να ήταν όλοι αυτοί που ήρθαν το 1990.
- Όταν ήρθαν εδώ διατήρησαν επαφές με εκεί;
- Έμειναν πολύ λίγοι εκεί οπότε κόπηκε ο οποιοσδήποτε δεσμός με εκεί.
- Ούτε ξαναγύρισε κάποιος πίσω;
- Όχι. Δεν το σκέφτηκαν ποτέ αυτό. Θεωρούσαν πως εδώ ήταν η χώρα τους. Έμειναν εκεί επειδή δεν είχαν άλλη επιλογή.
- Μάλιστα. Ούτε με κάποιους γείτονες ή φίλους κράτησαν επαφή;
- Είχαν αναπτύξει σχέσεις αλλά λίγα χρόνια έμεναν σε κάθε περιοχή. Έμειναν λίγο στο Σοχούμι, μετά πήγαν στην εξορία, μετά εξορία σε άλλο μέρος. Ήταν ωραίο το μέρος που έμεναν στον Καύκασο. Ήταν ένα ωραίο χωριό και είχαν φτιάξει και ένα ωραίο σπίτι αλλά δεν τους άφησαν εκεί. Τους εξόρισαν. Κι έτσι δεν ρίζωσαν με κανέναν. Σίγουρα είχαν φίλους αλλά φεύγοντας δεν κρατήσανε δεσμούς. Ήρθαν εδώ πολύ ενωμένοι αναμεταξύ τους. Δέχτηκαν πολύ έντονα το ρατσισμό και ήταν ενωμένη τουλάχιστον η οικογένεια. Η μαμά μου δέχτηκε πολύ το ρατσισμό. Στο σχολείο περισσότερο. Και μετά στο εργοστάσιο αλλά περισσότερο στο σχολείο. Εδώ και εγώ η ίδια που έχω γεννηθεί εδώ και ένιωσα το ρατσισμό. Και πρόσφατα ως φοιτήτρια και όταν τους έλεγα την καταγωγή μου τη θεωρούσαν προσβλητική. Δεν το πίστευαν.
- Ο πατέρας σου από πού κατάγεται;
- Από την Πάφρα, ένα μέρος όπου ζούσαν κρυπτοχριστιανοί και η δική του οικογένειαμίλαγαν αναμεταξύ τους τούρκικα και όχι ποντιακά. Ζούσανε μαζί με τούρκους εκεί. Τους είχαν πει να αλλάξουν είτε τη γλώσσα είτε τη θρησκεία. Επέλεξαν βέβαια τη γλώσσα. Με τα χρόνια ούτε τη θρησκεία μπορούσαν να έχουν φανερή οπότε φαινόntonτουσαν σαν Τούρκοι ενώ ήταν Έλληνες κρυφοί. Και απέκτησαν βέβαια και τις συνήθειες των Τούρκων. Είχαν ανατολίτικες ιδέες και νοοτροπία. Ο πατέρας του πατέρα μου ήταν ανατολίτης στην κυριολεξία. Θεωρούσε ότι η γυναίκα ήταν πολύ κατώτερη. Δεν άφηνε καν τις γυναίκες να προχωρούν δίπλα του. Μόνο πίσω του.
- Αυτές οι συνήθειες είναι αμιγώς ανατολίτικες; Γιατί τις έχω ακούσει και από άλλες ποντιακές οικογένειες.
- Ναι προέρχονται από εκεί όμως. Ας πούμε η Τραπεζούντα ή η Αργυρούπολη ήταν κοινωνίες πιο γυναικοκρατούμενες. Τη θεωρούσαν πολύ σημαντική τη θέση της γυναίκας. Ενώ σε περιοχές που ζούσαν μαζί με Τούρκους και εκεί που ήταν κρυπτοχριστιανοί θεωρούσαν πολύ υπό το ρόλο της γυναίκας. Είναι καταβολές τουρκικές αυτές.

- Είχα ακούσει εγώ πως τη δεκαετία του 1960 σε κάποια χωριά της βόρειας Ελλάδας όπου υπήρχαν πολλοί πόντιοι, πως η νύφη όφειλε να πλύνει τα πόδια του πεθερού. Έχεις εσύ ακούσει κάτι ανάλογο;
- Βέβαια. Έτσι γινόταν με τον παππού μου. Η μητέρα μου όταν παντρεύτηκε με τον πατέρα μου ήταν δεδομένο πως έπρεπε να μείνει με τα πεθερικά της. Πέρασε δύο χρόνια που η ίδια τα αναφέρει ως κάτεργα. Δηλαδή πλέον υπάκουε τον πεθερό και όχι τον άντρα της, ο άντρας της είχε διακοσμητικό ρόλο. Ο πεθερός καθόριζε ότι αφορούσε τη ζωή της. Με το που παντρεύτηκε της απαγόρευσαν να δουλεύει και να βγαίνει από το σπίτι. Ο πατέρας μου έβγαине για οπουδήποτε χρειαζόταν αλλά η μητέρα μου ήταν έγκλειστη με τα πεθερικά της.
- Αυτά συνέβησαν εδώ στο Μενίδι;
- Μάλιστα, στο κέντρο του Μενιδίου έμεναν τότε. Περίπου το 1972 που παντρεύτηκαν. Την ξυπνάγανε από τις 6 το πρωί για να ξεκινήσει τις δουλειές του σπιτιού και να κάνει δουλειές όλη μέρα. Γενικά της κάνανε πάρα πολλά καψόνια και πέρασε πάρα πολύ άσχημα αυτά τα δύο χρόνια. Είχε φτάσει σε σημείο να τρέμει και να έχει πάρα πολλά νεύρα και να είναι σε πάρα πολύ άσχημη ψυχολογική κατάσταση.
- Και πώς γλύτωσε από αυτό;
- Έφτασε σε σημείο να αρρωστήσει. Δεν άντεχε αυτή την κατάσταση. Είχε φτάσει σε σημείο να μην μπορεί να συνοδεύσει τον πατέρα μου ούτε σε ένα γάμο. Θεωρούσε ο παππούς μου πως ο άντρας βγαίνει μόνος του, η γυναίκα δεν πρέπει να βγαίνει έξω. Ο πατέρας μου δούλευε και τον μισθό του τον διαχειριζόταν ο παππούς μου. Μετά από δύο χρόνια που την είδε ο πατέρας μου πως είναι πλέον σε πολύ άσχημη κατάσταση πήραν την απόφαση και φύγανε και ξεκινήσανε τη ζωή τους μόνοι τους. Αφού βέβαια τσακώθηκαν με τους γονείς τους και από τις δύο πλευρές.
- Μάλιστα. Είπες πως είχες υποστεί και εσύ το ρατσισμό. Θέλεις να μας περιγράψεις πώς ακριβώς το εννοείς;
- Ναι αρχικά και στο δημοτικό. Το θεωρούσαν υποτιμητικό να είσαι πόντιος. Βασικά πιστεύω πως το πρόβλημα ήταν η άγνοια. Δεν ήξεραν ποιοι είναι οι πόντιοι. Μιλάμε για τη δεκαετία του 1980 με 1990. Υπήρχε μεγάλη επιφύλαξη απέναντι στον κόσμο. Μας είχαν κατατάξει σε μία κατηγορία άσχημη όλους. Ήταν ντροπή να είναι κανείς πόντιος. Ήταν ξένος και παρότι η μαμά μου ήταν εδώ πάρα πολλά χρόνια. Εγώ γεννήθηκα εδώ, ούτε προφορά είχα ούτε τίποτα για να το αντιμετωπίσω αυτό στο σχολείο. Όταν έλεγα στα άλλα παιδάκια την καταγωγή μου με κορόιδευαν και το θεωρούσαν κάτι προσβλητικό. Σε όλα τα σχολεία το βίωσα αυτό. Και στο δημοτικό και στο γυμνάσιο και στο λύκειο. Αλλά πιο πολύ μου έκανε εντύπωση πως ακόμα και στο ΤΕΙ όταν έλεγα σε κάποιες φίλες μου από πού είμαι δεν ήξεραν καν τι είναι και τους έκανε εντύπωση.

- Μάλιστα. Αυτή η αντιμετώπιση στάθηκε ποτέ εμπόδιο σε κάτι που ήθελες να κάνεις αλλά δεν έκανες λόγω της καταγωγής;
- Όχι, δεν μπορώ να το πω αυτό. Αλλά υπήρχαν πολλές δυσάρεστες στιγμές. Γιατί κάποιες φορές βρισκόμουν σε μια παρέα γινόταν ένα σχόλιο και ένιωθα πολύ άβολα.
- Μπήκες στον πειρασμό ποτέ να κρύψεις την καταγωγή σου;
- Όχι να το κρύψω αλλά να αποφύγω να μιλήσω για αυτό. Όχι να πω ψέματα αλλά να αποφύγω τη συζήτηση γιατί ήξερα ότι θα υποστώ ρατσισμό. Όλα αυτά και πρόσφατα. Αλλά σήμερα δεν αποφεύγω πια να μιλήσω για αυτό. Αν και ακόμα και σήμερα υπάρχει μια προκατάληψη. Και στη δουλειά μου το έχω αντιμετωπίσει. Έβλεπα ανθρώπους που έχουν τελειώσει μια σχολή και να μην ξέρουν πού είναι αυτή η περιοχή. Να με ρωτάνε πού είναι αυτή η περιοχή. Πού είναι ο Πόντος.
- Στην κοινωνική σου ζωή σου δημιούργησε ποτέ πρόβλημα;
- Ναι. Ένιωθα πολύ άβολα κάποιες φορές όταν άκουγα σχόλια. Δεν το πίστευαν πως είμαι Πόντια. Αφού είσαι φυσιολογική έλεγαν, πώς λες ότι είσαι πόντια.
- Έκανες παρέα με άλλους πόντιους;
- Ναι και με συγγενείς και φίλους.
- Το προτιμούσες;
- Όχι, δεν το σκεφτόμουν έτσι. Για εμένα ήταν το ίδιο.
- Είναι γεγονός βέβαια πως ενσωματώνονται πιο εύκολα σε ομάδες. Συμφωνείς με αυτό;
- Ναι αλλά νομίζω πως γίνεται επειδή από τους άλλους έχουν βιώσει τον ρατσισμό.
- Μάλιστα. Όσον αφορά την οικογένεια σου, πώς βρέθηκαν μαζί;
- Ήταν ένα είδος προξενιού.
- Η μαμά τήρησε όλα αυτά τα ανατολίτικα έθιμα;
- Ναι παρόλο που ήταν πολύ διαφορετικά μεγαλωμένη. Ο παππούς μου είχε την γιαγιά μου πολύ ψηλά, τη θεωρούσε πολύ σημαντική και πήγε ξαφνικά στο άλλο άκρο. Ήταν πολύ δύσκολο.
- Με την περιοχή εδώ, πώς τα πήγε η μαμά σου; Πώς ριζώθηκε εδώ;
- Δεν θεωρούν οι γονείς μου ότι είναι μενιδιάτες. Ούτε κι εγώ παρόλο που έχω γεννηθεί εδώ. Είναι αφιλόξενος ο τόπος. Ίσως επειδή έχουμε και αυτές τις εμπειρίες. Και εγώ στο σχολείο ένιωθα πως δεν με αποδεχόντουσαν.
- Αυτά τα σχόλια ήταν μόνο από γηγενείς;
- Όχι απαραίτητα. Από τους μενιδιάτες όμως το αντιμετώπιζα πιο πολύ γιατί υπήρχε μεγάλη άγνοια. Δεν με τραβάνε οι άνθρωποι εδώ. Θεωρώ πως είναι κλειστόμυαλοι και πέρα από την αντιμετώπιση τους σε εμένα. Θεωρώ πως δεν είναι τυχαίο πως δεν έχει καλή συγκοινωνία το Μενίδι. Δεν θέλουν να επικοινωνούν με τον υπόλοιπο κόσμο. Θέλουν να είναι αποκομμένοι. Μου

έλεγαν οι παππούδες μου κάποιες ιστορίες για το Μενίδι όταν πρωτοήρθαν εδώ. Ήταν ανδροκρατούμενο και οι γυναίκες δεν περνάγανε από την πλατεία. Μου λέγανε ένα περιστατικό πως επειδή συνήθιζαν να πηγαίνουν μαζί βόλτες το πρώτο σαββατοκύριακο που ήρθαν εδώ πήγε ο παππούς μου τη γιαγιά μου σε ένα ζαχαροπλαστείο και αντιμετώπισε την κατακραυγή των άλλων. Πώς τόλμησε και έφερε μια γυναίκα στην πλατεία. Ή επίσης άκουγα ότι τα σπίτια είχαν πολύ ψηλές μάντρες, οι γυναίκες τρώγανε ξύλο, δουλεύανε κυρίως οι γυναίκες και οι άντρες έπαιρναν τα λεφτά.

- Είναι κοινό πως έχουν και οι δύο οικογένειες ψηλά τη θέση της μητέρες;
- Ίσως. Πάντως οι παππούδες μου, μου μετέδωσαν μια άσχημη εικόνα. Εγώ μεγάλωσα στα περίχωρα του Μενιδίου και δεν είχα να κάνω τόσο πολύ με γηγενείς. Δεν πρόλαβα εγώ αυτά τα γεγονότα. Κυκλοφορούσα ελεύθερα στο κέντρο του Μενιδίου. Δεν πολύ συναναστράφηκα βέβαια μαζί τους για να έχω καλύτερη γνώμη.
- Είχες σχέσεις με μενιδιάτες;
- Ναι έχω μια πολύ καλή φίλη που είναι μενιδιάτισσα. Δεν έχω κάποια πολύ αρνητική εμπειρία αλλά είναι περισσότερο αυτό επειδή δεν συναναστράφηκα και πολύ μαζί τους.
- Τυχαία ήταν η επιλογή του οικοπέδου εδώ;
- Ναι, λόγω της τιμής του.
- Εδώ ήρθαν μετά το Μοσχάτο. Στο Μοσχάτο είχαν καλύτερη εμπειρία;
- Ναι γιατί εκεί υπήρχαν πολλοί πόντιοι. Αλλά και εδώ υπάρχουν κομμάτια που μένουν μόνο Πόντιοι.
- Όσον αφορά τη θρησκεία, οι παππούδες σου ακολουθούσαν το παλαιό ημερολόγιο;
- Ναι αλλά όχι μόνο οι πόντιοι. Εδώ στη γειτονιά πολλοί γείτονες παρότι δεν ήταν πόντιοι το ακολουθούσαν μέχρι πρόσφατα. Μετά το γύρισαν. Οι παππούδες μου γύρισαν στο νέο. Η μαμά μου ακολούθησε φανατικά το παλαιό παρότι όταν παντρεύτηκε ακολουθούσε το νέο. Αλλά οι κουμπάροι τους ήταν παλαιοημερολογίτες και σιγά σιγά άλλαξαν και οι γονείς μου και μάλιστα η μαμά μου το ακολουθεί πιστά.
- Οπότε και εσύ ακολούθησες ως παιδί το παλαιό ημερολόγιο;
- Ναι και ήταν μια άσχημη εμπειρία αυτή. Οι εκκλησίες και οι παππάδες τους είναι σαν να ζουν τρεις αιώνες πίσω. Έχω άσχημες εμπειρίες. Το νέο ημερολόγιο είναι πολύ πιο ελαστικό. Το παλαιό είναι πολύ αυστηρό. Πήγαινα στην εκκλησία οχτώ χρονών και φόραγα μαντήλα. Έπρεπε να φοράω πολύ μακριές φούστες. Για να κοινωνήσω έπρεπε να εξομολογηθώ. Έπρεπε να κάτσω σαν πρόβατο τρεις τέσσερις ώρες στην ουρά να εξομολογηθώ για να κοινωνήσω. Με έκανε ρεζίλι στα οχτώ μου ο παππάς επειδή είχα πάει να κοινωνήσω χωρίς να έχω εξομολογηθεί. Λες και είχα φοβερές αμαρτίες. Και όλο αυτό ίσχυε μόνο για τις γυναίκες. Για τους άντρες

ήταν πολύ πιο ελαστικά τα πράγματα. Από τη στιγμή που γεννιέσαι γυναίκα έχεις την αμαρτία πάνω σου. Αυτό είναι πάρα πολύ έντονο στο παλαιό ημερολόγιο. Είμαι σίγουρη για αυτό. Είναι πολύ ξεκάθαρη η στάση τους. Ο άντρας ότι και να κάνει δεν πειράζει, είναι άντρας. Κατ' αρχάς εμένα στα οχτώ μου χρόνια δεν με βλέπανε παιδί, με βλέπανε γυναίκα. Κι αυτό ακόμα δείχνει πολλά. Θυμάμαι μου λέγανε στις εξομολογήσεις πράγματα που ούτε καταλάβαινα τι μου λέγανε. Ήμουν οχτώ χρονών και ο παπάς που έλεγε για τον αυνανισμό. Εγώ δεν ήξερα καν τι είναι αυτό. Και μου δημιουργούσε ενοχές και πολλά άσχημα κατάλοιπα. Δυσκολεύτηκα πάρα πολύ στην πρώτη μου σχέση για να τα ξεπεράσω όλα αυτά.

- Σε ποια εκκλησία εκκλησιάζονται οι γονείς σου;
- Στο μοναστήρι του Αγίου Νεκταρίου. Και μερικές φορές πήγαιναν στην Κόρινθο. Και με έπαιρναν μαζί τους για να εξομολογηθώ και εκεί που ήταν ακόμα πιο αυστηρά. Ήταν φανατισμένοι οι γονείς μου. Υπήρχε μια υπερβολή παντού. Η μαμά μου για χρόνια δεν είχε φορέσει ποτέ παντελόνι. Φορούσε μόνο φούστες, όχι μόνο στην εκκλησία και εκτός. Αν ακούσεις τι λένε αυτοί οι άνθρωποι μέσα σε αυτές τις εκκλησίες θα καταλάβεις. Δεν επιτρέπουν να ακούς ούτε μουσική, μόνο ψαλμωδίες. Ή θεωρούν το καρναβάλι κάτι απαγορευμένο. Τα ρούχα συντηρητικά. Είναι όλα πίσω.
- Τι γνωρίζεις για το παλαιό ημερολόγιο;
- Σαν εκκλησία βρίσκω πως είναι το ίδιο με το νέο ημερολόγιο αλλά πιο συντηρητικό και πιο πίσω. Κάτι ουσιαστικό δεν υπάρχει. Θεωρώ πως δεν έχει σημασία ποια ακριβώς μέρα γιορτάζουμε το καθετί. Θεολογικά δεν υπάρχει διαφορά. Οι δεκατρείς μέρες δεν έχουν διαφορά. Από το παλαιό ημερολόγιο δεν έχω καμία καλή εμπειρία ούτε γνώρισα κανέναν καλό άνθρωπο. Την τελευταία φορά που πήγα ήταν στα 21 μου χρόνια που ήξερα ότι πλέον δεν θα με ξανά κοινωνήσουν ποτέ γιατί είχα διαπράξει μέγα αμάρτημα. Είχα ολοκληρωμένες σχέσεις χωρίς να είμαι παντρεμένη και βέβαια έπρεπε να το πω αυτό γιατί είναι το πρώτο πράγμα που σε ρωτάνε. Σε έναν άντρα βέβαια δεν έχει σημασία αυτό. Η γυναίκα ότι και να τη ρωτήσουν πρέπει να το απαντήσει.
- Αυτό είχε κάποια επίπτωση στην πίστη σου;
- Όχι, δεν συνδέω την εκκλησία με την πίστη μου.
- Η μητέρα σου ακολουθεί ακόμα;
- Ναι, όχι με τόσο φανατικό τρόπο όσο παλιότερα αλλά δεν ξεκολλάει από εκεί. Κρατάει όλες τις νηστείες, εκκλησιάζεται συνεχώς. Θυμάμαι πως σαν παιδί δεν γιόρτασα ποτέ κανονικά τα Χριστούγεννα γιατί όταν εμείς είχαμε Χριστούγεννα εγώ ήμουν στο σχολείο. Όταν τα άλλα παιδιά συζητούσαν για το πώς πέρασαν τις γιορτές εγώ ακόμα περίμενα τα Χριστούγεννα. Ίσως θα έπρεπε να είχαμε κάποιες αργίες και για τους παλαιοημερολογίτες.
- Σε άλλη παλαιοημερολογίτικη εκκλησία έχεις πάει εδώ στο Μενίδι;

- Όχι μόνο στον Άγιο Νεκτάριο. Και βέβαια υπήρχε και αυτό. Ότι αν πήγαινες σε άλλη εκκλησία δεν σε ξαναδεχόντουσαν πίσω. Υπήρχε μια στενή προσωπική σχέση ανάμεσα στο ποίμνιο και στους ιερείς.
- Οι ιερείς του παλαιού ημερολογίου δεν πληρώνονται. Πώς πιστεύεις ότι ζούνε;
- Δεν το ξέρω. Ξέρω πως δεν πληρώνονται. Ίσως από κάποιες δωρεές. Έχω τόσο άσχημες εμπειρίες που δεν μπορώ να δω τίποτα καλό. Έζησα μεγάλη υποκρισία εκεί. Εγώ ήμουν οχτώ χρονών παιδάκι και περίμενα να εξομολογηθώ και μπήκε μια γυναίκα πολύ καλοφτιαγμένη χωρίς να τηρεί τους κανόνες που έπρεπε αλλά ο παπάς την καλοδέχτηκε επειδή έδινε χρήματα στην εκκλησία. Έχω τελείως αρνητική εικόνα για αυτούς.
- Μάλιστα. Εσύ σήμερα που είσαι τρίτη γενιά πως προσδιορίζεις εδώ τον εαυτό σου σήμερα;
- Εγώ λόγω αυτών που έχω ζήσει ως παιδί δεν είμαι κοντά στην εκκλησία. Δεν τα πάω καλά ούτε με το νέο ούτε με το παλιό. Είμαι χριστιανή αλλά βλέπω μεγάλη υποκρισία. Να βλέπω τώρα τόσο πλούτο όπως εδώ στην Παναγία Σουμελά και να είναι εκκλησία.
- Την ποντιακή σου καταγωγή πως την μνημονεύεις;
- Για μένα δεν υπάρχει παρελθόν και παρόν σε αυτό. Αυτή είναι η καταγωγή μου. Ήθελα να μείνουν ζωντανές κάποιες μνήμες για αυτό έγραψα όλες τις διηγήσεις της γιαγιάς για να μείνουν στα επόμενα μέλη της οικογένειας για να έχουν μια ιδέα παραπάνω. Εγώ το έκανα το χρέος μου απέναντι στη μνήμη της οικογένειας μου. Τώρα έχω ενσωματωθεί σε μια κοινωνία που δεν πολύ υποστηρίζω αλλά εντάξει τώρα έχουν εκλείψει σχεδόν αυτά.
- Σήμερα έχει αποδοθεί πιστεύεις στους ποντίους ο ρόλος που πρέπει;
- Όχι, πιστεύω πως υπάρχει ακόμα άγνοια.
- Αυτό δεν εξαρτάται και λίγοι από τους ίδιους τους πόντιους;
- Νομίζω ότι παίζουν ρόλο και οι σύλλογοι σε αυτό. Εδώ στο Μενίδι δεν θεωρώ πως είναι καλά οργανωμένος ο σύλλογος. Εγώ όσο σπούδαζα στην Χαλκίδα είχα επισκεφτεί στα πλαίσια μιας εργασίας μου τον ποντιακό σύλλογο και ήταν πολύ καλύτερος. Η εργασία μου ήταν για τον πυρρίχιο χορό. Ήθελα να ασχοληθώ με κάτι ποντιακό. Είχα πάει στο σύλλογο εκεί και με είχε ενθουσιάσει. Αλλά εδώ στο Μενίδι όταν πήγα στο σύλλογο ήταν σε άθλια κατάσταση. Δεν είχε καλές εγκαταστάσεις ούτε καταρτισμένο προσωπικό. Δανείστηκα κάποια βιβλία και δεν το σημείωσαν πουθενά. Στα δικά τους χέρια δηλαδή τα βιβλία δεν είχαν αξία. Τώρα μπορεί να είναι καλύτερος ο σύλλογος αλλά τότε ήταν χάλια. Ούτε οι γονείς μου είχαν γραφτεί ποτέ.
- Μάλιστα. Σήμερα είναι ένας πολύ μεγάλος σύλλογος βέβαια, με πολλά μέλη. Ίσως και 200.000 μέλη όταν οι Πόντιοι είναι κατά προσέγγιση περίπου

60.000 άτομα. Περίπου ο μισός πληθυσμός. Και από το υπόλοιπο μισό δεν είναι όλοι γηγενείς. Άρα μάλλον οι πόντιοι είναι η πλειοψηφία.

- Οι δικοί μου δεν εγγράφηκαν ποτέ σε κάποιο σύλλογο. Ούτε εγώ. Απλώς έκανα κάποιες επισκέψεις και ρώταγα για τη λειτουργία τους.
- Στην οικογένεια από τη δική σου γενιά ή και την προηγούμενη είσαι η πρώτη με πανεπιστημιακή μόρφωση;
- Ναι. Ήμουν η πρώτη γενιά. Από εμάς ξεκινάει. Παρότι ο θεός μου ήταν πολύ έξυπνος δεν σπούδασε γιατί πάντα το βιοποριστικό πρόβλημα ήταν πιο βασικό.
- Θέλεις να προσθέσεις κάτι άλλο;
- Για τα ποντιακά φαγητά να πω απλώς πως γνωρίζω την κουζίνα και την προτιμώ συχνά. Επίσης γνωρίζω και τη διάλεκτο. Τα καταλαβαίνω όλα και μπορώ να πω και κάποια. Είμαι πολύ εξοικειωμένη και είναι κρίμα που αυτή η γλώσσα εξαλείφεται σιγά σιγά. Εγώ δεν ήθελα σαν παιδί να μιλάω ποντιακά. Μόνο με τα ξαδέρφια μου για πλάκα και μόνο. Δεν μας επέβαλε και κανείς να συνεχίσουμε την παράδοση μιλώντας τη γλώσσα. Τώρα προσπαθούμε να τη διατηρήσουμε. Για να διατηρηθεί και η ταυτότητα. Με τη διάλεκτο και το χορό και τα τραγούδια βλέπω πως συνεχίζεται. Είναι μια παράδοση που πρέπει να μείνει στη μνήμη. Η μουσική συμβάλει πολύ σε αυτό. Ίσως επειδή γεννηθήκαμε εδώ και ενταχτήκαμε εδώ δεν μπορούμε να συνεχίσουμε με κάτι άλλο, όπως οι προηγούμενες γενιές. Οι προηγούμενοι έκαναν παρέα μόνο με πόντιους και το συνέχιζαν αυτό αλλά όχι εγώ δεν ήθελα να το συνεχίσω, μου φαίνεται ότι είναι ρατσιστικό, είναι το άλλο άκρο.
- Σε ευχαριστώ πάρα πολύ.

4. Ήρα Σιδηροπούλου, ετών 48, 28/07/2015, Αχαρνές, οικεία
Σιδηροπούλου, διάρκεια συνέντευξης 0:42:40

- Από πού ήρθατε;
- Από το Καζακστάν. Συγκεκριμένα, Τζετσάι λεγόταν η περιοχή. Εκεί γεννήθηκα και εγώ και τα αδέρφια μου. Οι γονείς μου εκεί παντρεύτηκαν.
- Πώς ήταν η ζωή εκεί;
- Εντάξει, καλά ήτανε. Εμείς όταν ήρθαμε εκεί ήτανε καλά. Εμείς ήρθαμε το 1988. Μετά νομίζω το 90, το 91 εκεί έγινε αυτή η βαβούρα με τα λεφτά και με την κρίση. Όχι, όταν ήρθαμε εμείς εκεί ήταν καλά.
- Οι γονείς σου ήταν Πόντιοι;
- Ναι, ήταν αυτοί από τον Καύκασο.
- Και στο Καζακστάν πώς βρέθηκαν;

- Ο Στάλιν τους είχε εξορίσει από τον Καύκασο και τους έστειλε στο Καζακστάν, εκεί που δεν υπήρχε τίποτα. Και ξεκινήσανε οι δικοί μας οι Πόντιοι από το μηδέν και σηκωθήκανε δηλαδή, φτιαχτήκανε μόνοι τους.
- Οι γονείς σου με τι ασχολιόντουσαν εκεί;
- Ο πατέρας μου δούλευε σε τρακτέρ και η μάνα μου στο σπίτι. Ήταν σπίτι με τα παιδιά, είχανε χωράφια και έτσι ζούσανε.
- Στο σχολείο πήγες εκεί έτσι;
- Ναι ναι.
- Ρώσικα μιλάγατε εκεί;
- Ναι στο σχολείο μόνο ρώσικα. Στο σπίτι ποντιακά μιλάγαμε πάντα. Ξέραμε και ρώσικα βέβαια αλλά μιλάγαμε ποντιακά.
- Νέα ελληνικά μίλαγε κανένας μες στο σπίτι;
- Όχι όχι. Στην τηλεόραση βλέπατε ελληνικά προγράμματα;
- Δεν είχαμε ελληνικά προγράμματα καθόλου.
- Μουσική;
- Εντάξει ακούγαμε ελληνικά τραγούδια. Αυτοί που ερχόντουσαν στην Ελλάδα τουρίστες και μετά φέρνανε όταν γυρίζανε πίσω κάτι κασέτες, ε από εκεί ακούγαμε κι εμείς οι υπόλοιποι τα ελληνικά.
- Στο σχολείο πώς ήταν τα πράγματα;
- Η παιδεία εκείνη την εποχή ήταν πολύ καλή. Είχαμε μάθηση «τρουτ», λεγότανε. Μας μαθαίνανε να μαγειρεύουμε, να πλένουμε. Γενικά ότι η γυναίκα πρέπει να ξέρει τα μαθαίναμε στο σχολείο.
- Ήταν ξεχωριστά για αγόρια και για κορίτσια;
- Ναι, τα αγόρια μάθαιναν τέχνες. Πώς να χτυπάνε το σφυρί, πώς να επισκευάζουν καρέκλες, τραπέζια. Γενικά τους εκπαιδεύανε ότι πρέπει να ξέρει ο νοικοκύρης μέσα σε ένα σπίτι.
- Αυτά σε ποια βαθμίδα εκπαίδευσης τα μαθαίνατε;
- Αυτά εμείς τα μαθαίναμε από το δημοτικό. Νομίζω από την Τετάρτη τάξη. Φέρναμε από το σπίτι ότι μας έλεγε η δασκάλα. Όπως πατάτες και άλλα τρόφιμα και εκεί είχαμε κουζίνα και στο τέλος τα τρώγαμε όλοι μαζί. Όχι, ήταν πολύ ωραία και εδώ κακώς που δεν υπάρχει αυτό το μάθημα.
- Τα υπόλοιπα μαθήματα ποια ήταν;
- Όλα τα είχαμε. Φυσική, χημεία, ιστορία, μαθηματικά, γλώσσα. Όλα τα κάναμε εκεί.
- Όταν τελείωσες το σχολείο με τι ασχολήθηκες;
- Εγώ δεν τελείωσα εγώ το λύκειο, τελείωσα γυμνάσιο και μετά πήγα και σπούδασα γαζωτική. Ήταν αυτό σαν εδώ όπως έχουμε τα ΙΕΚ. Έτσι πήγα για ένα χρόνο και έμαθα γαζωτική. Δεν έμαθα να κάνω σχέδια. Μόνο να γαζώνω έτοιμα κομμένα φορέματα.
- Όταν τελείωσες πόσο χρονών ήσουν;
- Ήμουν περίπου 18.

- Μετά ξεκίνησες τη δουλειά;
- Ναι δούλευα ως γαζώτρια σε μία επιχείρηση. Εκεί ήταν όλα του κράτους, δεν ήταν όπως είναι εδώ. Ήταν κρατικό.
- Πληρωνόσουν κανονικά;
- Ναι ναι. Έβγαζες το μήνα χρήματα για το κράτος. Δηλαδή από τα φορέματα εγώ δεν έπαιρνα λεφτά, αυτά πηγαίνανε στο κράτος και εγώ από εκεί πληρωνόμουν κάθε μήνα και είχα και ένσημα.
- Πόσο δούλεψες εκεί;
- Όχι πολύ. Ένα μήνα, δύο. Και μετά ήρθαμε εδώ στην Ελλάδα.
- Πόσα αδέρφια έχεις;
- Τρία.
- Δουλεύανε κι αυτά εκεί;
- Ναι, ο ένας αδερφός μου ήταν κουρέας. Πολλά χρόνια δούλεψε εκεί. Ο μεγαλύτερος. Η αδερφή μου έχει τελειώσει λογιστικά και δούλεψε λογίστρια στα ΚΤΕΛ και μετά παντρεύτηκε και έφυγε μακριά από εμάς. Δεν παντρεύτηκε κοντά μας, πήγε πολύ μακριά.
- Γιατί ήρθατε μετά εδώ; Πώς ξεκίνησε η ιδέα;
- Εκεί ξεκίναγε από παλιά. Νομίζω ήρθανε και μία παρτίδα το 38 κατευθείαν από τον Καύκασο στην Ελλάδα. Μετά ήρθανε το 65 και νομίζω ήτανε και το 80 που ήρθαν κάποιοι και μετά ήταν η παρτίδα η δικιά μας. Όλοι θέλανε να έρθουν στην Ελλάδα, στην πατρίδα λέγαμε.
- Εκεί όσο ήσουν πώς την φανταζόσουν την Ελλάδα;
- Εγώ ήρθα και το 83 με τον πατέρα μου για τουρισμό για ένα μήνα. Ένα μήνα κάτσαμε. Ο πατέρας μου ήθελε να δει την αδερφή του κι έτσι ήρθαμε, καλοκαίρι ήταν. Η αδερφή του είχε έρθει το 65. Εγώ δεν ήμουν γεννημένη. Εγώ γεννήθηκα το 67 και δεν την είχα γνωρίσει καθόλου.
- Άρα είχες μια εικόνα του πώς ήταν η Ελλάδα.
- Ναι βέβαια.
- Ήθελες να φύγεις από εκεί;
- Ε, εντάξει. Τι να πω; Όλοι θέλαμε. Για την πατρίδα γιατί όλοι φεύγανε οι Πόντιοι που ήμασταν εκεί και όλοι σιγά σιγά τα σόγια φεύγανε. Εμείς από το σόι μας φύγαμε πρώτοι και μετά ήρθαν όλοι οι άλλοι. Το 90 το 91. Μετά από εμάς ήρθαν κι αυτοί. Αλλά εμείς ήρθαμε το 88. Βλέπαμε ότι θα φύγουν και οι άλλοι και λέγαμε τώρα με ποιους θα μείνουμε εδώ; Κι έτσι πήραμε την απόφαση.
- Όταν ήσουν εκεί, πώς φανταζόσουν τη ζωή εδώ; Καλύτερη;
- Δεν ξέρω. Δεν το είχα σκεφτεί. Ήρθαμε εδώ και αμέσως πιάσαμε δουλειές. Όταν ήρθαμε πήγαμε κατευθείαν στην Καλλιθέα. Εκεί δεν κάτσαμε πολύ. Ήταν του μπαμπά μου η αδερφή του. Όταν ήρθαμε είχε ήδη πεθάνει αλλά ήταν εκεί ο άντρας της και μας φιλοξένησε τον πρώτο μήνα. Μετά ήρθαμε εδώ στο Μενίδι. Η μαμά μου ήτανε με το θείο της, εγώ ήμουν με τη θεία

μου και ο αδερφός μου πήγε στο θείο μου. Δηλαδή στις μαμάς μου τα ξαδέρφια. Χωριστήκαμε για να μην πάμε όλοι σε ένα σπίτι. Ήταν δίπλα βέβαια όλοι αυτοί. Η αδερφή μου η παντρεμένη έμεινε εκεί, δεν ήρθε μαζί μας. Αυτή ήρθε τέλος του 90. Όταν φύγαμε την αφήσαμε εκεί. Γέννησε εκεί το πρώτο παιδί.

- Όταν ήσασταν εκεί είχατε επαφή με τους συγγενείς σας στην Ελλάδα;
- Ναι. Είχαμε πολλούς συγγενείς εδώ. Ο πατέρας μου είχε και τα ξαδέρφια του εδώ που ήρθανε το 38.
- Είχατε επαφές με αυτούς;
- Όχι δεν είχανε γιατί ήταν πολύ δύσκολο εκεί να παίρνεις τηλέφωνα. Δεν είχαμε εκεί.
- Την πατρίδα πώς την είχες στο μυαλό σου;
- Εγώ την είχα δει και ήξερα.
- Όταν είχες έρθει για διακοπές πού έμεινες;
- Στην Καλλιθέα.
- Όταν ήρθατε για μόνιμα, πώς σας δέχτηκε ο κόσμος γύρω;
- Εντάξει, καλά, δεν είχαμε προβλήματα καθόλου.
- Εκεί στην περιοχή είχε πολλούς Πόντιους;
- Όχι νομίζω. Εκεί δεν ήταν γειτονιά. Ήταν πολυκατοικίες. Οι περισσότεροι νομίζω πως ήταν ντόπιοι.
- Με τη γλώσσα αντιμετώπισες πρόβλημα;
- Όχι γιατί στην αρχή όπου πηγαίναμε δεν πηγαίναμε μόνοι μας. Πηγαίναμε με αυτούς που ήξεραν κι έτσι σιγά σιγά μάθαμε και τη γλώσσα.
- Μετά πώς προέκυψε και ήρθατε εδώ;
- Στη μαμά μου δεν άρεσε η Καλλιθέα και είχαμε εδώ όλο το σόι της μαμάς μου και ήθελε να έρθουμε εδώ. Ο θείος μου μας βοήθησε. Στην αρχή ήμασταν στο ενοίκιο. Μετά πιάσαμε όλοι δουλειά. Και ο πατέρας μου και ο αδερφός μου δουλεύανε για χρόνια σε ένα εργοστάσιο. Μετά πήραν ένα οικόπεδο κι έφτιαξαν ένα σπίτι και συνεχίστηκε η ζωή.
- Όταν νοικιάσατε το σπίτι σε ποια περιοχή του Μενιδίου ήταν;
- Εδώ κοντά, στον Άγιο Διονύση.
- Και το σπίτι του χτίσατε;
- Είναι πάνω στην οδό Πάρνηθος, πίσω από την Αγία Παρασκευή. Εκεί μένει τώρα ο αδερφός μου εκεί. Ο κουρέας. Οι γονείς μου φύγανε και οι δυο.
- Βρήκες εύκολα δουλειά;
- Ναι αμέσως.
- Σε βοήθησε κάποιος;
- Η ξαδέρφη μου δούλευε χρόνια εκεί και με πήρανε και μένα γαζώτρια σε εργοστάσιο στο Μενίδι. Πάνω στο αντικείμενο μου δούλεψα.
- Ήσουν ευχαριστημένη εκεί με τους ανθρώπους;

- Στην αρχή ήταν πολύ δύσκολα γιατί εμείς δεν έχουμε συνηθίσει έτσι. Δηλαδή η δουλειά είχε πολλές διαφορές. Εκεί ξεκινάγαμε εννιά η ώρα και τελειώναμε έξι. Είχαμε μία ώρα διάλειμμα. Άλλο σύστημα ήταν εκεί. Εδώ πιάναμε δουλειά εφτά η ώρα και τελειώναμε τρεις. Στην αρχή δυσκολεύτηκα. Έμεινα δέκα χρόνια εκεί. Μετά έκλεισε το εργοστάσιο και έμεινα χωρίς δουλειά.
- Σχετικά θα έλεγες πως ήρθαν εύκολα τα πράγματα;
- Ναι βέβαια.
- Στο Μενίδι εδώ που ήρθατε, είχε πολλούς Πόντιους εκεί που μένατε;
- Ναι εκεί που νοικιάζαμε ήτανε του πατέρα μου γαμπρός και ξέρεις, ότι δεν ξέραμε εμείς μας βοηθούσαν πολύ. Μετά ήταν κι άλλοι Πόντιοι παλιοί που είχαν φτιάξει σπίτια. Κι αυτός ο γαμπρός το 65 είχε έρθει. Έκανε η μάνα μου φιλενάδες, καλά ήτανε.
- Ένωσες ποτέ από τον κόσμο τριγύρω κάτι αρνητικό; Να μην σε αποδέχονται για κάποιο λόγο;
- Όχι ποτέ. Ούτε στη δουλειά. Και στη δουλειά είχαμε και ντόπιους και Πόντιους. Μισό μισό ήμασταν. Με κανένα δεν είχα πρόβλημα ποτέ. Και τώρα που τους βλέπω μετά από τόσα χρόνια έχω καλές σχέσεις.
- Ένωσες δηλαδή αμέσως εδώ ότι ήσουν στην πατρίδα σου.
- Ναι δεν μπορώ να πω. Βέβαια αμέσως παντρεύτηκα κιόλας. Περίπου οχτώ μήνες αφού ήρθα. Μετά έκανα οικογένεια πού να μείνει χρόνος για παρέες. Κυρίως οι παρέες μας ήταν οι δικοί μας. Και φίλοι και κουμπάροι γίναμε μετά και ήταν όλοι Πόντιοι.
- Με τη γλώσσα στο εργοστάσιο είχες κανένα πρόβλημα;
- Όχι, όταν δούλευα εδώ στο δήμο υπήρχε τμήμα που πήγαινα και μάθαινα τη γλώσσα το απόγευμα για περίπου τρεις μήνες και μετά λύθηκε η γλώσσα μου. Όταν παντρεύτηκα εδώ μέναμε όλοι μαζί. Με τα πεθερικά μου, την κουινιάδα μου και τα παιδιά της. Και μαζί με τα παιδιά μάθαινα κι εγώ να διαβάζω. Κατ' αρχάς η ελληνική γλώσσα δηλαδή την αλφαβήτα οι ρώσοι πήραν από τους Έλληνες. Λίγες διαφορές είχαν. Μοιάζουν τρομερά και ίδια προφορά έχουν και αμέσως τα έμαθα.
- Τη λέξη ρωσοπόντιος την άκουγες εδώ από τους ντόπιους;
- Ε ναι βέβαια.
- Πώς ένιωθες με αυτό;
- Πώς να απαντήσω τώρα; Είχε κακή έννοια. Θέλανε να δείξουν ότι είμαστε ξένοι. Νομίζανε ότι είμαστε Ρώσοι όχι Έλληνες. Αυτό ήταν λάθος. Μερικές φορές νομίζανε ότι εκεί δεν είχαμε τίποτα, ούτε να φάμε. Μία από τη δουλειά μια φορά μου είχε πει, «ά εκεί είχατε και ντομάτες;». Και βέβαια είχαμε. Νόμιζαν ότι εκεί δεν είχαμε τίποτα και ήρθαμε εδώ για να φάμε. Αυτοί δεν ήξεραν την ιστορία και όποιος δεν ξέρει την ιστορία λέει ότι θέλει.
- Άρα έζησες και λίγο αυτό το άσχημο κομμάτι αλλά δεν σε ενόχλησε τόσο;

- Τσαντιζόμουν αλλά δεν μάλωνα μαζί τους.
- Προφύλασες τον εαυτό σου κάνοντας παρέα με Πόντιους;
- Ναι, δεν έκανα παρέα με κανέναν ξένο ούτε στη γειτονιά ούτε στο εργοστάσιο. Κοίταγα να τα έχω καλά με όλους χωρίς πολλά λόγια.
- Μετά το γάμο σου εξοικειώθηκες με τον τρόπο ζωής εδώ; Ήταν διαφορετική η οικογένεια που έκανες εσύ από την πατρική σου στη Ρωσία;
- Τα έθιμα μας τα κρατήσαμε τα ίδια. Τώρα η νεολαία δεν τα κρατάει. Εμείς τα είχαμε όλα. Βέβαια είναι μερικά ζευγάρια που τα κρατάνε ακόμα. Οι πόντιοι είναι πολύ δεμένοι ο ένας με τον άλλο. Μένουνε όλοι μαζί με τα πεθερικά όπως κι εγώ και υπάρχει σεβασμός. Παλιά υπήρχε ένα έθιμο η νύφη να πλένει τα πόδια του πεθερού. Εγώ δεν το πρόλαβα αυτό αλλά παλιά το κάνανε. Η πεθερά μου το έκανε αυτό. Η νεολαία τώρα δεν τα κάνει. Ούτε και η δική μου η γενιά. Η προηγούμενη γενιά τα έκανε.
- Όταν ήσασταν εκεί ακολουθούσατε το παλιό ημερολόγιο;
- Ναι γιατί οι Ρώσοι πάνε με το παλιό. Εμείς δεν ξέραμε ότι υπάρχει και καινούριο. Εμείς εκεί είχαμε πολλούς Γερμανούς και έχω ακόμα πολλές φίλες Γερμανίδες από εκεί. Αυτές πάντα κάνανε 25 του Δεκέμβρη τα Χριστούγεννα. Εμείς κάναμε στις 7 του Γενάρη. Δεν ήξερα καν ότι και στην Ελλάδα υπάρχει το νέο. Όταν ήρθαμε το μάθαμε ότι οι μισοί πάνε με το καινούριο και οι μισοί με το παλιό. Εμείς το παλιό συνεχίσαμε. Τα παιδιά μου όχι. Αφού εδώ μεγαλώσανε. Εγώ το κρατάω ακόμα. Τα παιδιά με το σχολείο και με τις δουλειές όλες είναι με το καινούριο, δεν μπορώ να τους απαγορέψω.
- Όταν πρωτοήρθατε εδώ είχε εκκλησίες στην περιοχή με το παλιό ημερολόγιο για να εκκλησιάζεστε;
- Εμείς όταν ήρθαμε ένα μήνα πηγαίναμε στο Σταυρό με το παλιό στο Κάτω Μενίδι. Μετά βρήκαμε κι άλλο, ένα μοναστήρι, τον Άγιο Νεκτάριο και πηγαίναμε εκεί γιατί ήταν πιο κοντά.
- Εσύ τι διαφορές βρίσκεις ανάμεσα στο παλιό και στο νέο;
- Δεν υπάρχει τίποτα, μόνο οι δεκατρείς μέρες. Γιατί το Πάσχα πάει με το παλιό; γιατί το φως έρχεται με το παλιό. Το σωστό ήταν το παλιό.
- Στο Καζακστάν πηγαίνατε συχνά στην εκκλησία;
- Εμείς δεν είχαμε εκεί εκκλησία, ήταν πάρα πολύ μακριά. Όταν ήρθαμε εμείς τότε χτίστηκε εκεί εκκλησία. Εμείς δεν το προλάβαμε. Κάναμε σε ένα σπίτι εκκλησία και το Πάσχα πηγαίναμε εκεί. Ένα σπίτι ήταν και ερχόταν ένας παππάς. Μακριά στην εκκλησία πηγαίναμε κάθε της Παναγίας που κρατάγαμε νηστεία από μικρά και μας πηγαίναμε εκεί για να κοινωνήσουμε. Ήταν δυόμιση ώρες με το πούλμαν. Ταξίδι ήταν. Ξυπνάγαμε ξημερώματα και πηγαίναμε πέντε η ώρα με το πρώτο πούλμαν. Εκεί που ζούσαμε δεν είχε εκκλησίες γιατί το κράτος ήταν μουσουλμανικό, Καζακστάν. Δεν ήταν

ρώσικο. Οι μεγάλες οι πόλεις είχαν εκκλησίες που λειτουργούσαν στα ρώσικα.

- Όταν ήρθατε εδώ πηγαίνατε κάθε Κυριακή;
- Ναι πηγαίναμε και κρατούσαμε όλες τις νηστείες.
- Τώρα, σήμερα στα τρία παιδιά σου πώς τους έχεις μεταφέρει την ιστορία σου;
- Τα ξέρουνε όλα, τους έχω μιλήσει.
- Νιώθουν περήφανα για την καταγωγή τους;
- Μάλλον, δεν ξέρω.
- Συνεχίζεται και στα παιδιά να προτιμούν να κάνουν παρέα με Πόντιους;
- Ναι προτιμούν να κάνουν παρέα με τους συγγενείς μας αλλά κάνουν παρέα και με τους ντόπιους. Δεν ήταν και όλοι πόντιοι μέσα στην τάξη. Κάνουν και με άλλους.
- Δεν είχες ποτέ ιδιαίτερα προβλήματα με τον κόσμο εδώ ε;
- Όχι όχι.
- Εκτός από αυτά τα μαθήματα που παρακολούθησες της ελληνικής γλώσσας, το κράτος σε βοήθησε σε κάτι άλλο όταν πρωτοήρθες εδώ;
- Νομίζω πως για ένα χρόνο μας δίνανε κάθε δύο μήνες 40.000 δραχμές το άτομο. Οικονομική βοήθεια είχαμε για ένα χρόνο.
- Τώρα που ζεις εδώ 27 χρόνια τι έχει αλλάξει στη ζωή σου σε σχέση με τα πρώτα χρόνια;
- Είναι καλύτερα τώρα. Δεν ξέρω βέβαια. Στην αρχή πριν έρθω φανταζόμουν καλύτερα. Ποτέ δεν ξέρεις αύριο τι ξημερώνει.
- Ήταν η πατρίδα αυτό που περίμενες;
- Ε, εντάξει. Τουλάχιστον νιώθω ότι είμαι στην πατρίδα μου.
- Έχουν μείνει πίσω συγγενείς σας;
- Όχι κανένας.
- Σε όλα αυτά τα χρόνια εσείς βοηθήσατε άλλους συγγενείς που ήρθαν εδώ μετά από εσάς;
- Κοίταξε, εγώ όσο μπορούσα μερικούς τους φιλοξένησα. Εδώ το σπίτι ήταν πάντα γεμάτο. Οικογένειες και οικογένειες έχουν περάσει από αυτό το σπίτι μέχρι να τακτοποιηθούν.
- Εδώ υπάρχουν κάποια μέρη στην περιοχή που να νιώθεις ότι είναι πιο έντονη η ποντιακή σου ταυτότητα; Κάποιο κέντρο για ποντιακούς χορούς ή στο σύλλογο;
- Εγώ δεν πήγα στο σύλλογο. Εμείς εκεί ξέραμε και χορεύαμε ποντιακά. Τα παιδιά μου πήγαν στον Ευκλείδη. Οι γονείς μου μας έμαθαν εμάς στο σπίτι και πηγαίναμε σε γάμους και χορεύαμε. Κέντρα δεν υπήρχαν. Μόνοι μας μάθαμε. Τα έθιμα τα κρατήσαμε κι εδώ.
- Σε κηδείες υπάρχει κάποιο ιδιαίτερο έθιμο που ακολουθείται ακόμα;

- Ναι, αυτό που κάνουμε εμείς οι Πόντιοι που μαγειρεύουμε και ταΐζουμε τον κόσμο. Πρέπει όλοι να φάνε πριν την κηδεία όχι μετά. Τώρα μερικοί το αλλάζουν αυτό και το κάνουν όπως οι ντόπιοι. Αλλά έστω ένα πιάτο φαί θα το δώσεις στον άλλο. Ο παπάς όταν έρχεται σταματάει αυτό. Μέχρι τότε όλοι πρέπει να φάνε τουλάχιστον ένα πιάτο φαί. Υπάρχει και κάποια γυναίκα που έρχεται και διαβάζει όλη νύχτα μοιρολόγια. Και στα ρώσικα και στα ελληνικά. Όποιος δεν ξέρει ελληνικά διαβάζει στα ρώσικα. Το ίδιο είναι.
- Τώρα έχεις επαφές με φίλους που έχουν μείνει πίσω στο Καζακστάν;
- Όχι δεν έχω αφήσει κανέναν πίσω. Μόνο με τους συμμαθητές μου αλλά έχουν φύγει από εκεί. Πήγαν στη Ρωσία τώρα και με το ιντερνέτ μπορώ και κρατάω μια επαφή. Τώρα όλοι οι άλλοι έχουν έρθει εδώ. Έχει σταματήσει τώρα η μετανάστευση.
- Περιπτώσεις που να επιστρέφουν πίσω στη Ρωσία γνωρίζεις;
- Ναι, τώρα με την κρίση το κάνουν αυτό. Ξέρω κάποιες οικογένειες που γύρισαν πίσω.
- Εσύ θα το έκανες αυτό;
- Όχι. Αλλά θα ήθελα να πάω να δω το μέρος εκεί που έζησα και να ξαναγυρίσω εδώ. Εκεί ήταν μια μικρή πόλη. Σαν το Μενίδι. Δεν ήταν χωριό. Εκεί με χωράφια ασχολιόμασταν, είχαμε χωράφια, ζώα. Δεν είχαμε στρέμματα για να κάνουμε καλλιέργειες αλλά το κάθε σπίτι είχε από 200 ως 500 τετραγωνικά κήπο. Δεν ήταν όπως στα χωριά που είχαν πολλά στρέμματα με καλλιέργειες.
- Τώρα στα παιδιά σου πώς θα μάθουμε την ιστορία του Πόντου;
- Αυτούς να ρωτήσεις. Ξέρουνε τίποτα; Δεν ξέρουν πολλά πράγματα. Λένε μόνο ότι στο σχολείο δεν μας μαθαίνανε. Μόνο τα τελευταία χρόνια μπήκε η ιστορία του Πόντου. Αλλά αν θέλουνε να μάθουνε το ιντερνέτ υπάρχει. Και βιβλία και όλα. Να δούνε πώς ζούσαμε εκεί και τι μας κάνανε. Πώς ήρθαμε όλα θα τα μάθουν. Η γιαγιά μου, της μαμάς μου η μαμά, αυτή ζούσε στην Τουρκία. Αυτή όταν ήταν εννιά χρονών ο πατέρας της πήρε όλη την οικογένεια και ήρθε στην Ελλάδα. Ζούσανε στη Γλυφάδα. Και επειδή ο προπάππους μου δεν ήθελε εκεί, δεν του άρεσε η Ελλάδα γιατί τότε εκείνη την εποχή δεν είχε πολύ πράσινο τους πήρε και γυρίσανε πίσω. Δεν θυμάμαι πόσα χρόνια ζούσανε εδώ στην Ελλάδα. Κοίτα η ιστορία της γιαγιάς μου. Φύγανε πίσω στην Τουρκία και μετά έγινε η μικρασιατική καταστροφή και οι μισοί πήγαν στη Ρωσία και οι μισοί στην Ελλάδα. Ήτανε δύο καράβια. Και η γιαγιά μου πήγε στην Ρωσία. Αν ερχότανε και εκείνο το καράβι εδώ εμείς δεν θα πηγαίναμε ποτέ στη Ρωσία. Αδέρφια χωριστήκανε. Σαράντα χρόνια ένας θείος μου είχε να δει την αδερφή του.
- Ρώσικα μιλάς;
- Ναι αμέ. Και διαβάζω. Αφού τελείωσα το σχολείο εκεί.
- Τα παιδιά σου ξέρουν ρώσικα;

- Μόνο καταλαβαίνουν τι λέω αλλά δεν ξέρουν να γράφουν ούτε να διαβάζουν.
- Μάλιστα. Σε ευχαριστώ πάρα πολύ.

5. Χριστίνα Σιδηροπούλου, 22 ετών, 20/02/2016, Αχαρνές, οικεία Σιδηροπούλου, διάρκεια συνέντευξης 0:15:58

- Πόσο χρονών είσαι;
- Είμαι 22 χρονών και μένω στο Μενίδι.
- Από πού είναι η καταγωγή σου;
- Είμαι ποντιακής καταγωγής. Ο μπαμπάς μου είναι από την Όρντου και η μαμά μου από την Κερασούντα. Στην Ρωσία γεννήθηκαν όμως.
- Γνωρίζεις σε ποια περιοχή;
- Όχι, μπερδεύομαι λίγο. Νομίζω Καζακστάν αλλά δεν ξέρω πώς λένε τις πόλεις. Ξέρω μόνο ότι η μαμά μου είναι από την πόλη και ο μπαμπάς μου από χωριό.
- Οι γονείς σου γνωρίστηκαν στη Ρωσία;
- Όχι, στην Ελλάδα.
- Εσύ γεννήθηκες στο Μενίδι;
- Ναι, εδώ έχω μεγαλώσει.
- Τι γνωρίζεις για την καταγωγή των γονιών σου;
- Μπερδεμένα πράγματα. Δεν είχαν αποσαφηνιστεί από την αρχή ποια είναι ακριβώς η ιστορία. Κάποιες φορές μας έλεγε ο παππούς μου κάποια πράγματα, άλλες φορές ο θείος που δεν είχαν κάποια σχέση μεταξύ τους. Και ποτέ δεν έκατσα να το ψάξω παραπάνω να μάθω πράγματα.
- Η καταγωγή αυτή η ποντιακή τι συναισθήματα σου δημιουργούσε; Παλαιότερα και τώρα; Στα χρόνια του δημοτικού σχολείου πώς το βίωσες; Σου δημιούργησε ποτέ προβλήματα;
- Υπήρχανε φορές που ένιωθα περήφανη που είμαι πόντια, όταν τους έβλεπα να χορεύουν σε πολύ μικρή ηλικία. Όσο μεγάλωνα και μου λέγανε είσαι ρωσοπόντια, ή όταν μου λέγανε ά είσαι πόντια, δεν καταλαβαίνεις, τότε ντρεπόμουνα πάρα πολύ για την καταγωγή μου, δεν μου άρεσε.
- Αυτό πότε το βίωσες;
- Μετά την Πέμπτη δημοτικού ίσως. Έκτη σίγουρα και γυμνάσιο.
- Φαντάζομαι πως θα είχες πόντιους συμμαθητές.
- Ναι είχα.
- Αυτοί σε υποστήριζαν;
- Όχι. Δεν ήμασταν ένα κομμάτι. Δεν τύχαινε να είμαστε όλοι μαζί μπροστά σε τέτοιες συζητήσεις.
- Οπότε το βίωσες λιγάκι μοναχικά; Νιώθεις ότι υπέστης ρατσισμό;

- Δεν το καταλάβαινα και πάρα πολύ απλά με ενοχλούσε πάρα πολύ όταν έκανα κάποια χαζομάρα σαν παιδί κι εγώ και μου λέγανε μα καλά πόντια είσαι; Ήταν το χειρότερο μου. Μετά άρχισα να μη θέλω να πηγαίνω σε γάμους. Μου φαινόταν κάπως. Έχουμε μια παράδοση να πηγαίνουμε να παίρνουμε τη νύφη από το σπίτι. Και φωνάζουνε, και χορεύουνε μες στο δρόμο και δεν μου αρέσει εμένα αυτό. Γενικότερα μπορώ να πω ότι από τις αδερφές μου είμαι η πιο αποκομμένη από τις ρίζες μου.
- Έχει συμβεί κάτι στο παρελθόν που σε τραυμάτισε ίσως και σε οδήγησε σε αυτή τη στάση;
- Άρχισα να καταλαβαίνω, μπορεί να είναι και δικό μου λάθος αυτό, αλλά τουλάχιστον μέσα στο Μενίδι πολλοί πόντιοι δεν είναι και τα καλύτερα παιδιά. Δεν έχουν μορφωθεί και από την οικογένεια τους δεν έχουν πάρει αρχές και έκλεβαν ή έκαναν χρήση ναρκωτικών και όλο αυτό δεν μου άρεσε, μου προκαλούσε ντροπή. Νομίζω ότι αυτό ισχύει μόνο στο Μενίδι. Σε άλλες περιοχές δεν είναι έτσι.
- Πιστεύεις δηλαδή ότι υπήρχε μία αλητεία στον κόσμο των Ποντίων στο Μενίδι και εξαιτίας αυτής κακό χαρακτηριζόσασταν κι εσείς δηλαδή;
- Ναι ναι. Είχαν βγάλει και μια ταινία εδώ πέρα «στην άκρη της πόλης» που ήταν ότι χειρότερο. Μόλις είχαν έρθει στην Ελλάδα και η ταινία έδειχνε τι; Ότι κλέβουμε, ότι κοιμούνται με άντρες για να βγάλουν λεφτά και δηλαδή τι ήταν αυτό; Το έβλεπαν οι άλλοι και έλεγαν τα χειρότερα. Και μετά αυτό έγινε λίγο σαν αυτό-εκπληρούμενη προφητεία. Το πίστευαν τόσο που το κάνανε τελικά.
- Έχεις βιώσει το ρατσισμό στα σχολικά χρόνια. Πιστεύεις ότι αυτό προερχόταν από συγκεκριμένη μερίδα των συμμαθητών σου;
- Δεν είχα διαπιστώσει κάτι τέτοιο. Όποιος δεν ήταν πόντιος μόνο. Μετά στο λύκειο που πάρα πολλές πόντιες παντρεύονταν μικρές είδα ότι μοιάζουμε, έχουμε δηλαδή πολλά κοινά με τους ρομά. Εντάξει, είναι διαφορετικό να παντρεύεσαι στα 14 και άλλο στα 18 αλλά είναι μόνο τέσσερα χρόνια. Στο λύκειο δηλαδή πριν το τελειώσουμε, κυκλοφορούσαν όλες με ένα μονόπετρο στο σχολείο. Δεν θέλανε να δώσουν εξετάσεις γιατί θα παντρευτούν.
- Αυτό πότε γινόταν;
- Και τώρα γίνεται. Έχω στην παρέα μου τέτοιες κοπέλες και πολλές γνωστές μου. Ξαδέρφια και άλλους γνωστούς. Εγώ δεν το θεωρώ καλό σαν επιλογή. Και σε πληροφορώ ότι μέχρι και πριν ένα εξάμηνο μέσα στην οικογένεια μου από τα 18 όλες είχαν βρει τη σχέση που ίσως όχι ίσως οι περισσότερες παντρεύτηκαν. Η αδερφή μου επειδή δεν παντρεύτηκε, χώρισε μετά από πολύ μακροχρόνια σχέση, σαν να έσπασε αυτό το πώς να το εξηγήσω. Λέγανε για μενα, ότι ήμουν η καημένη ή έχω κάτι κακό που είμαι 22 χρονών και δεν έχω βρει αυτόν που θα παντρευτώ. Όταν χώρισε η αδερφή μου η

οικογένεια μου το είδε λίγο διαφορετικά, σαν να έσπασε αυτό. Ναι οκ, δεν χρειάζεται από μικρή ηλικία να είσαι με κάποιον.

- Οι υπόλοιποι το έχουν αυτό δηλαδή ε; Να παντρεύονται μικροί;
- Ναι, και να είναι παρθένα η κοπέλα. Αν έχεις δεύτερο ή τρίτο σύντροφο μπορεί να είσαι και οτιδήποτε.
- Εσύ ακολουθείς κάποιο ποντιακό έθιμο;
- Όχι τίποτα.
- Με τη γλώσσα;
- Καταλαβαίνω. Στο σπίτι μιλάμε πολύ ποντιακά. Μιλάω κι εγώ. Δεν το καταλαβαίνω, αυθόρμητα. Όταν είναι κάποιος ντόπιος που δεν καταλαβαίνει τι λέμε τότε το συνειδητοποιώ.
- Επιλέγεις εσύ να μιλήσεις ποντιακά με κάποιον πόντιο;
- Μου βγαίνει αυθόρμητα.
- Ρώσικα γνωρίζεις.
- Ναι.
- Μιλάς καθόλου ρώσικα;
- Ναι, μπορώ να συνεννοηθώ.
- Μες στο σπίτι τη χρησιμοποιείτε τη γλώσσα;
- Όχι, οι γονείς μου δεν την πολύ χρησιμοποίησαν εξαιτίας αυτών των βιωμάτων που είχα στο σχολείο. Δηλαδή μου λέγανε αφού οι γονείς σου γεννήθηκαν στη Ρωσία και μιλάς και ρώσικα άρα είσαι Ρωσίδα ή ρωσοπόντια. Δεν είσαι Ελληνίδα. Κι έτσι όταν μιλούσαν ρώσικα στο σπίτι τους έλεγα να μην το κάνουν γιατί δεν είμαστε ρώσοι. Ήμουν πολύ επηρεασμένη από το σχολείο.
- Άρα λοιπόν θεωρείς ότι η ποντιακή καταγωγή σου σου στέρησε πράγματα που θα ήθελες;
- Δεν μου στέρησε ακριβώς. Μπορεί να ήταν δικό μου θέμα. Εγώ να μην ένιωθα καλά από μονη μου και να αντιδρούσα έτσι.
- Τώρα το έχεις ξεπεράσει ή υπάρχουν κατάλοιπα;
- Μπορώ να πω πως δεν το έχω ξεπεράσει.
- Προτιμάς να κάνεις παρέα με μη πόντιους;
- Όχι, μπορώ να πω ότι προτιμώ να κάνω παρέα με αξιόλογους ανθρώπους που να έχουν να μου συζητήσουν. Πιστεύω πως αυτά τα παιδιά δεν έχουν μορφωθεί αυτά τα παιδιά άρα δεν έχουν να μου πουν κάτι. Είναι τρομαχτικό να πηγαίνεις σε ένα Λύκειο που το 90% ήταν γυναίκες και στην Τρίτη λυκείου είχα 8 με 10 έγκυες συμμαθήτριες και οι άλλες να θέλουν μόνο να παντρευτούν και όχι να μορφωθούν. Αυτό συνέβαινε κυρίως σε πόντιες.
- Έχεις κάτι για το οποίο νιθώθεις περήφανη για την καταγωγή σου;
- Ναι ότι είμαστε πολύ φιλόξενος λαός και καλόκαρδοι. Αν εξαιρέσεις αυτό το κομμάτι που ίσως είναι μόνο στο Μενίδι, με μαφίες και τέτοια πράγματα που κλέβουνε, γενικότερα είναι πολύ καλός λαός που θα σου δώσει χωρίς

να ζητήσεις. Η γιαγιά μου όποιον έβλεπε στο δρόμο τον έφερνε σπίτι να φάει ή να κοιμηθεί αν δεν είχε πού να πάει.

- Την ιστορία της γιαγιάς, πώς βρέθηκε εδώ από τη Ρωσία τη γνωρίζεις;
- Όχι, δεν μου την είχε εξιστορήσει ποτέ. Απλά ξέρω ότι η οικογένεια μου είχε μια πολύ καλή ζωή εκεί. Είχε καλή δουλειά ο παππούς και πολλά λεφτά, είχαν κάθε μέρα κρέας που εκεί δεν υπήρχε αυτή η περίπτωση και όταν γύρισαν εδώ ξεκίνησαν από το μηδέν πάλι.
- Γιατί ήρθαν εδώ, γνωρίζεις;
- Γιατί είχαν όνειρο να ζήσουν στην πατρίδα τους, αυτό. Και πρόσφατα έμαθα ότι δεν τους άφηναν να γυρίσουν. Το 1960 τους άφησαν για αυτό ήρθαν τόσο πολλοί και οι υπόλοιποι το 90.
- Αυτά τα παιδιά που λες εσύ ότι ανήκουν σε μια ομάδα αλητείας που πιστεύεις ότι οφείλεται;
- Πιστεύω ότι ευθύνεται ότι γύρισαν, είχαν υποστεί μεγάλο ρατσισμό εκείνοι. Θυμάμαι πολύ καλά τα λόγια του μπαμπά μου. Μας έλεγε στις αδερφές μου και σε μενα να μη βρούμε ντόπιο άντρα σε καμία περίπτωση. Είχε δεχτεί μεγάλο ρατσισμό από αυτούς. Τον υποτιμούσαν πάντα και το ίδιο θα κάνει και σε εσάς, μας έλεγε. Να είναι πόντιος, να είναι δικός μας. Ούτε μενιδιάτη δεν ήθελε, σε παρέες τον είχαν υποτιμήσει πολύ. Πιστεύω ότι τα παιδιά αυτών που ήρθαν το 60 επειδή δεν μπορούσαν να ενωθούν με τους υπόλοιπους, ούτε μπορούσαν να διαβάσουν ελληνικά, δεν είχαν το ερέθισμα για να κάνουν κάτι καλό και ασχολήθηκαν με παράνομα πράγματα. Δεν σου λέω ότι είναι το 100% έτσι. Αλλά υπάρχει ένα κομμάτι συγκεκριμένα στο Μενίδι που πολλές φορές με κάνει να ντρέπομαι.
- Εκτός από τη γλώσσα, ποντιακή μουσική ακούς;
- Όχι τίποτα.
- Χορεύεις χορούς;
- Τους γνωρίζω αλλά δεν πηγαίνω σε γάμους ούτε σε γλέντια. Τα σταμάτησα στο λύκειο αυτά. Θα τα ακούσω, μπορεί και να ανατριχιάσω αλλά δεν θα πάω. Δεν μου αρέσει.
- Για ποιο λόγο;
- Δεν μου αρέσει.
- Οι παρέες σου δεν είναι πόντιοι ε;
- Όχι. Μόνο μία φίλη έχω.
- Μάλιστα, σε ευχαριστώ πολύ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΛΟΙΚΗΤΕΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Αθηνομιτών Γμήμων
Αχαρνών

Αύξ. αρ. 3164

ΑΡΧΗΤΕΣ ΤΑΜΕΙΑ
ΕΠΙΤΑΓΕΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
ΕΝΣΗΜΟΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΙΝΗΤΟΝ ΕΠΙΣΗΜΑ

100 ΔΡΑΧΜΑΙ

Υπογραφή κατόχου
Ηλίας Γκρίτσος

Επώνυμον Γκρίτσος
Όνομα Ηλίας
Πατρώνυμον Αθανασίου
Όνομα συζύγου
Όνομα μητρός Φανή
Γένος Αχαρνών
Έτος Γεννήσεως 1895
Τόπος γεννήσεως Αχαρνών
Επάγγελμα Κούρσιος
Τόπος κατοικίας Αχαρνών
Διεύθυνσις κατοικίας
Υπηκοότης Ελληνική
Θρήσκευμα Ορθόδοξος
Όνομα Δήμου Αχαρνών
Αύξων αριθμός μητρώου 140
Εν Αχαρνών 4/9 1946
Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ

Μεταπολεμική ταυτότητα που εξεδόθη από το Αστυνομικό Τμήμα Αχαρνών στις 7 Σεπτεμβρίου 1946. Λεπτομέρεια: Το Μενίδι αναφέρεται ως Δήμος "Αχαρναίων"
Αρχείο οικογένειας Γκρίτσος

Δίπλωμα απονομής Μεταλλίου, 1943, Αρχείο ΙΛΕΑ

Τατόι 1910, Αρχείο ΙΛΕΑ

Μενιδιάτης μανάβης με καθημερινή φορεσιά, πουκαμίσια, ντρίλινο παντελόνι και κούκο, πουλάει τα σταφύλια του με το γάιδαρό του στο λιμάνι του Πειραιά. Αρχές του περασμένου αιώνα, Αρχείο ΙΛΕΑ

Χωροφύλακες Αχαρνών, 1910, αρχείο οικογένειας Μπόσδα

Αλωνίστρα, 1947, Αρχείο Οικογένειας Καλογράνη

Πεταλωτήριο, 1950, Αρχείο Οικογένειας Γκρίτση

Γαλατάς, 1953, Αρχείο Οικογένειας Γκρίτση

Πανηγύρι 1950, πλατεία Αχαρνών, χαρακτηριστικές ανδρικές φιγούρες της περιοχής, αρχείο οικογένειας Δανάλη

Προδικτατορική φωτογραφία από επίσκεψη του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στο Τατόι, με την ιδιότητα του Προέδρου του Κυπριακού κράτους. Ο Κωνσταντίνος κρατάει στην αγκαλιά του την Αλεξία, Αρχείο ΙΛΕΑ

Ο Γιάννης Πουλόπουλος στο πανηγύρι Ζωοδόχου Πηγής το 1971, αρχείο οικογένειας Καλογράνη

Αρχές δεκαετίας 1970, στο κέντρο ο γνωστός λαϊκός τραγουδιστής Μιχάλης Μενιδιάτης - το καμάρι της περιοχής (ψευδώνυμο του Μιχάλη Καλογράνη), αρχείο οικογένειας Καλογράνη

Μενιδιάτισσες υφαίνουν στον αργαλειό, 1950, αρχείο οικογένειας Βρεττού

Ο παραδοσιακός αργαλειός όπως φυλάσσεται στο Λαογραφικό Μουσείο Αχαρνών, αρχείο ΙΛΕΑ

Πλύσιμο ρούχων στο ρέμα της Χελιδονούς, δεκαετία 1950, αρχείο ΙΛΕΑ

Η πατροπαράδοτη σούστα, Αχαρνές 1952, αρχείο οικογένειας Διέλλα

Βάφτιση στην πλατεία του χωριού, 1972, αρχείο οικογένειας Καβαλάρη

Ντόπιος μανάβης – κύρια απασχόληση των Μενιδιατών, αρχείο οικογένειας Μπύρου, 1930

Καροποιείο της οικογένειας Αραπιάν, 1955, αρχείο οικογένειας Αραπιάν

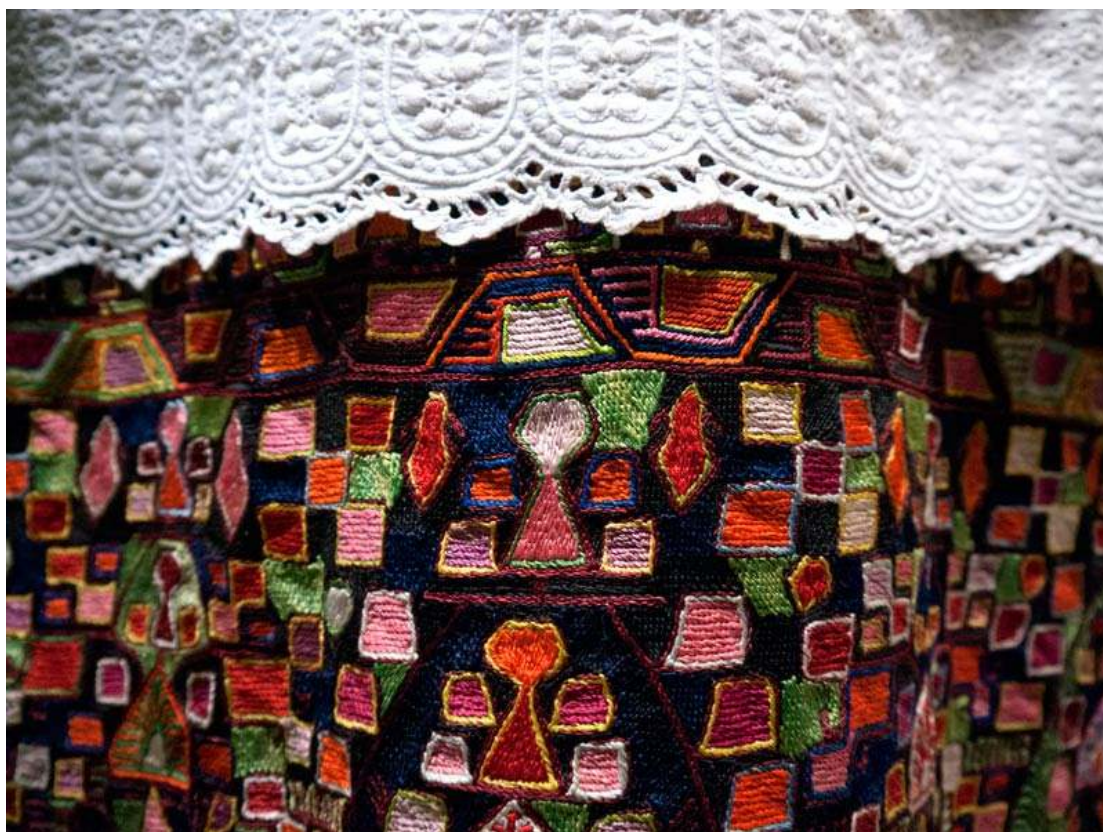
Νεαρά κορίτσια με τη στολή γριζοφόρας, 1955, αρχείο οικογένειας Βρεττού

Νεαρή γυναίκα με την επίσημη ενδυμασία της – στολή γριζοφόρας, 1960, αρχείο οικογένειας Βρεττού

Ενθύμιο αρραβώνα με τις παραδοσιακές στολές Μενιδίου, 1925, αρχείο οικογένειας Βρεττού

Το κέντημα της γρίζας: Σύμβολο πίστης, γονιμότητας και καρποφορίας, αρχείο ΙΛΕΑ

Καθημερινές στολές γριζοφόρας, αρχείο ΙΛΕΑ

Παραδοσιακή στολή γριζοφόρας, αρχείο ΙΛΕΑ

Εορτασμός 25^{ης} Μαρτίου 1965, νεαρές κοπέλες ντυμένες γριζοφόρες και τα αγόρια ντυμένα φουστανεδάλες, αρχείο οικογένειας Βρεττού

Αναμνηστική φωτογραφία της έκτης δημοτικού του έτους 1960, τα παιδιά δεν φορούν ποδιές, αρχείο οικογένειας Δανάλη

Στολισμένα προικιά για την τήρηση του εθίμου του στρώσιμου του κρεβατιού, δεκαετία 1970, αρχείο οικογένειας Δανάλη

Καθημερινή ασχολία για γυναίκες και άντρες της περιοχής, 1970, αρχείο οικογένειας Καλογράνη

Από την αναβίωση του μενιδιάτικου γάμου και του μενιδιάτικου σπιτιού το 1971, από το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών. Στο αρχοντικό σπίτι της Ανθούλας Ματουκά - Μάμαλη, στην Αγία Παρασκευή. Το σπίτι ήταν διώροφο (πύργος) με εσωτερική αυλή, υπόγεια και υποστατικά: αποθήκες, στάβλους, πηγάδι, αρχείο οικογένειας Ματουκά

Ταφικά μνημεία Μενιδιατών (φωτογράφιση Αναστασίας Δανάλη)

Ο τάφος του λαϊκού τραγουδιστή που καταγόταν από το Μενίδι

Οικογενειακός τάφος

Η μαρμάρινη πλάκα απεικονίζει το τιμώμενο πρόσωπο με την τοπική φορεσιά του φουστανελά

Πέτρινο μνημείο πάνω σε τάφο – αφιέρωμα στη μνήμη της «μάνας»

Οικογενειακός τάφος

Μαρμάρινη προτομή πεσόντος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

Οικογενειακός τάφος

Προτομή νέου Μενιδιάτη

Οικογενειακός τάφος

Ταφικά μνημεία Ποντίων (φωτογράφιση Αναστασίας Δανάλη)

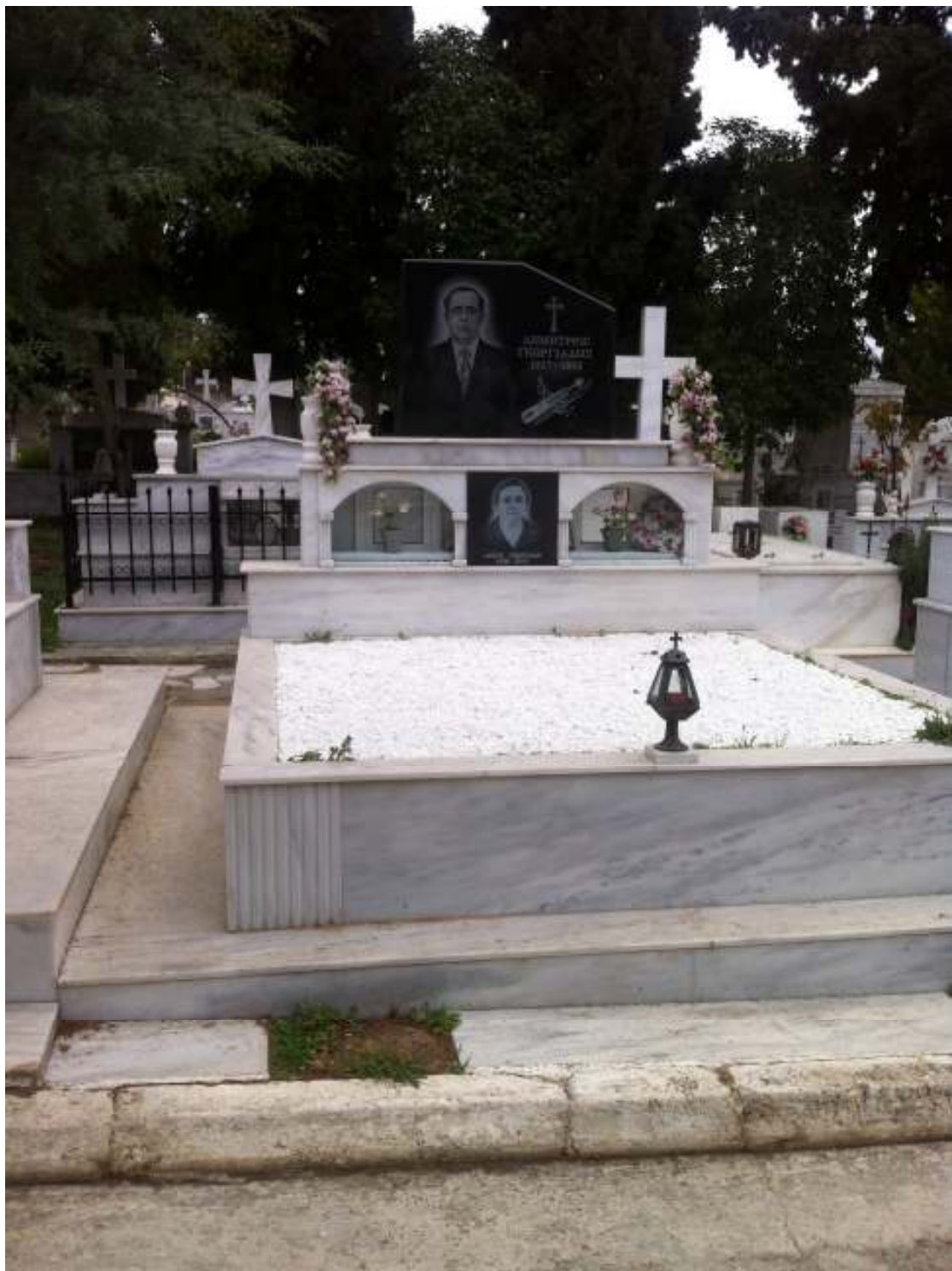

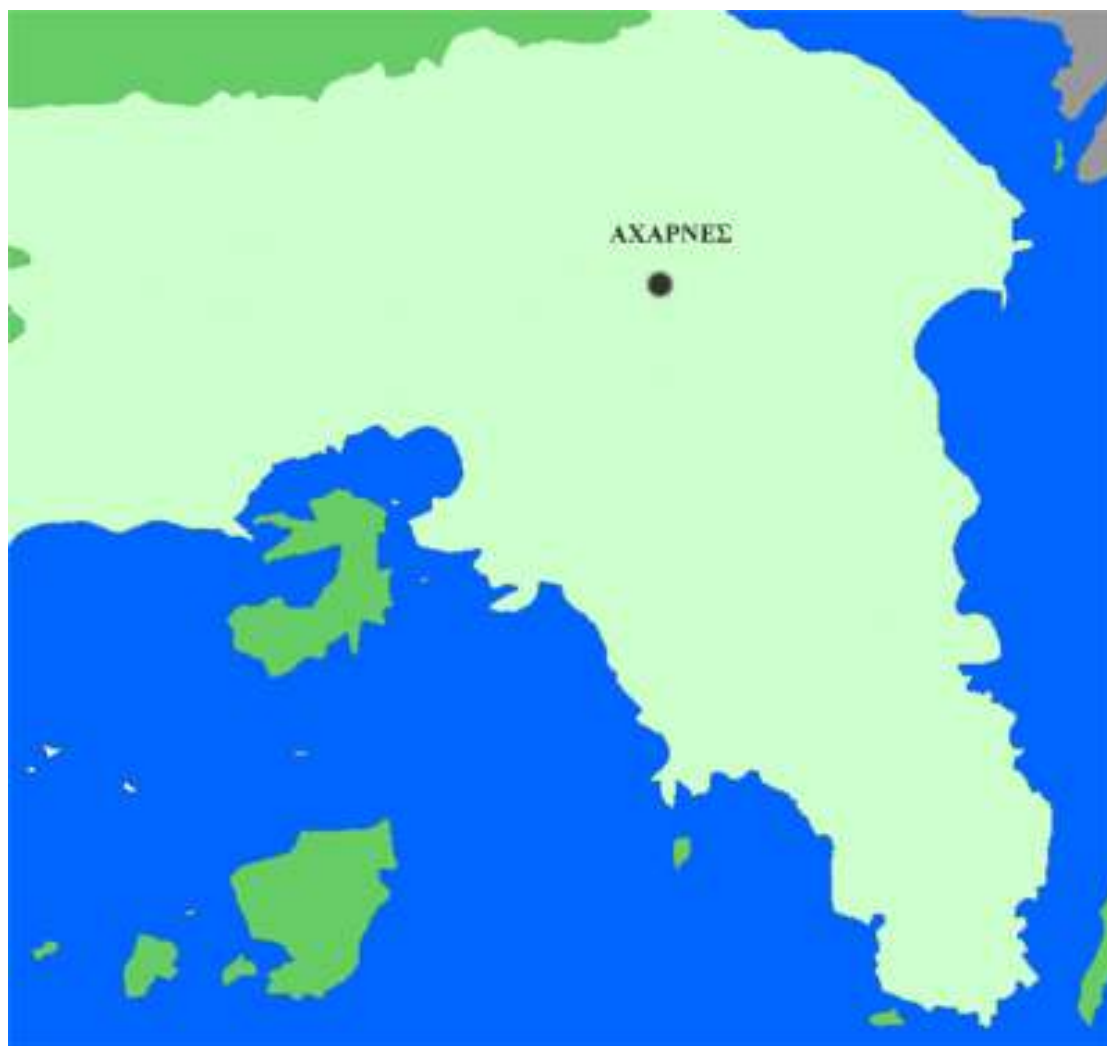

Οικογενειακός τάφος Ποντίων

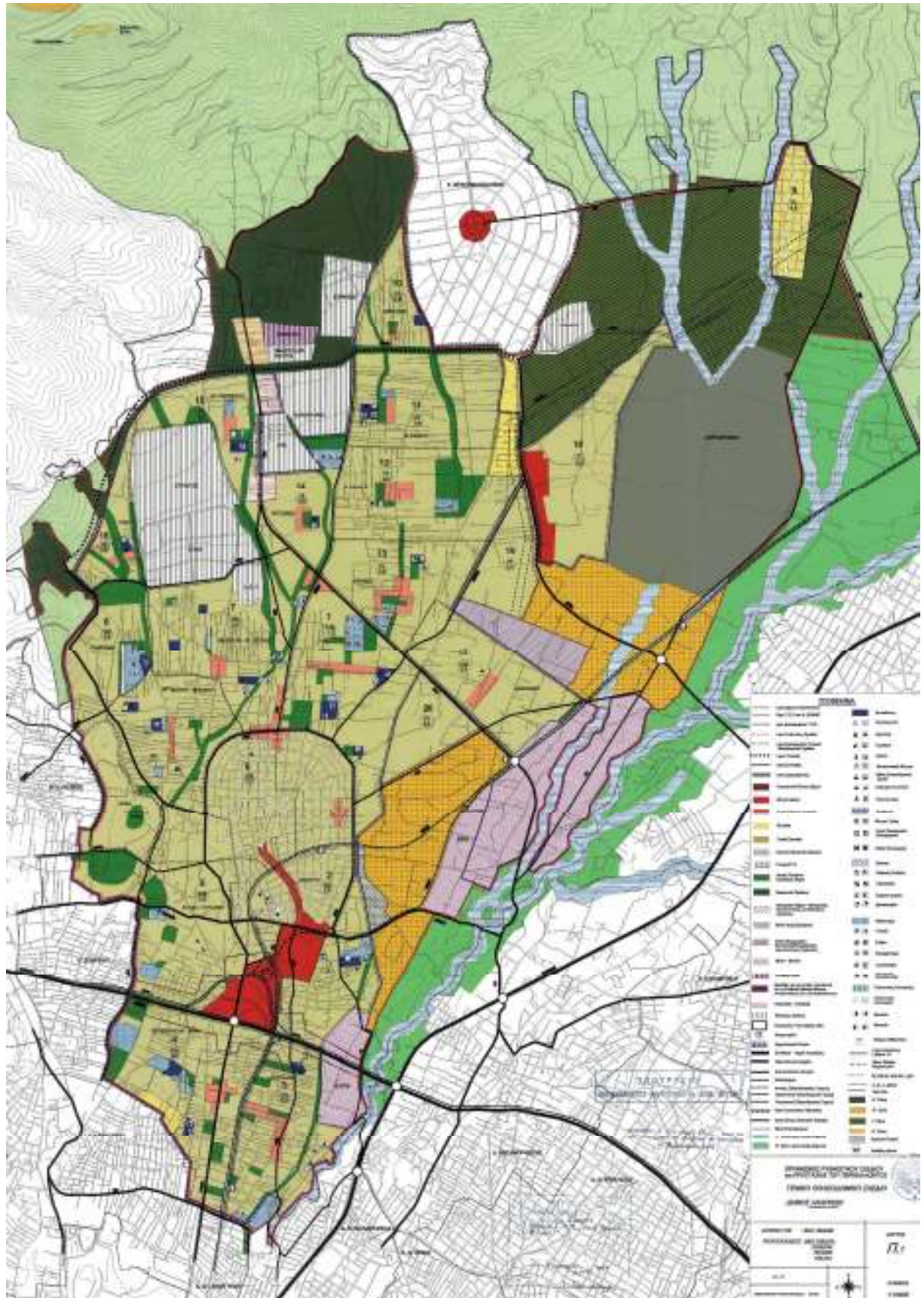
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

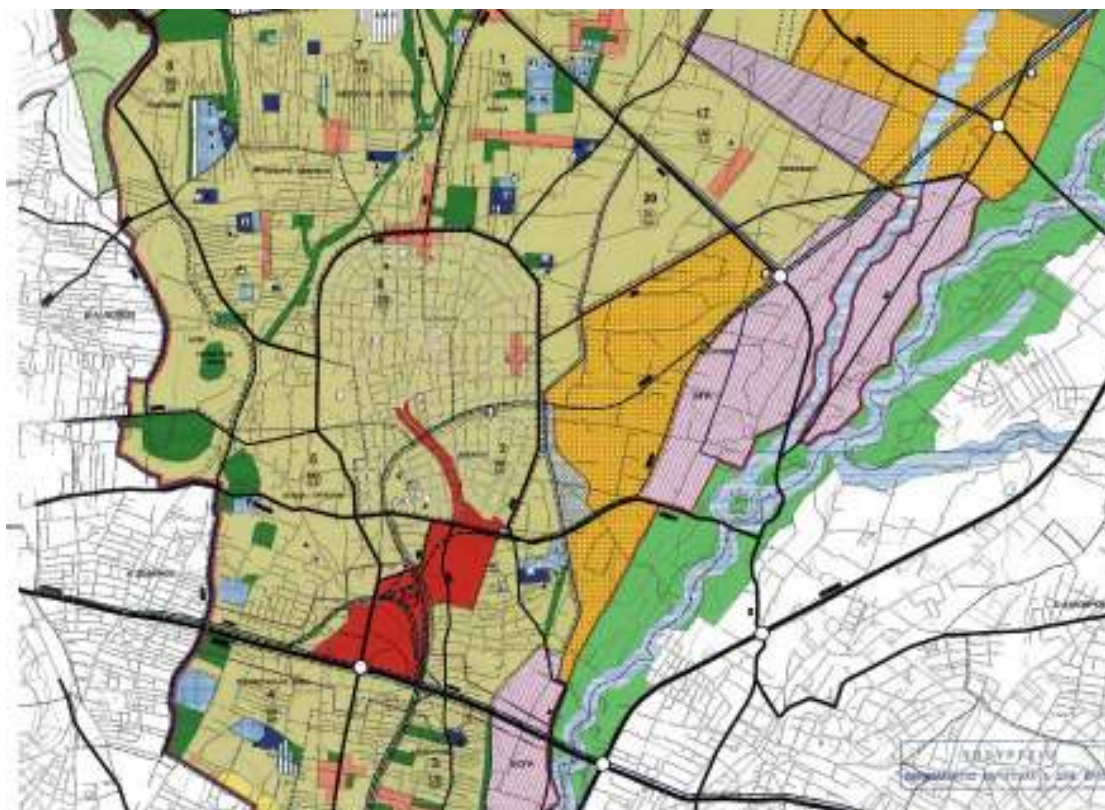
ΧΑΡΤΕΣ ΑΧΑΡΝΩΝ

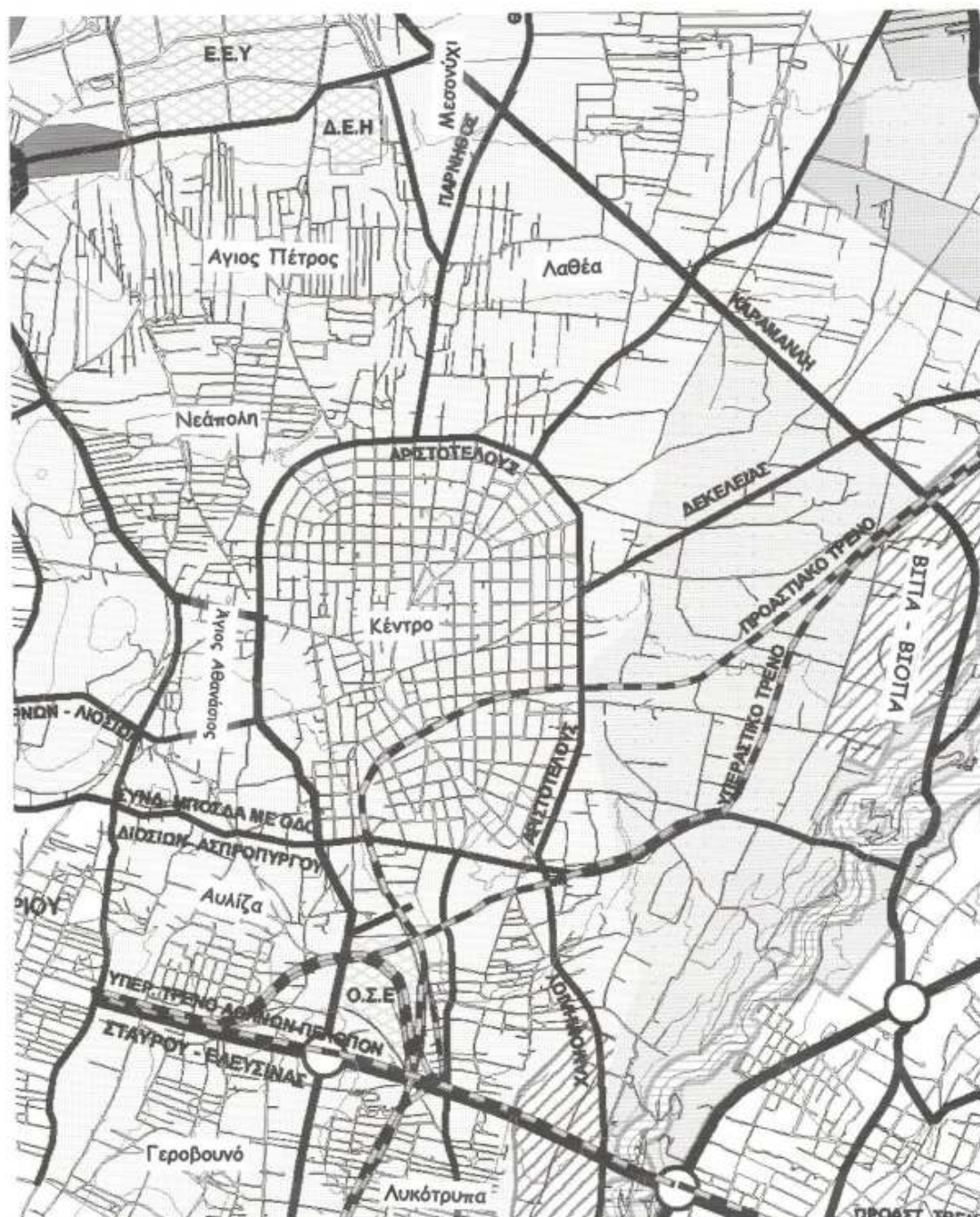

Αχαρνές, έκταση 34,03 τ.χλμ, πληθυσμός περίπου 110.000 άτομα

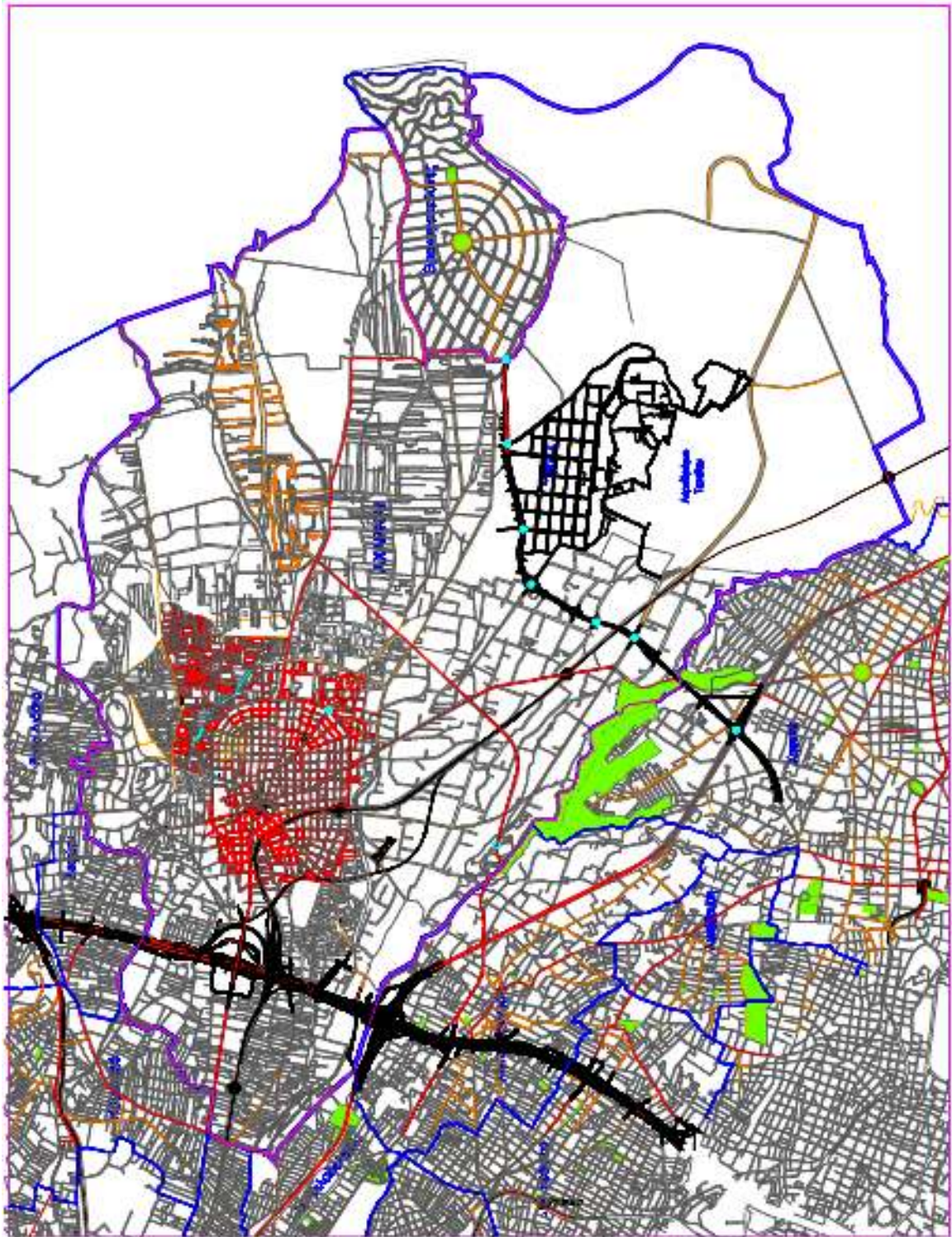

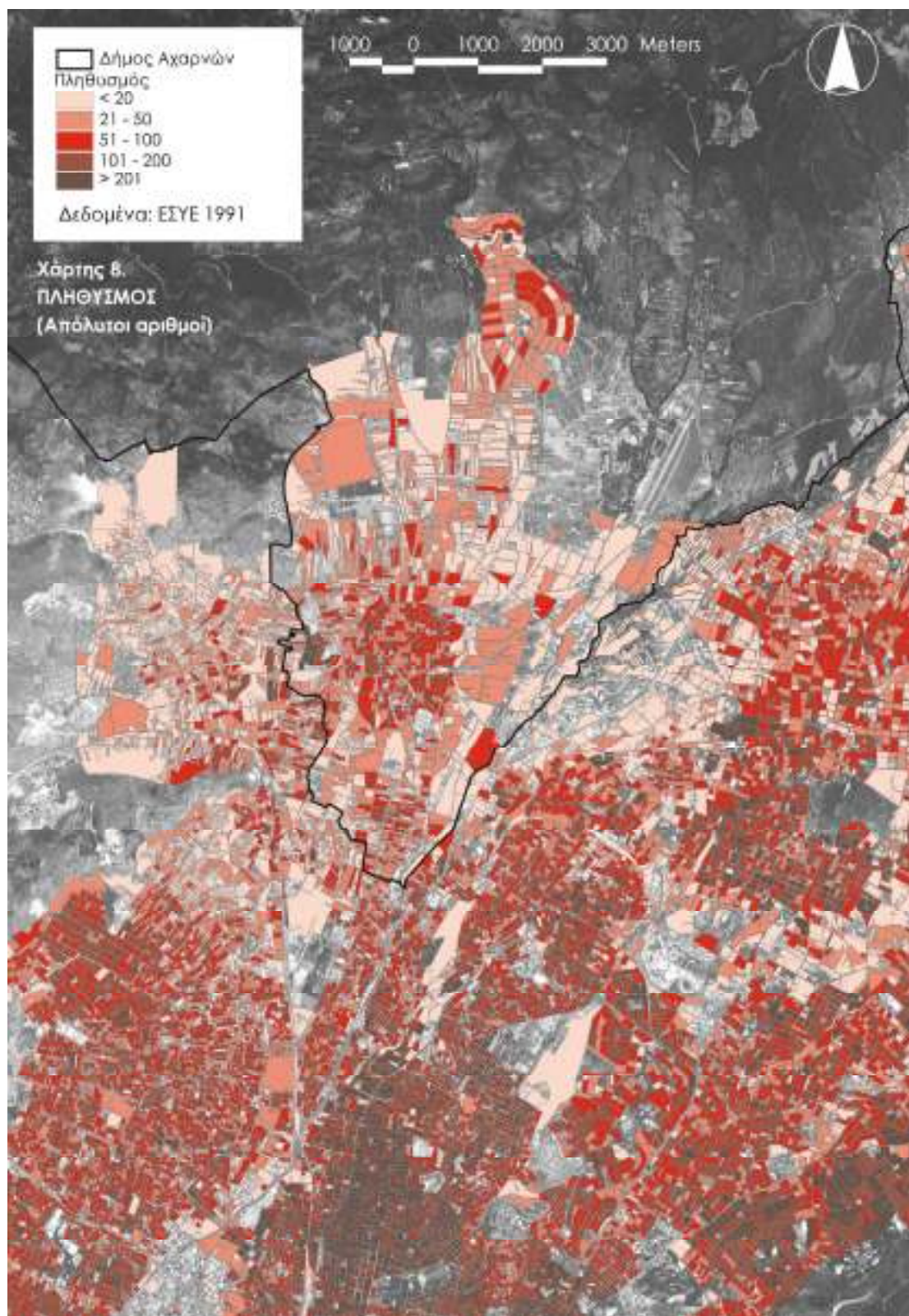
Χάρτης κέντρου Αχαρνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 2004

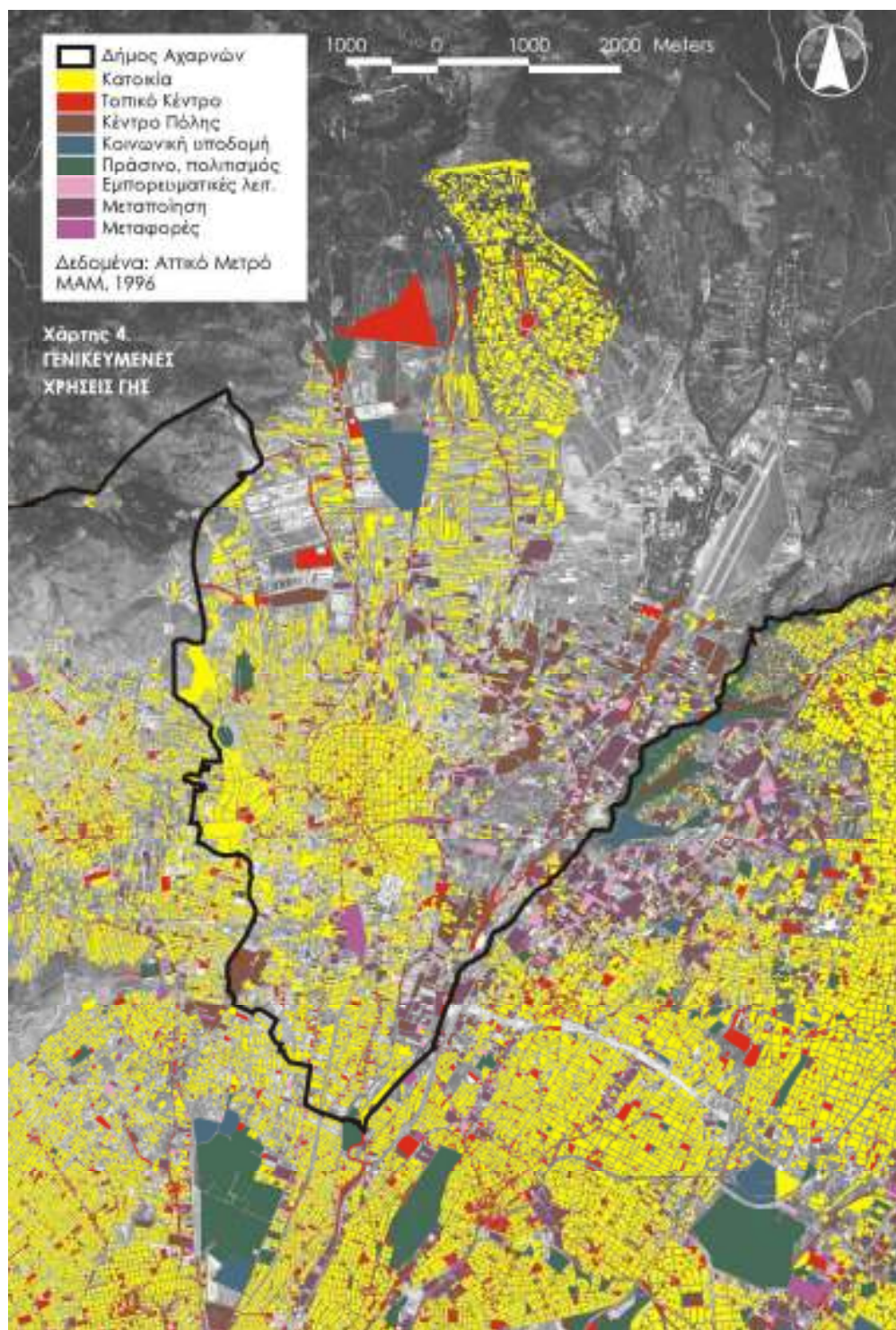
Χάρτης κέντρου Αχαρνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 2004, στην περιοχή Αυλίζα κατοικούν οι ρομά της περιοχής. Στα βόρεια και δυτικά βρίσκεται η συνοικία των Ποντίων.

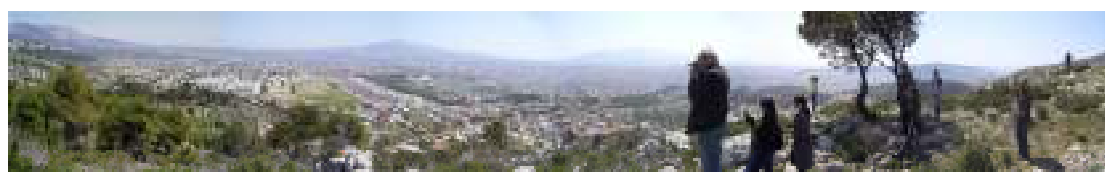
Τοπογραφικός Χάρτης Αχαρνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο 2004

Χάρτης Αχαρνών με βάση την πληθυσμιακή κάλυψη, μελέτη Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου 2004

Χάρτης Αχαρνών με βάση τη χρήση γης, μελέτη Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου 2004

Πανοραμική εικόνα Αχαρνών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 2004

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΑΓΤΖΙΔΗΣ Β., *Παρευξείνιος διασπορά. Οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις βορειοανατολικές περιοχές του Εύξεινου Πόντου*, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, Αθήνα 1997.

ΑΓΤΖΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ, «Μνήμη, ταυτότητα και ιδεολογία στον ποντιακό ελληνισμό» στο *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης, ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*. Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, σελ. 210.

ΑΓΤΖΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ, *Ποντιακός Ελληνισμός*, Κυριακίδη Αφοί, Αθήνα 1990.

ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ ΝΙΚΟΣ, *Οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί σε κρίση*, Εκδόσεις Θεμέλιο 1993.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΣΙΑ, *Μικρά Ασία, 19ος αι. - 1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα 1998.

ΑΝΔΡΙΑΚΑΙΝΑ ΕΛΕΝΗ, *Από την "μνήμη" στις "μνήμες": η "γλωσσική στροφή" και η προσέγγιση του παρελθόντος στις κοινωνικές επιστήμες*, Δοκιμές, τεύχος 09-10, 2001.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, *Η ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού*, Τόμος Α' και Β', Θεσσαλονίκη 1976.

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, *Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου*, Κυριακίδη Αφοί, Αθήνα 1986.

ΒΕΝΤΟΥΡΑ Λ., *Μετανάστευση και Έθνος. Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*, Fondation d'Étude du Néohellénisme, Athènes 1994.

ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ ΤΑΣΟΥΛΑ, *Διπλό βιβλίο – Η αφήγηση της Σταματίας Μπαρμπάτση: Η ιστορική ανάγνωση*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003.

ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ ΤΑΣΟΥΛΑ, *Η πόλη σε καθεστώς νομιμοποιημένης παρανομίας. Αθήνα 1941-1949*, στο Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου *Η πόλη στους Νεότερους χρόνους. Μεσογειακές και Βαλκανικές όψεις (19ος - 20ος αι.)*, σ. 521-542, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000.

ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ ΤΑΣΟΥΛΑ, *Μνήμες και αμνησίες των αρχείων και των μαρτυριών για τον ελληνικό εμφύλιο. Η Αθήνα και η επαρχία, η Ηγεσία και τα μέλη*, στο Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ) *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 81-102.

ΒΕΡΓΕΤΗ ΜΑΡΙΑ, *Από τον Πόντο στην Ελλάδα – Διαδικασίες διαμόρφωσης μίας εθνοτοπικής ταυτότητας*, Κυριακίδη Αφοί, Αθήνα 1994.

ΒΕΡΓΕΤΗ ΜΑΡΙΑ, *Εθνοτοπική Ταυτότητα*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1993.

ΒΕΡΓΕΤΗ ΜΑΡΙΑ, *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, 1985 – 1995*, Κυριακίδη Αφοί, Αθήνα 1998.

BURGEL G., *Η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πόλης*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1976.

ΒΛΑΧΟΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Το χρονικό ενός αγωνιστή*, Αυτοέκδοση, Αχαρνές 1996.

ΒΟΥΤΥΡΑ ΕΥΤΥΧΙΑ, *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008.

ΓΙΑΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Η ευγενής μας τύφλωσις*, Βιβλιόραμα 1999.

ΓΙΑΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. ΓΙΑΝΝΗΣ, *Ο μεταπολεμικός κόσμος*, Εκδόσεις Παπαζήση 1992.

ΓΙΩΤΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Οι Μενιδιάτες κατά τον 18ο αιώνα και την επανάσταση του 21*, ΙΛΕΑ 1990.

ΓΙΩΤΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Παλιά μοναστήρια της Πάρνηθας*, Δήμος Φυλής 2004.

ΓΙΩΤΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Σεισμόπληκτες εκκλησίες του Δήμου Αχαρνών*, Δημοτική Επιχείρηση Δήμου Αχαρνών 2004.

ΓΙΩΤΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Συμβολή στην ιστορική έρευνα της Αττικής 1821-1833*, ΙΛΕΑ 2002.

ΓΙΩΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ – ΝΕΖΗΣ ΝΙΚΟΣ, *Πάρνηθα*, Νομαρχία Αυτοδιοίκησης Ανατολικής Αττικής 2006.

ΓΚΙΖΕΛΗ Β., *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1984.

ΔΕΔΕ ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΡΙΑ, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, Εκδόσεις Δωδώνη 1997.

ΔΕΔΕ ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΡΙΑ, *Η φορεσιά της Μεσογείτισσας*, Εκδόσεις Μπογιατίης 1981

DUCELLIER ALAIN, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13ος – 15ος αιώνας)*, ΙΔΡΥΜΑ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ-ΧΟΡΝ 1994.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΔΟΜΗ, Τόμος 13, Λήμμα Πόντος.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΝΤΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, Μαλλιάρης Παιδεία.

ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ, *Minima Memorialia*, Η ιστορία του παππού μου, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2001.

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 107, Αφιέρωμα σε όψεις της προφορικής ιστορίας 2002.

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Ο Ελληνισμός της Μαύρης Θάλασσας 1996.

ΖΑΠΑΝΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Ελληνοσοβιετικές σχέσεις (1917-1941)*, Εστία 1989.

JACQUES LE GOFF, *Ιστορία και μνήμη*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1998.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΒΑΚΑΛΙΟΣ, *Παλιννόστηση και ένταξη*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Δ. ΔΑΛΑΚΟΓΛΟΥ, *Ανάβυσσος, ο τόπος, οι άνθρωποι, η ζωή*, Ανάβυσσος 1996.

ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΩΣΤΑΣ, *Η αξία της μνήμης για μία κοινωνία*, Intellectum, τεύχος 3, 2007-2008.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΧΑΡΝΩΝ (ΙΛΕΑ), *Α' συμπόσιο ιστορίας – λαογραφίας βορείου Αττικής*, πρακτικά, ΙΛΕΑ 1989.

ΚΑΙΛΑΡΗΣ Ι., *Διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης στους Πόντιους Δ' γενιάς*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 1999.

ΚΑΛΟΓΡΑΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Οι Μενιδιάτες*, ΙΛΕΑ 1990.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΟΥ Α., *Παιδιά της νέας προσφυγιάς*, Εκδόσεις Γόρδιος, Αθήνα 2006.

ΚΑΡΓΑΚΟΣ ΣΑΡΑΝΤΟΣ, *Αλβανοί, Αρβανίτες, Έλληνες: μελέτες*, Εκδόσεις Σιδέρης 2008.

KAYSER B., *Η ανθρωπογεωγραφία της Ελλάδας*, Εκδόσεις ΕΚΚΕ, Αθήνα 1968.

ΚΑΛΒΙΝΟ ΙΤΑΛΟ, *Οι άορατες πόλεις*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2002.

ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., *Μετανάστευση-παλιννόστηση. Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε. 1984.

ΚΟΛΛΙΑΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, *Αρβανίτες και η καταγωγή των Ελλήνων*, Εκδόσεις Θαμύρις 1997.

ΚΟΡΟΜΗΛΑ ΜΑΡΙΑΝΝΑ, *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, από την εποχή του χαλκού ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Πανόραμα 1991.

ΚΟΤΣΙΩΝΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Λαοί και Πολιτισμοί στην πρώην Σοβιετική Ένωση*, Εκδ. Τυπωθήτω 2006.

ΚΟΥΤΣΑΚΗ ΜΑΡΙΝΗ ΜΑΡΙΑ, *Η μενιδιάτικη παραδοσιακή φορεσιά*, ΙΛΕΑ 2005.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Τ., *Πόντος. Χαρακτικά, χάρτες, νομίσματα*, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, Αθήνα 2008.

ΚΥΤΙΝΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Δρόμοι της Αθήνας*, Αθήνα 1996.

ΛΑΥΡΕΝΤΙΑΔΟΥ Μ., *Πόλη και Μετανάστευση: θεωρητικές προσεγγίσεις χωροκοινωνικών διαδικασιών*, Κείμενα εργασίας 2, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006.

ΛΑΥΡΕΝΤΙΑΔΟΥ ΜΑΡΗ, *Να φεύγεις και να ριζώνεις*, Εκδόσεις Παπαζήση 2006.

ΛΕΟΝΤΙΔΟΥ Λ., *Οι πόλεις της σιωπής*, ΕΤΒΑ, Αθήνα, 1990

ΜΑΛΕΣΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Το παλαιοημερολογίτικο ζήτημα (1924-1952), όψεις της πολιτικής και πολιτισμικής σύγκρουσης στο μεσοπόλεμο και στη μεταπολεμική περίοδο*, Μνήμων, τόμος 22^{ος}, Αθήνα 2000.

ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ ΑΝΝΑ, *Ελληνική διασπορά και ιστοριογραφική διασπορά. Διαδρομές, αδιέξοδα, επανεκτιμήσεις*, Μνήμων, τόμος 22^{ος}, Αθήνα 2000.

ΜΑΡΙΝΗ ΜΑΡΙΑ, *Η Μενιδιάτικη λαϊκή φορεσιά*, ΙΛΕΑ 1989.

ΜΕΓΑΡΙΔΗΣ Δ. – ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ Α., *Οδωνυμία – Η Σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας*, Αθήνα: 1993, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων.

ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ, *Απομνημονεύματα*, Βιβλίο α', κεφάλαιο πέμπτο.

ΜΑΥΡΟΣΚΟΥΦΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Ένας στρατιώτης στον εμφύλιο*, Εκδόσεις Κυριακίδη 2000.

MAURICE HALBWACHS, *Η συλλογική μνήμη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013.

MAZOWER MARK, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 1994.

ΜΕΛΑΝΟΦΡΥΔΗ Π., *Η εν Πόντω Ελληνική γλώσσα*, Κυριακίδη Αφοί 1987.

ΜΕΛΕΤΖΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Ο Σπύρος Μελέτζης φωτογραφίζει τους αντάρτες στα βουνά*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης, Αθήνα 2008.

ΜΠΙΡΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Αρβανίτες οι Δωριείς του νεώτερου ελληνισμού*, Εκδόσεις Μέλισσα 1998.

ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ ΡΙΚΗ, ΤΑΣΟΥΛΑ ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ, ΕΥΤΥΧΙΑ ΒΟΥΤΥΡΑ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΔΑΛΚΑΒΟΥΚΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΜΠΑΔΑ, *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Εκδόσεις Επίκεντρο 2008.

ΝΑΚΟΥ ΕΙΡΗΝΗ, *Ιστορική γνώση και μουσείο*, Μνήμων, τόμος 22^{ος}, Αθήνα 2000.

ΝΑΜΠΟΚΟΦ ΒΛΑΝΤΙΜΙΡ, *Μίλησε, Μνήμη*, εκδόσεις Πατάκη 2016.

ΝΕΖΗΣ ΝΙΚΟΣ – ΓΙΩΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Πάρνηθα*, Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση ανατολικής Αττικής 2006.

ΝΟΤΑΡΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και αναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας. Η περίπτωση μιας ρωμαϊκής κοινότητας στη μετασοβιετική Ρωσία*, Δοκίμες Τεύχος 15-16, 2010

ΝΟΤΑΡΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και αναδιαπραγμάτευση της ταυτότητας. Η περίπτωση μιας ρωμαϊκής κοινότητας στη μετασοβιετική Ρωσία*, Δοκίμες Τεύχος 15-16 2010.

ΟΜΕΡ ΑΣΑΝ, *Ο πολιτισμός του Πόντου*, Εκδ. Κυριακίδη 1996.

ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, *Η γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού*, ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΘΗΝΩΝ 1996.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΗΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, *Ο Ελληνισμός στη Ρωσία*, Ελεύθερη Σκέψις 1993.

ΠΑΝΔΗ ΑΓΑΘΟΚΛΗ ΒΑΝΝΑ, *Η ιστορία του Νέου Φαλήρου μέσα από τους δρόμους του*, Εκδόσεις Όμβρος 2001.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, *Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας*, Εκδόσεις Κατάρτι 1998.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΣ, *Θέματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Παπαζήση 2000.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΑΝΘΙΜΟΣ, *Ιστορική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου*, Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.

ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Γ. ΝΤΙΝΟΣ, *Χρονικό των Αχαρνών*, ΙΛΕΑ 1976.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ, *Ιστορική και κανονική θεώρησης του παλαιοημερολογιτικού ζητήματος*, <http://www.myriobiblos.gr/books/book1>

ΠΑΣΣΕΡΙΝΙ ΛΟΥΙΖΑ, *Σπαράγματα του 20ού αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα 1998.

ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Ε., *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία, 1923-1930*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ, *Η ονοματοθεσία οδών και πλατειών*, Εκδόσεις Πατάκη 1995.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*, Μορφωτικό ίδρυμα εθνικής τραπέζης, Αθήνα 1986.

ΡΕΠΟΥΣΗ ΜΑΡΙΑ, *Μαθήματα ιστορίας. Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*, Καστανιώτης, Αθήνα 2004.

ΡΕΠΟΥΣΗ ΜΑΡΙΑ, *Οι έννοιες της ιστορίας, από την ιστορική γνώση στην ιστορική κατανόηση*, Μνήμων, τόμος 22^{ος}, Αθήνα 2000.

ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών*, Πλέθρον, Αθήνα 1997.

Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα «Μνήμες και αμνησίες των αρχείων και των μαρτυριών για τον ελληνικό εμφύλιο. Η Αθήνα και η επαρχία, η Ηγεσία και τα μέλη» στο Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ) *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο 2008, σελ. 81-102.

ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ, ΤΑΣΟΥΛΑ ΒΕΡΒΕΝΙΩΤΗ, ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ, ΧΑΡΑ ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, *Προφορικές Ιστορίες, ένας οδηγός προφορικής ιστορίας για την εκπαίδευση και την κοινότητα*, Περιφέρεια Κρήτης, Περιφερειακή Ενότητα Χανίων 2012.

ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Λιβάνης 2002.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ ΝΙΚΟΣ, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο 1985.

ΣΕΛΕΚΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑ, *Ελληνικές παροικίες και κοινότητες στην Κριμαία*, ΕΚΚΕ 2001.

ΣΕΛΕΚΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑ, *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων της διασποράς*, ΕΚΚΕ 2004.

ΣΕΛΕΚΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑ, *Γιούρι Μιχαήλοβιτς Λότμαν: «Κοιτάζω τη ζωή μου από την απαρχή της»*, Μηνιαία επιθεώρηση Ο Πολίτης, τεύχος 130, Φεβρουάριος 2005, σελ.37-43.

ΣΕΛΕΚΟΥ ΟΛΥΜΠΙΑ, «Βασίλι Πούσκιν. Ο ''αιώνιος θεός'' των ρωσικών γραμμάτων», Μηνιαία Επιθεώρηση, Ο Πολίτης, τεύχος 158, Σεπτέμβριος 2007, σελ.32-45.

ΣΙΑΤΡΑΣ Θ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1992.

ΣΤΡΙΦΤΟΥ ΒΑΘΗ ΣΤΑΜΑΤΙΝΑ, *Αχαρναί: από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ανατολικής Αττικής 2009.

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Η Συμβολική σχέση με το χώρο: Πώς οι Κοινωνικές Αξίες διαμορφώνουν και ερμηνεύουν το χώρο*, Κάλβος 1990.

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αλεξάνδρεια 2010.

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Ελληνικά Γράμματα 2002.

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, Αλεξάνδρεια 2006.

ΤΙΣΕΡΟΝ ΣΕΡΖ, *Τα οικογενειακά μας μυστικά. Ιστορίες και οδηγίες χρήσεως*, Νησίδες 2004.

ΦΕΡΝΑΝΤΕΣ ΠΑΛΟΜΑ, *Μνήμη και λήθη του ισπανικού εμφυλίου*, ΠΕΚ 2005.

ΦΛΑΙΣΕΡ ΧΑΓΚΕΝ, *Έξι στιγμές του 20^{ου} αιώνα, Τόμος 4, Κατοχή-Αντίσταση*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη 2012.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., (επιμ.), *Οι Έλληνες στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ, ιστορία-παιδεία*, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Ίδρυμα της βουλής των Ελλήνων 2004.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Ο Ελληνισμός της Κριμαίας*, Εκδόσεις Ηρόδοτος 1990.

ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Πόντος δικαίωμα στη μνήμη*, Νομαρχία ανατολικής Αττικής 2009.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Πόντιοι Δικαίωμα στη μνήμη*, Γόρδιος 2003.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, *Το ποντιακό ζήτημα σήμερα*, Γόρδιος 1990.

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., (επιμ.) *Οι Έλληνες της Ρωσίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης*, Εκδόσεις University studio press, Θεσσαλονίκη 1997.

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING ΟΛΓΑ, ΑΜΠΑΤΖΗ ΕΥΡΙΔΙΚΗ, *Οι Έλληνες στη διασπορά*, Βουλή των Ελλήνων 2009.

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα*, τόμος Α΄, Βιβλιόραμα 2003.

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ ΧΡΗΣΤΟΣ, *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα*, τόμος Β΄, Βιβλιόραμα 2003.

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ANNA, *Από τη ζωή των Ελλήνων στη Μαύρη Θάλασσα*, Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ., Ρέθυμνο 2004.

ΧΑΓΟΥΕΛ ΠΩΛ ΙΣΑΑΚ, *Talk holocaust*, Συνέδριο “Το Ολοκαύτωμα στην Θεσσαλονίκη” 2012.

ΨΩΜΙΑΔΗ Α. *Τοπικές Κοινωνίες χωρίς τόπο*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2006.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

BERTAUX, *Biography and Society*, Beverly Hills, Sage 1981.

BRYER ANTHONY, *The byzantine monuments and topography of the Pontos*, Dumbarton Oaks Studies 1985.

CARR EDWARD HALLETT, *What is history*, London 1961.

MOLESEY CRISTOFER, *Encyclopedia of the world's endangered languages*, Abingdon 2007, σελ. 265.

CONNERTON PAUL, *How societies remember*, Cambridge university press 1989.

ELLIOT, *Using narrative social research, qualitative and quantitative approaches*, London, Sage, 2005.

FREDRIK BARTH, *Ethnic Groups and Boundaries*.

PEARCE COLIN, *History for Life: Simms and Nietzsche Compared*, University of South Carolina Beaufort.

HOBSBAWM ERIC J., *Nations and nationalism since 1780: program, myth, reality*, Cambridge university press 1994.

KALLISTOS WARE, *Old Calendarists*.

KAMMEN MICHAEL, *Mystic chords of Memory, The transformation of Tradition in American Culture* 1993.

KITSIKIS DIMITRIS, *The Old Calendarists and the Rise of Religious Conservatism in Greece*, Center for Traditionalist Orthodox Studies, Etna, California 1995.

LAWRENCE, *Social research methods, qualitative and quantitative approaches*, Boston, Allyn and Balcon 2000.

LOWENTHAL DAVID, *The past is a foreign country*, Cambridge university press 1985.

MAINER JOSE CARLOS, *La gallina ciega*, Madrid 1992.

Michael Kammen, *The Mystic Chords of Memory* (Vintage Books, 1993), 13.

MISHLER, Συνέντευξη έρευνας, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.

PAUL CONNERTON, *How society remembers*, Cambridge University Press 1989.

PERKS, *The oral history reader*, London, Routledge 1996.

MACKRIDGE PETER, [*The Pontic dialect: a corrupt version of ancient Greek*](#), Journal of Refugee studies 4, pg 335-339.

PORTELLI ALESSANDRO, *The death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*, Albanh, Suny Press 1991.

SAMUEL RAPHAEL, *Theatres of Memory*, Volume 1, Past and Present in Contemporary Culture 1996.

SILVERMAN, *Doing qualitative research, a practical handbook*, London, Sage 2000.

SORABJI RICHARDS, *Aristotle on memory* 1972.

WICKHAM CRISTOFER, *Social memory*, Oxford 1992.

WULF KASTEINER, *Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, History and Theory vol. 41, 2002.

ΑΡΘΡΑ

Άρθρα σε συλλογικούς τόμους, περιοδικά και δικτυακούς τόπους

PETSALIS-DIOMIDIS N., *Hellenism in southern Russia and the Ukrainian campaign: their effect on the Pontus question (1919)*, in: *Balkan Studies*, vol.13, 1972

ΑΓΤΖΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ, 13 Ιουνίου: Ημέρα Μνήμης για τις σταλινικές διώξεις..., <https://kars1918.wordpress.com>, 13/06/2015

ΑΓΤΖΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ, Λαζαρέτο Κέρκυρας: Ένας τόπος Μνήμης του εμφύλιου σπαραγμού, <https://kars1918.wordpress.com>, 29/10/2014

ΑΓΤΖΙΔΗΣ ΒΛΑΣΗΣ, Συζητώντας για το γλωσσικό ζήτημα στην ΕΣΣΔ κατά το Μεσοπόλεμο, «Ποντιακή διάλεκτος εναντίον Δημοτικής», <https://kars1918.wordpress.com/2016/04/19/soviet-union-greeks>

ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, Τα μνημεία στους πολίτες, το παρόν και το μέλλον των μνημείων μας, Ακαδημία Αθηνών, (www.academia.edu/1390393)

Αλβανικές μεταναστεύσεις στην αυγή της σύγχρονης εποχής, www.pneuma.gr

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Α., Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση, στο: Μελέτες γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1980.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ Α., Η Άνω Πόλη στη Θεσσαλονίκη: η εκ νέου κατάκτηση ενός κέντρου, στο ΜΠΟΥΡΖΕΛ Γ., Η Νεοελληνική πόλη, Εκδόσεις Εξάντας 1989.

Αρβανίτικες φάρες από τα τοπωνύμια, www.ellines-albanoi.gr

Αχαρνές, Μενίδι. Ένα αυτοσχεδιαστικό φωτορεπορτάζ από την ξεχασμένη άκρη της πόλης, http://www.lifo.gr/articles/athens_articles/82974, 8/12/2015.

ΒΕΝΤΟΥΡΑ Λ., Ευρώπη και μεταναστεύσεις στον 20ό αιώνα, στο: ΜΠΑΓΚΑΒΟΣ Χ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Δ. (επιμ.), Μετανάστευση και ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006.

ΒΟΥΤΥΡΑ Ε., Πρόσφυγες, παλιννοστούντες και μετανάστες. Η έννοια της "εστίας" στη μετασοβιετική Ρωσία, στο: ΒΟΥΤΥΡΑ Ε., ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ Ρ., (επιμ.), Ανάμεσα σε παρελθόν και παρόν. Εθνογραφίες του μετασοσιαλιστικού κόσμου, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2007.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ Σ., Η νέα μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της, στο ΜΑΡΒΑΚΗΣ Α., ΠΑΡΣΑΝΟΓΛΟΥ Δ., ΠΑΥΛΟΥ Μ., Μετανάστες στην Ελλάδα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001.

ΔΑΜΙΑΝΟΣ Δ., ΧΑΣΑΠΟΓΙΑΝΝΗ Κ., *Για την ενδυνάμωση μιας αμοιβαίας ωφέλιμης οικονομικής συνεργασίας με τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και του Εύξεινου Πόντου*, στο ΚΑΣΙΜΗΣ Χ., ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ Λ. (επιμ.), *Η ελληνική αγροτική κοινωνία στο τέλος του εικοστού αιώνα*, Ε.Κ.Κ.Ε./Πλέθρον, Αθήνα, 1999.

Ε.Κ.Κ.Ε., *Μακεδονία και Βαλκάνια, Ξενοφοβία και ανάπτυξη*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Δ., *Η κοινωνική πολιτική κατοικίας στην Ελλάδα: οι διαστάσεις μιας απουσίας*, στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 120, 2006.

Επί δεκατέσσερα χρόνια ζουν στα κοντέϊνερ των σεισμοπλήκτων,
<http://www.vice.com/gr>, 26/02/2014

ΔΕΜΑΘΑΣ Ζ. (επιμ.), *Η Ελλάδα μπροστά στην Τρίτη χιλιετία. Χώρος, οικονομία, κοινωνία τα τελευταία χρόνια*, Εκδόσεις Πάντειο Πανεπιστήμιο/Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής ανάπτυξης, Αθήνα 2001.

ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Μενίδι η πίσω αυλή της Αθήνας*, Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 2009.

Ιστορία της αρχαίας Αθήνας, http://www.sikyon.com/Athens/athens_gr.html

ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ., *Πόντιοι στην Ελλάδα και κοινωνικός αποκλεισμός*, στο ΚΑΣΙΜΑΤΗ Κ.(επιμ.), *Κοινωνικός αποκλεισμός: η ελληνική εμπειρία*, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2004.

ΚΑΤΗΦΟΡΗ Δ., *Ενδιαφέρον ομογενών για την ίδρυση πόλεων στην ελληνική επικράτεια επί Καποδίστρια*, στο *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, Νεοελληνική πόλη*, Α' Τόμος, Αθήνα 1985.

ΚΟΝΤΡΑΡΟΥ Ν., *Οι καρβουνιάρηδες του Αριστοφάνη ήταν πλούσιοι και ισχυροί*, Ελευθεροτυπία, 2009.

ΚΟΥΛΟΥΡΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, *Επικίνδυνη απουσία μνήμης*, Ελευθεροτυπία, 2012.

ΚΟΥΛΟΥΡΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, *Η συλλογική μνήμη των δρόμων*, Ελευθεροτυπία, 1998.

ΚΟΥΛΟΥΡΗ ΧΡΙΣΤΙΝΑ, *Το έθνος γιορτάζει επειδή θυμάται ή μήπως γιορτάζει επειδή δεν θυμάται;*, Ελευθεροτυπία, 2003.

ΛΙΘΟΞΟΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ, Πληθυσμός και οικισμοί των αρβανιτών (1879-1907), www.lithoksou.net

ΜΑΛΚΙΔΗΣ Φ., *Προβλήματα Κοινωνικής Ένταξης των Ποντίων από την τέως Σοβιετική Ένωση*, στο: Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1998.

ΜΑΡΚΟΥ Γ., *Σχολική και κοινωνική επανένταξη παλιννοστούντων μαθητών: η σκοπιά των γονέων*, στο: ΣΚΟΥΡΤΟΥ Ε.(επιμ.), Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης, εκδόσεις Νήσος, Αθήνα 1997.

ΜΑΡΜΑΡΑΣ Μ., *Προβλήματα διεπιστημονικής προσέγγισης της ανάπτυξης των ιστορικών κέντρων των πόλεων*, στο ΚΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ανάπτυξη και Σχεδιασμός: Διεπιστημονική προσέγγιση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Θεσσαλονίκη 1992.

ΜΑΤΣΟΥΚΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ, *Τα μνημεία στον αστικό χώρο – η περίπτωση της Ηλιούπολης Αττικής*.

ΜΑΥΡΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ, *Κοινωνική και πολιτειακή οργάνωση των Ελλήνων του Πόντου*, www.trapezounta.com

ΜΕΛΕΤΖΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Με τον φακό του Σπύρου Μελετζή - σε βιβλίο και έκθεση Εικόνες από Εβρο και Σαμοθράκη*, Ελευθεροτυπία 2005.

ΜΕΛΕΤΖΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Leica Academy: - Ο Ελληνολάτρης Φωτογράφος*, <http://www.leica-academy.gr/apopseis06.htm>

ΜΕΛΕΤΖΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, *Η Ελλάδα της ΕΑΜικής Αντίστασης με το φακό του Μελετζή*

Μέρες και νύχτες στις πιάτσες των τοξικοεξαρτημένων της πόλης, <http://www.vice.com/gr>, 6/03/2014

ΜΠΑΔΑ-ΤΣΟΜΩΚΟΥ Κ., *Οι Έλληνες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα: αποκλεισμοί, ενσωματώσεις και διλήμματα ταυτότητας*, στο: ΟΥΤΟΠΙΑ, No 21, Ιούλιος-Αύγουστος 1996. (διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του περιοδικού).

ΝΟΤΑΡΑΣ Α., *Εκπαιδευτικές πρακτικές και διλήμματα ταυτότητας στη μειονότητα της Θράκης. Η περίπτωση της Ξάνθης*, στο ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, Γ' /2008, 127.

Ο ελληνισμός της Μαύρης Θάλασσας, 7 ΗΜΕΡΕΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 2007.

ΟΜΑΔΑ ΑΣΤΙΚΟ ΚΕΝΟ, <http://urbanvoidathens.wordpress.com/>

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΑΧΑΡΝΩΝ, *Ἦθη και ἔθιμα, όπως διασώθηκαν από γενιά σε γενιά, Το Δωδεκάημερο των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και των Θεοφανείων, ΙΛΕΑ.*

Πώς είναι η ζωή σε ένα πραγματικό γκέτο της Αθήνας; <http://www.vice.com/gr>, 12/6/2015

ΣΑΚΚΑ ΒΑΣΙΛΗ, *Προφορική ιστορία και σχολείο, προφορική ιστορία, κοινωνία και μνήμη, Ακαδημία Αθηνών ΑΘΗΝΩΝ* www.academia.edu/904000/

ΣΟΡΩΚΟΣ Σ., *Οι μεγάλες πόλεις-λιμάνια της ηπειρωτικής Ελλάδας, στο* BURGEL G.,

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Αναπαραστάσεις χώρων, αναπαραστάσεις ελευθερίας 2005.*

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Ελεύθερος χρόνος και εμπειρία του μητροπολιτικού δημόσιου χώρου 2005.*

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Τα προσφυγικά της λεωφόρου Αλεξάνδρας 2005.*

ΣΑΚΚΑ ΒΑΣΙΛΗ, *Προφορική ιστορία και σχολείο, προφορική ιστορία, κοινωνία και μνήμη, Ακαδημία Αθηνών ΑΘΗΝΩΝ* www.academia.edu/904000/

Στο Μενίδι με το λεωφορείο των παραισθήσεων, <http://www.lifo.gr/team/readersdigest/35334>, 14/01/2013.

Το ζήτημα του παλαιού ημερολογίου, <http://orthodox-world.pblogs.gr/2008/03/to-zhthma-toy-palaioy-hmerologioy.html>

ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *Ιστορική μνήμη και σχολείο, η αναζήτηση μιας νέας σχέσης, Ακαδημία Αθηνών,* www.academia.edu/1272127/

ΤΣΙΜΠΙΡΙΔΟΥ ΦΩΤΕΙΝΗ, *Το κρασί σε ταφικά έθιμα του πολιτισμού της Μακεδονίας και της Θράκης,* www.balkanmyth.com

ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, *«Η Ιστορία του Πόντου από την αρχαιότητα έως την εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων»,* <http://www.pontos.gr/default.aspx?catid=268>

ΧΑΡΙΤΑΤΟΥ ΜΕΛΙΝΑ, *Οι χαμένες πατρίδες της Αμπχαζίας,* <http://melinaxaritatou.com/?p=17>

<http://whc.unesco.org>

<http://www1.rizospastis.gr/wwwengine/story.do?id=4732377>

www.britannica.com

www.kallithea.gr

<http://www.kapetan-eykleidis.gr/>

Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη 2008, <http://www.ehw.gr>

www.askiweb.eu

www.oralhistory.org.uk

www.bbc.co.uk/history

www.pontos-news.gr

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ /ΕΨΙΛΟΝ, 28.06.1998, *Μαφία τριών ταχυτήτων..*

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 12.03.97, *Έτσι θα χτίσετε τη Ρωμανία.*

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 15.07.1996, ΑΓΤΖΙΔΗΣ Β., *Ουκρανία, 150 000 Έλληνες δεν ξεχνούν.*

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 21.08.1995, ΑΓΤΖΙΔΗΣ Β., *Τι Ρωμαίοις εξώρτσανε ση Καζαχστάν μερέα.*

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 29.08.1998, ΔΕΔΕ Μ., *Κανείς δεν ήρθε να δει πως ζούμε.*

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 4.11.1995, ΓΚΙΩΝΗΣ Δ., *Έλληνες στη Γεωργία, περιμένοντας τη σωτηρία από τον Σεβαρντνάντζε.*

ΕΛΛΟΠΙΑ, μηνιαίο περιοδικό, ΠΑΠΑΔΑΤΟΥ Ε., *Ερευνητικά προγράμματα για τον ελληνισμό της πρώην ΕΣΣΔ.*

Η ΒΡΑΔΥΝΗ, 12.04.2000, *Έβγαλαν κυβέρνηση με αλλοδαπούς.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 02.04.2000, ΤΖΙΜΑΣ Σ., *Ποιοι είναι τελικά οι Ρωσοπόντιοι; .*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 03.08.94, *Νέα Μήδεια η Ελλάδα για τους Πόντιους.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 05.02.1995, ΤΡΑΙΟΥ Ε., *Γιατί η Θράκη χρειάζεται τη Ρωμανία;*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 09.02.1994, *Αργούν τα μέτρα για Πόντιους.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 11.04.93, *Οι πύργοι των Ποντίων στη Θράκη.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 13.06.93, *Αναπτυξιακή Εταιρεία για τη Θράκη.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 14.03.95, *Επαγγελματικό βοήθημα σε Πόντιους.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 16.09.1993, *Πρόσφυγες και στην πατρίδα τους.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 17.04.94, ΤΡΑΙΟΥ Ε., *Πρόσφυγες στη μητέρα Ελλάδα.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 17.09.1993, *Επιχείρηση σωτηρίας Ποντίων.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 18.06.1995, ΑΓΤΖΙΔΗΣ Β., *Οι Έλληνες στην καρδιά του πολέμου στον Καύκασο.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 18.06.1995, ΑΦΕΝΤΟΥΛΗ Ι., *Θράκη: τελευταία ευκαιρία.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 18.07.93, *Πρόγραμμα πιλότος για την ανάπτυξη της Ανατολικής Μακεδονίας Θράκης.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 18.08.93, *Χίλιοι Πόντιοι πλέουν προς την ελευθέρια.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 19.08.93, *Μετά τη σωτηρία αγωνία για το αύριο.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 23.02.1992, *Πόντος: το χρυσόμαλλο δέρας είναι εκεί.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 26.10.94, *Στη Βόρεια Ελλάδα οι ομογενείς Πόντιοι.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 27.08.93, *Να αναστραφεί η γήρανση του πληθυσμού.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 28.02.1993, ΛΥΓΕΡΟΣ Σ., *Ο νομός Έβρου στο στόχαστρο της Άγκυρας.*

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 28.05.95, ΨΥΧΟΓΙΟΣ Δ., *Θα καταργηθεί το γκέτο της Θράκης;*

Η ΠΑΤΡΙΔΑ, 08.05.1998, *Συνεχίζεται η κατάληψη, εμμένει το ΕΙΥΑΠΟΕ.*

ΟΜΟΝΟΙΑ, μηνιαία εφημερίδα, *Εκπαίδευση άνεργων παλιννοστούντων, Μάιος 1998.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 03.01.1990, ΧΑΡΑΤΣΙΔΗΣ Γ., *Ο αυτοσχεδιασμός τώρα πλήττει τους Πόντιους.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 14.01.1990, ΝΕΣΤΟΡΙΔΗΣ Π., *Οι Πόντιοι της Σοβιετικής Ένωσης.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 14.08.1996, ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α., *Αδιέξοδο ζωής.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 17.03.1998, ΤΡΑΓΑΝΙΔΑΣ Γ., *Οι ...Ρώσοι της ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 18.05.1997, ΑΝΑΝΙΑΔΟΥ Α., *Η πατρίδα τους έδωσε από μια παράγκα.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 22.02.2000, ΖΑΓΑΝΑΣ Γ., *Αβοήθητοι και οι καποδιστριακοί δήμοι.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 23.09.1997, *Μενίδι, κλείνουν επ'αόριστον τα σχολεία.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 24.03.1996, ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Μ., *Όμηροι στην Γερμανία.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 26-27.04.1997, Α.Ν., *Πάντα πρόσφυγες.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 27.10.1996, *Φτώχεια και ρατσισμός για τους Πόντιους.*

ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ, 28.04.1996, *Θράκη, ένας ο εχθρός μία η απάντηση.*

ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.05.1998, *Παγκόσμιος έρανος για τους Έλληνες της πρώην ΕΣΣΔ.*

ΤΟ ΒΗΜΑ, 29.09.1996, ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Λ., *Στον Πόντο, μπαλωθιές και κεμεντζέδες.*

Δρόμος της Αριστεράς, 28.09.2013, ΕΛΛΗΝΙΑΔΗΣ ΣΤ., *Ελληνισμός της Ουκρανίας: Δεν λυγίσαμε, ούτε θα λυγίσουμε.*

National Geographic, *Πόντος, η ζωή των ακριτών της Μαύρης Θάλασσας.*

ΟΜΙΛΙΕΣ

Συνεδρίαση της ειδικής μόνιμης επιτροπής ελληνισμού της διασποράς της βουλής με θέμα ημερησίας διάταξης την ενημέρωση των μελών της επιτροπής για τον μπαμποντιακό ελληνισμό από τον κ. Γεώργιο Παρχαρίδη, πρόεδρο της παμποντιακής ομοσπονδίας Ελλάδος (ΠΟΕ), 24/04/2013

Συνεδρίαση της ειδικής μόνιμης επιτροπής ελληνισμού της διασποράς της βουλής με θέμα ημερησίας διάταξης την ενημέρωση των μελών της Επιτροπής, σχετικά με θέματα που αφορούν τον Ποντιακό Ελληνισμό. Τα μέλη της Επιτροπής ενημέρωσαν οι κ.κ: Ιβάν Σαββίδης, Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων της

Ρωσίας, Ιωάννης Μωυσιάδης, Πρόεδρος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ποντιακού Ελληνισμού (ΠΑ.Σ.Π.Ε.), Στέφανος Τανιμανίδης, Γενικός Γραμματέας του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ποντιακού Ελληνισμού (ΠΑ.Σ.Π.Ε.) και Επίτιμος Πρόεδρος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Ποντιακών Σωματείων (Π.Ο.Π.Σ.), Χαράλαμπος Αποστολίδης, Πρόεδρος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Ποντιακών Σωματείων (Π.Ο.Π.Σ.) και Σέργιος Καλπαζίδης, Πρόεδρος της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σωματείων των Ελληνοποντίων Παλιννοστούντων από την πρώτην Ε.Σ.Σ.Δ. (Π.Ο.Σ.Ε.Π.) 15/05/2013

ΝΤΟΚΙΜΑΝΤΕΡ – ΤΑΙΝΙΕΣ

ΓΙΑΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *Καζαχστάν – Μενίδι*, 1990, Ντοκιμαντέρ με θέμα τη διαδρομή των Ελληνοποντίων από το Καζαχστάν στην Ελλάδα και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν κατά την εγκατάστασή τους στην πρώτη τους πατρίδα, αρχείο ΕΡΤ, <http://archive.ert.gr/75347/>

ΓΙΑΝΝΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Από την άκρη της πόλης*, 1998, Ταινία μεγάλου μήκους με θέμα μια παρέα ρωσοπόντιων μεταναστών από το Καζακστάν, που ζουν στο Μενίδι και ονειρεύονται να κατακτήσουν τον κόσμο. Αντ' αυτού ναρκωτικά, εμπόριο λευκής σαρκός και φυλακή τους επιφυλάσσει η μοίρα τους.

ΜΙΧΕΛΙΔΑΚΗ ΜΑΡΙΟΝ, *Αφιέρωμα στον Πόντο*, Σε χρόνο TV, Εκπομπή της ΕΡΤ, Το συγκεκριμένο επεισόδιο ήταν αφιερωμένο στον Πόντο και στον ποντιακό ελληνισμό. Καλεσμένοι ο παλαίμαχος ποδοσφαιριστής ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, η δημοσιογράφος ΕΛΕΑΝΝΑ ΤΡΥΦΙΔΟΥ, ο ηθοποιός ΤΑΚΗΣ ΒΑΜΒΑΚΙΔΗΣ, ο λαογράφος και ερευνητής ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΑΤΖΗΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, αρχείο ΕΡΤ, <http://archive.ert.gr/35867/>
Οι μουσικές των ακριτών του Πόντου, Ντοκιμαντέρ με θέμα την ποντιακή μουσική, 1997, αρχείο ΕΡΤ, <http://archive.ert.gr/7577/>

Χαμένες πατρίδες, Πόντος και Καππαδοκία, Σειρά επιμορφωτικών ντοκιμαντέρ ιστορικού περιεχομένου. Το επεισόδιο αυτό ασχολείται με την ιστορία του ποντιακού και καππαδοκικού ελληνισμού, αρχείο ΕΡΤ, <http://archive.ert.gr/95267/>